

GYULAFEJÉRVÁRI FÜZETEK.

SZERKESZTI ÉS KIADJA
VESZELY KÁROLY.

I.

Ára 1 ft. onlir. értékben.

Kolozsvárott, 1861.

GYULAFÉJÉRVÁRI FÜZETEK.

SZERKESZTÉS KIADJA

VESZELY KÁROLY.

I.

(E füzet jövedelme a gyulaféjérvári gymnasium uszodájának építésére van szánva.)

KOLOZSYÁRTT,
a rom. kath. lyceum betűivel, 1861.

Gyulafejérvár lelkes polgárainak.

a kiadó.

Erdélyi levelek.

I.

Tisztelt Barátom! Erdély e kis, de természeti kincsek- és szépségekben gazdag ország, mely a közép és alsó Duna-, valamint a fekete tenger-mosta terjedelmes síkok közül kies felföldre emelkedik és területében 1102-78 négyszögű mérföldet tesz, a keleti hosszúságnak Forrószigettől számlált $40^{\circ} 2'$ — $44^{\circ} 16'$ és az északi szélességnek $45^{\circ} 16'$ — $47^{\circ} 42'$ közt fekszik.

Mindenfelől, helyenkint 7000 s több lábnyi magasságig tornyosuló hegyektől környezve, melyek tetején az évnek legnagyobb részén át hó csillog, nyugat és délnyugat felé hajlik, erre küldi legtöbb folyóját; mi által mintegy a természettől arra látszik utasítva, hogy kelet felé védve, Europa nyugatával folytonos érintkezésben, időnkint annak védbástyája, két világrész közti kapu s egykor a vándorló népek szüntelenül tapodott hídjá legyen.

Némelyek ép e fekvése miatt mindjárt a vizözön után lakottnak állítják; míg mások azt következtetik, hogy a határszéli hegyektől idezárt nagy tavak miatt szomszédainál jóval később lett lakhatóvá. Mi e kérdést azon homály miatt, mely hazánk ős multját borítja, s melynek földterítése a történelemnek alkalmasint soha sem sikerülend, csak a földtan által véljük eldönthetőnek; noha ez is csak valószínűségről fog majd tanuszkodhatni, ha ápolói hazánkat veendik föl fürkészetők tárgyaul. Annyit mégis sejtünk, hogy ama nagy tavak lecsapolása mindjárt a vizözön után, mert általa létesítve, történt és így hazánk benépesítése már az ősidőkben valószínű.

Hogy *Herodot* nem csak Maris folyót, hanem azt is említi, miszerint az általszelte ország aranyban gazdag, könnyen elhíhetővé teszi azon állítását is, hogy itt hajdan agatirzek laktak. Utánuk, s már a történelem

biztosb alapján, a némely írók által getáknak is nevezett dákok említettnek, a római roppant világbirodalomnak egykori legfélelmesebb ellenei. Országuknak, mely a Dunáig terjedt, fővárosa Zármizegethuza, hazánkban, Hátszeg mellett Várhely nevű falu térein áll, ők maguk valószínűleg oláhaink románizált ősatyjái. Harcias nép, mely Rómát megadóztatá, s legdicőbb királya, *Decebal* által — az adó helyett izent háborút büszkén elfogadá. De Trajánban még egyszer föléled Róma világhódító geniusa, *Dacia* két véres döntő csata után végkép megbukik, s a kincs- és élvészomjas világvárosnak 168 éven át — 106 Krisztus után 273-ig — Kaliforniája lesz. A birtok azonban a már indulóban lévő vándornépek bolyongása miatt, nem vala háborítatlan, s a fényes, népes városok: Ulpia Trajana a főemlített Zármizegethuzának, Apulum Tarmisnak, Aurlaria nyugoti bányáinknak s Salinae Thordának helyén, noha a kincs után áhítózó roppant tömegekben idetóduló telepítvények által rövid időn a római művelt világ színvonalára hozva, Aurelián kiköltözése után a barbár népekkel szövetkezett vagyontalanabb, azért itt maradt benszülöttek prédája lesznek. A Dunán átköltöztetett telepítvények új hazáját a veszteség fölötti fájdalom enyhítéseül magát is Daciának nevezik; de a csalódás nem válik kárpótlássá, s roppant történelmi tévedések kutfejévé lesz, kritikátlan írók által Traján Daciájára alkalmaztatván sok, mi Aurelián ez újabb, később annak nevezett Daciájára illet. Vagy lehetséges volt volna-e azt állítani, hogy Attila vagy Irnak fia idejében, vagy a mi mindegy, Nicetés korában virágzásnak indult a Dunán innen a hunok között a kereszténység?

A rómaiak kivonulása után a gótok, kik már 200 körül Svécia és Norvégia sivatagjairól leszállva a dákokat Róma ellen fegyverre szólíták, utánuk a hunok, majd a gepidák és avarok foglalák el rövid időre e hont. A hunok maradványaival egyesült avarok között, de csak miután Nagy Károly 796-ban birodalmoknak véget vetett, kezd a keresztény vallás, melynek hajnalát itten, legalább a Duna közelében, a gótok megtérése képezé, világosságot annyira terjeszteni, hogy már

püspökségeket is állítanak számukra. De e világosságot többször eloltá az ellenség, különösen a kunok (még jóval a magyarok megtérése után is) pusztító dühe.

A magyarok bejövetelekor (894) Erdélyt kazarak, oláhok és a hun-avarok maradványai lakják. *Tuhut*, egyesülten itt talált rokonaival, legyőzi a többi népeket s Erdélyt, utána utódai a nagyobb hontól függetlenül birják. Ezek között *I. Gyula* megkeresztelkedik, alatta *Hierotheus* hirdetni kezdi a keresztény hitet Erdélyben; de működésének tartós gyümölcse nem volt. Majd ifjabb *Gyulát* legyőzi *Szent István*, minek következtében Erdély 1003-ban magyar tartomány és keresztény lesz, Gyulafejérvárra a szent király által püspökséget nyervén.

Ime a végzetes forduló pont, a Gondviselésnek észlelhető befolyása! Európának, tehát a kereszténységnek s a civilisationnak pusztítói az emberiség e legdrágább kincseinek védbástyáját tevő nemzetté alakulnak; a vándornépeket kibocsátó örvénynek nyílására egy vitéz népnek sziklatömege rakodik, s vele s rája a legszebb hivatásnak, melylyel nemzet birhat, szilárd alapja. Oh dicső emlékekben gazdag, ezeréves multja nemzetemnek, fénysugáraid melegítik-e még fiaidnak keblét s leng-e még fölöttök szent alapítód szelleme?

II.

Tisztelt barátom! Több századon átrepülve, figyelmet azon történelmi tényen hagyám első levelemben nyugodni, mely honunkat az anyahonnal egyesítve, lakóit a kereszténységnek megnyerve, kelet befolyása alól jó időre felszabadította, vagy legalább tőle elidegeníté. Térei, a Székelyföldnek kivételével, s a talán még akkor Bolgárországhoz tartozó Fogarasvidék leszámításával. hét vármegyére osztatának, honnan később *Septem Castra* latin, és *Siebenbürgen* német elnevezése. Hogy már az idegeneket szívesen befogadó szent király alatt német lakókat nyert, valószínű. Ennek halála után, a bekövetkezett trónviszályok folytán, újból homály borul kis honunkra, azt az 1021-ben rárontott, de ekkor visszavert kunok, kik atájban a mostani Moldvában honoltak, hihetőleg uralmok alatt tarták, míg *Szent-Lass-*

lónak, a királyi hősnek, őket véglegesen megtörni, s így Erdélynek biralmát biztosítani sikerül. Alatta — 1092 — helyreáll Erdély másik püspöksége, a milkoviai, melyet a Nagy-Károly idejében megtért hunavarok számára alapítottnak mond Lőrincz püspök (csak így értelmezhetni józan kritikával a székelyekhez intézett e szavakat: „pro suis antiquis parentibus fundatam“), s melyet a kunok elrontottak volt. László után *Kálmán* alatt jő elő Erdély első ismeretes püspöke, *Simon*. A trónviszályok újból elfogják Erdélytől a kormány figyelmét, s délkeleti része az újból nyugtalan kunok által népetlenné lesz. *Gejza* (1141—1161) a lakatlan vidék — desertum — benépesítésére, a határszélek védelmére — ad retinendam coronam — a szászokat hívja Erdélybe. Általuk épül Medgyes (1146.), Szászsebes (1150.) és Szeben, *Villa Hermann*i (1160.). Általuk kelnek ki újból romjaikból: Kolozsvár (1178.), Segesvár (1198.), Szeredahely és Szászváros (1200.), Brassó (1203.). Számukra alapult III. *Béla* alatt a szebeni prépostság és kolosmonostori apátság. Az elsőnek püspökséggé emelését megakadályozza ugyan Erdély püspöke; de a szászföldből Szeben vidéke és a Barcaság a milkoviai püspök hatósága alá jő, hová a székelyföld már tartozott.

II *András* hódolva azon eszmének, mely két századon át páratlan lelkesedésben tartja Európát, a szent sir felszabadítására indul. Távollétében zavarok támadnak az országban, melyeknek csillapítására kel 1222-ben az *arany bulla*, majd 1224-ben a szászoknak adott *adománylevel*. E két okmány — a székelyek állami helyzete a székely krónika szerint már Szent-István alatt levén elrendezve — alapította meg Magyarország és Erdély 1848-ig tartott alkotmányát. Erdély három külön, önálló, egyenjogu nemzet foglalatja lón; mert noha azon körülmény, hogy az összes székelységnek egy grófja, vagy ispánja volt, azt mutatja, miszerént a székelyföld egy vármegyének vétetett, belső szerkezete mégis különszakítja a magyar vármegyéktől. E hármasság alkalmasint még két külön, egymástól független tartományra is oszlik, hahogy Adorján püspöknek nem sikerül a szebeni püspökséget megakadályozni. Valamint az *arany bulla* a nemességet azon szabadságába, melyet Szent-Ist-

ván alapított, s mely némely király által megrövidített, visszahelyezé: úgy a szászoknak adott *adományle-
ről* ezeknek régibb szabadalmait megerősíté, a bevándorlottakat Szászvárostól Draas-ig (Darocza a kőhalmi járásban) egy — szebeni — tartománynyá alakítja, a fogarasi erdőnek a hessenyők- és blakkokkali közös használatával megajándékozza. biráinak és papjainak szabad választására feljogosítja és azt rendeli, hogy a dézmát, mint a képét a székek, csak papjaiknak adják, háromszor éven át sőt ingyen vihessenek, bíróságot — nem az országos kormányzást is — fölöttök csak a király vagy ispánjok gyakorolhasson. E szép jogokért évenként 500 marka ezüstöt fizetni, a király segégét, ha az országban foly a háború, 500, ha a hazán kívül s a király a vezénylő 100, ha más nagy, 50 fővel nevelni, a királyt, ha hadjáratban közéjük jó, háromszor; a vajdát, ha a király megbízásában jó, kétszer ingyen ellátni köteleztettek. E jogokat, mert erejüknél fogva az országban vám nélkül járhatván, a kereskedést is kezökre szállíták, szépeknek mondók, és joggal; mert — mint Kővári mondja — a szász nemzet szabadságát, jóllétét, hat század viharaival szemben megvédek. De létezhetik-e ugyanis a történelminél erősb alap? Okszerű, józan fejlődés és haladás is csak ez alapon lehetséges.

II. András uralkodási idejében érdekes episod a német lovagok behívása. *Terra Borza* név alatt fordul elő az országrész, melynek kunok elleni megvédésére és gyarmatosokkali ellátására hívá be őket a király. Bodzát kell-e ama föld alatt érteni, vagy a Barcaságot? afölött sokat vitatkoztak legjelesb történészeink; nevezetesen: Pray, Szereday és Benkő; és vitájok az okmányok hiányában megfogható. De hogy valaki még a legujabb időkben is, különösen Fejér *Codex diplomaticus* című jeles munkájának megjelenése után is, a főnemlített írók valamelyikének e tekintetben egyoldalú véleményéhez csatlakozhatik, az szomorú tanubizonyosága annak, mily kevéssé vonzatunk a kútiók fürkészetének felvállalására. Ama földnek területe ugyanis Andrásnak 1211-ben kelt adománylevelében így iratik le: „Első határa pedig e földnek kezdődik *Almage* nevű

kastély kerítéseitől, és megy *Noilgiant* nevű kastély kerítéseig, innen Miklósnak kerítéseig, hol az Olt vize foly, és így fel az Olton odáig, hol a *Tortillou* az Oltba szakad; és megint megy ugyanazon *Tortillou* forrásáig, és azon viznek forrásától, melynek *Timis* a neve, halad kifolyásaig azon viznek, mely Borzának mondatik; azután, mennyire a havasok környezik e földet, egész *Almdsig* terjed. Ez az egész föld pedig, mennyire a mondott hegyek és folyók környezik, *Borzának* mondatik“*). Már akár mind a két Almás alatt a háromszékit, akár az egyik alatt az udvarhelyszékit**) értsük,— e különös hangzatu helységek tüzetesb meghatározása, valamint a német lovagok történelme külön levél anyaga leend, — ki tudja, hogy a Tömös vize a *Prédjial* nevű hegy alatt ered, átlátandja, miszerint Borza alatt csupán Bodzát nem érthetni. E földet — Erdővidéket, Háromszéknek keletdéli részét és a Barcaságot — azonban a német lovagok csak 1225-ig bírák. Védelmi intézeteik és templomaik építését az általuk oda telepített és ott maradt német gyarmatosok tolytaták, kik később az akorban Erdély északi részében megjelenő német telepítvénynyel Besztercén ugyanazon jogokban részesültek, mikkel a szebeniek birtak. Hogy a német lovagok maguk is több várt teljesen fölépítettek, mutatja Andrásnak második, 1212-ben kelt levele, hol a lovagok úgy említetnek, mint kik *Crupurg* várát — ma *Nyén*, melyet a prásmáriak most is Kreuzburgnak neveznek, — építették, így a *Frater Theodoricus de Aca-ron* után elnevezett Törösvártt, Dietrichsteint. S így nem szükséges a Borza-földről eltávolított lovagokat Székely-

*) „Prima vero meta hujus terrae incipit de indaginibus castri Almace, et procedit usque ad indagines Noilgiant, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit, quae vocatur Alt, et sic ascendendo per Alt usque, ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit ad ortum ejusdem Tortillou, et ab ortu aquae, quae Timis vocatur, progreditur usque ad effluxum aquae, quae Borsa nominatur; deinde sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam. Terra vero haec tota, sicuti predicti montes et flumina ipsam circumeunt, vocatur *Borsa*.“
Theiner szövege szerint.

**) Homoród-Almás.

töldre átköltöztetni, mert a nép Háromszéken általuk épített várakra emlékezik; hisz imez maga is nagyban Borza része volt.

Erdélynek határszélei Andrásnak ez intézményei által ellenséges becsapások ellen védve, a nemzetek jogaiknak megerősítése, illetőleg fölélesztése által a trónnal kibékítve voltak; csak magának az uralkodó háznak kebelébe nem szálla vissza a béke angyala. Pedig kelet felől átsivít már az öldöklő angyal fölkeltének szele. Légy ébren ifju tagja az európai családnak; holt testeddel kellend társaid biztonságát megőrizni! Pusztítottatni fogsz, egykor magad pusztító! Te is akkor, mint most a közelgő vész, eszköz felsőbb hatalom kezében...

III.

Tisztelt Barátom! Közelebbi levelem második felében kézzelfogható bizonyosságát akarám adni azon igazságnak, hogy Erdély *tökéletes* történelme megírásának ideje még nem érkezett el, s hogy még sokáig be kell érünk az okmányok szorgalmas kifürkészésével, hahogy azt akarjuk, hogy a homály egészben széteszlassék. És így magam is bátran folytathatom azon kedves munkámat, hogy téged hazánk történelmének futó, *átpillantó* rajzával megismertesselek.

András utódja IV. *Béla* alatt a borzasztó hír, mit a felizgatott kedélyek, a hosszas viszályt tápláló és továbbfűző országnagyok kiszámított koholmányának, mások a király kezében oly eszköznek keresztelének, melylyel hatalmát szilárdítani, vagy épen a nyert jogok és engedmények rovására szélesbíteni kívánja, 1241-ben borzasztólag teljesedett és az országot — csak a szegény királyt nem — dacára annak, hogy a szomszéd országokban már dúlni kezd az ellenség, készületlenül találta. Jeruzsálem pusztulásának emléke nem elevenebb a szétszórt nép legszívósb természetű fiában, mint a *tárjárásnak* emléke népeinkben. Még akkor is, midőn e vad népnek számlálhatlan tömege már a határokon áll, sok nagy a országnak a csata vesztesében a király hatalmának gyöngítését várja, a nép a Kunországból — Moldvából — Magyarhonba átköltözött kunok, mint a

tatároknak vélt behozói ellen forrala boszut, a helyett, hogy tömegével ércfalat képezne a betoduló tatár ellen. Erdélybe, hol a hontféltő király intézkedései némi vizsgálagra találtak, s itt-ott apró várak építésével — Enyed templomkerítése ez időből való —, sáncok hányatásával foglalatoskodtak, Radnán át ronta az ellenség, e népes, virágzó városnak szász lakóit nagyrészt lemészárolván, Aristald nevű biráját 600 lovassal kalauznak vivén. Mily képet mutathatott kis honunk e pusztító viharként átvonuló istencsapás nyomai után, annak megértésére elég leend Rogeriusnak, a szemtanúnak s egyúttsszenvedőnek következő szavait hallani: „Végre nyolcad napra, hogy az erdőből kivonultunk, Fejérvárra (Erdélyben) érkezünk, hol a leöltek csontjain és koponyáin, a templomok és paloták széthányt és aláásott, a keresztények vérével festett falain kívül mi egyebet sem lehetett látni. És noha az ártatlan vér a földön, mely azt bő mértékben felszívá, már nem vala látható, mindazáltal láthatók valának a pirosra festett kövek, miken át csak folytonos sirás és keserves sohajok közt haladhatánk el.“

Béla a tatárok elvonultával a ragadozó állatok tanyájává vált honba visszatérvén s a csapást népeinek bűnei miatt Istentől küldöttnek nyilván elismervén, az ország rendezéséhez, az erdőkben itt-ott még megmaradt lakók előhívásához fogott, ugyanazt Erdélyben is Lőrinc vajdára bizván. Majd áruló szomszédjának megfenyítésére indult, ki a zavarban halászni jónak látá. A hálás kortársak úgy, mint utódok az erélyes, hona szerelmében gazdag királyt Magyarország második alapítójának szép nevével tisztelik meg.

A pusztító vihar elmulék, de nem a hercegek, ugyanannyi trónkövetelők kebeléből a viszály, mely dacára a pápák atyai intéseinek, melyek oly jótékony, csillapító, engesztelő befolyással hatának nem egyszer a felzúdult kedélyekre, az Árpád fiágának kiholtáig nyugtalanítá az országot. *V. István* Aranyos-széket a székelvényeknek adja vitézségök megjutalmazásaul, és Kolozsvárra, hol eddig csak az Óvár áll, német gyarmatosokat hoz. Fiának, a kunok iránt mutatott kedvezése miatt kunnak nevezett *Lászlónak* 18 évi uralkodása alatt új zavarokat szül a különben nemes királynak állhatatlansága. E za-

varokból eredt bonyolodott viszonyok folytán lesz 1277-ben az Alárdi János vezérlete alatt Gyulafejérvárra rontó szászok dúhének áldozatja a székesegyház, a káptalan és a városnak nagy része. Növelé a bajt a sértett kunok által behívott tatároknak újabb berontása kis hazánkba, kik Besztercét feldúlák, de Torockónál a székekelyek által tönkre tették. E veszteség megboszulására a következő évben — 1285 — újból Pestig hatolnak föl, hol a király által szétveretvén, Erdélyen át vonulnak vissza, hol újból, előbb Szász-Régen-, majd Tarkónél megveretnek. De a zavarok nem szűnnek, maga a király is áldozatul lesz, és halála után *III András*, az Árpádház utolsó ivadéka ül a trónra, ki erélyesen hozzálát a kormányzáshoz, Erdélybe is jő, hongytilést tart, különböző népeit e hazának új rendezésnek indítja; de a sok trónkövetelő által minden intézményeiben megakadályoztatván, bujában, mások szerint méreg által, meghal 1301-ben.

Háromszáz évig tarta tehát a királyi Árpádház dicső uralkodása, még dicsőbb a haza határain belül és kívül; mert viszály nélkül, mert szilárdabb, ha az örökösödés megállapítva volt volna. És így is. mi hősi alakokat látunk ez időszak huszonhárom királyának sorából kiválni! E sort a honalapító Árpád munkáját a szellemi téren megújító Szent-István kezdi, kinek Istenbe helyezett bizalmának segítségével — sikerült népének millióit a kereszténységnek megnyernie és így nemzetének európai jogosultságát biztosítania, állandósítania. Ott látjuk szent atyja oldalán a szent herceget, a magyar ifjuság példányát. Ott Lászlót az ingadozni kezdő nagy műnek helyreállítóját, ott a kora balitéletein magasan felülálló Kálmánt, ott IV. Bélát, a második honalapítót, és a mély elestének dacára is oly gyakran hős pusztítóját a tatároknak, Kun Lászlót.

Árpád férfiágának kihaltával új fordulópontra áll a magyar nemzet életében, válságos, melynek csak egy évtized vajadásai vethetének véget. E bajból is kivezeté azonban a hont a gondviselés, mely e nemzetet az emberiség szent érdekeinek egykori védelmére fölnevelé.

Miután a pápa, kinek jótékony befolyása eddig oly gyakran lecsöndesíté a viszályok hullámain, *Róbert Ká-*

rolyt törekvék a trónra ültetni, a püspökök nagyobb része pedig a kalocsai érseknek vezérlete alatt azon elvből kiindulva, miszerént a pápának semmi joga a királyválasztáshoz nem lehet, a nemzet szabadságát védné, és azon többséghez csatlakoznék, mely cseh *Vencelt* királynak választá, polgári háboru dulta az ország téreit. Mi tetemes tényező volt kis hazánk e pártviszályoknak közepette: tanusítja azon körülmény, hogy *Ottót*, a trónkövetelők egyikét, fogságba ejti *László*, Erdély vajdája. E tiz évig tartott viszályok után végre Róbert Károly marad a győztes, ki a királyi hatalmat addig nem látott magasságra emeli, és oly kornak veti meg alapját, mely Magyarországot legnagyobb kiterjedésében, legnagyobb virágzásában látá.

IV.

Tisztelt Barátom! Fényes kornak érkeztere figyelemztettelek utolsó levelemben, e kort felhozá a francia Anjou-háznak trónra lépte. Buda hatalmas fővárosa lesz az országnak, a törvénykezés olasz és francia szellemhez simul, Pécssett egyetem alapíttatik, s Erdélynek árucikkei a kereskedelem fejlődésével tengeren túlra kerülnek. Magyarország hatalmasodásnak indul, ege derülni kezd; csak kelet felé emelkedik láthatára tőszomszédjában az ozmánok közeledtével egy setét felhő; közelg a nemzetnek a gondviselés által kijelölt nagy munkájának ideje. De fogjuk föl körvonalozásunk elejtett tonalát. Legnemesb hordnokai e hivatásnak ugyis erdélyiek!

Róbert Károlynak *Lászlót*, Erdély hatalmas vajdáját csak diplomatiái ügyességgel sikerült lefegyverkeznie, egyeseket s községeket adományok által megnyernie. Ezután Tamás vajdánk ösztönzésére Oláhországba megy; de hadát odaveszti. Hadi babérokat nem aratott; de a hont megerősödvé és békében hagyá utódának. Holta után fia, a *nagy* nevet kivívott *Lajosnak* dicső kormányzását, hadi győzelmeit, fájdalom! hazánkban kellett a föllázadt szászok elleni hadjárattal kezdenie. Leverésöknek azonban azon jó következménye is volt, hogy Oláhország vajdája Erdélybe jó hűségét s függését Lajosnak följánlani. De a honnak rossz nemtője Olaszországra tereli királyunk figyelmét és ottan foglalja el.

Valóban úgy látszik, mintha királyainkat a magyar nemzet istenkijelölte hivatására, a kereszténység ellenének egykori legyőzésére szolgáló eszközök választásában valami ellenséges végzet vezette volna. Kelet felé kellett volna hatalmukat terjeszteniök és erre nem egyszer a legkedvezőbb alkalom nyílék is; de ama végzet mindig meghiusítá amaz alkalom fölhasználását. Így Lajost is azon körülmény, hogy András fivére halálának megboszulásával Nápolyban meg nem elégedve, ez országnak koronáját is fejére akará tenni, az olasz ravasz politikájának tömkelegébe sodorta. Magát *Mátyást* is, ki amaz ellennel már szemközt áll, nem nyugat felé hajtá-e a végzet? Ezegyszer ugyan elnémula e végzet parancsszava. Lajos Dalmátországon kívül Szerb-, Bosnyák-, Oláhországot és Moldvát is a magyar korona alá hozza; de beéri az elfoglalás dicsőségével és elhanyagolja a bekebelezést, minek nyomán e szép országok a török jármá alá jutnak, mely alatt nagy része még most is nyög, szabadulását könnyük között várva, hogy talán fölszabadítója jégkebléhez fagyjon. Lajos megpróbálá ugyan a Duna mellékét a római hitre téríteni, de feledé, hogy karddal nem csinálhatni utat a keresztnek. A bekebelezés folytán megindulandott emelkedése a nemzeteknek, a jóllét nyomán fejlődni kezdendett magasb értelem egy pásztor alá hozta volna őket, kiket úgy is mellékérdek taszított volt a szakadás örvényébe.

Lajos tetézé dicsőségét a lengyel korona elnyerésével is, de főleg azzal, hogy negyvenéves uralkodása alatt béke boldogította a hont határain belül Mily hosszú idő a béke áldásainak meghonosítására! Hogy Erdélyre különös figyelme volt, mutatja az, hogy többször meglátogatta, ügyeit mindig bölcsen elrendezvén. Alatta lép életbe Erdélyben a nemesek egyenlősége, consolidálnak a szászok önállóbb viszonyai. A székelyföld székekre oszlik s lakosai a háboruban tett szolgálat szerint három osztályt (Primores, Primpili és Pixidarii) képeznek. Erdély hármassága mindinkább tűnik föl, egyessége a gyakrabban tartott országgyűlések által képviseltetvén.

Három tenger mosta Lajos birodalmát, kár hogy fiura nem hagyhatta azt! Életét Erdélyi ír le, *János* a küküllői esperes.

Halála után újból kiesik fényéből az ország, hatalma süllyed és a hódítmányok elesnek. A zavar *Zsigmondnak*, Lajos vejének, ki egyszersmint német császár is volt, trónraléptével sem szűnik. Erdély népei önhatalmilag kelnek jogaik védelmére. A jobbágyok földesuraik ellen támadnak és a kiváltságos osztály ') a helyett, hogy a zendülőket, mint azt az eszélyesség is tanácslá, az alkotmány sáncai közé fölvenné, dacszövetségre lép, s így örökös ellent teremt a hazában. A pénzesh nemzet affölött újabb meg újabb kiváltságokkal tetéztetik, és a ziláltság századokra ható válaszfalakká növekedik. *Zsigmond* alatt 1417-ben jelennek meg Erdelyben a cigányok előőrsei. Halála után osztrák *Albert* alatt ama sötét felhő már honunk fölött tornyosul, a törökök ugyanis már pusztítják az országot. Rövid kétévi uralkodása után lengyel *Ulászlónak* választása újabb zavarokat idéz elő, pedig az ellenség már áttört az ország kapuin. De fénylik is már a kis honunkból emelkedett és a kereszténység egészen ragyogni kezdett csillag! A *Hunyadiak* korának hajnala szép derűre váltja a hon sorsát! Oh engedj barátom! hogy üdítő lélekzetet vegyek. —

V.

„Itt törték össze rabigát
Hunyadnak karjai.“

Tisztelt Barátom! Ha *Herdernek* ama baljósátát, mely szerént századok múlva a magyarok nyelve is alig lesz feltalálható, valóban teljesítendőnek végezné is a Gondviselés, arról, hogy e nemzet dicsó hivatásának: védfalul szolgálni az Európára rontó barbarok ellen, szívverésének pazar ontásával megfelelt, hogy a keresztény Európa mindenek előtt a magyarnak köszönheti azt, hogy ellensége megfogyva és megtörve vonaglik, teljesítéseül ugyanazon német bölcsész következő, szerencsésbjóslatu szavainak: „Törökország egy nagy börtön mindazon európaiakra nézt, kik abban laknak; de el fog pusztulni, midőn ideje elérkezett; mit is keresnek Európában ez idegenek, kik évezredek múlva is ázsiai barbaroknak akarnak maradni,“ arról, mondom, emlékezni fog a történelem, mig keresztény leend a világon. S ha ez csakugyan elvitázhatlan dicsósége a magyar-

nak, úgy annak nagy része Erdélyé. Hisz kis hazánk szülé nemzetünk kereszténységvédelmi, magasztos eszméjének legdicsebb hordnokát; hazánk térein törének össze az Európának szánt rabiga első láncai; hazánk fia ő, kit — mint *Czuczor* szépen mondja — akkor, midőn Magyarhon, a fejtelenség és belső villongások mezeje levén, a külső roppant hatalom martalékkává lehetett volna, az Ég adott, hogy mélybelátásu értelmével belülről a pártoskodás lángjait elfojtsa, a külső hatalmasság gőgjét pedig megtörhetlen bátorságával letapodja. — De fölveszem az utolsó levelemben elejtett folat.

Mig lengyel Ulászló trónraléptével a trónkövetelési viszálykodások, ápolva az oligarchák nagyravágyása által, ezerfelé marcangolák a hont, ennek határain őrt állá századának legnagyobb hőse, Hunyadi János. Oroszlánt vélnél látni, mint őrzi barlangjának nyilását, migben kölykei a biztonság szárnyai alatt, veszélyt nem sejtve, egymással civódnak. Valamint azonban a kívülről jöhető veszélyre fordított egész figyelme a puszták ama királyának olykor a benlakókra is visszafordul: úgy kíséré Hunyadi is a honnak belügyeit, tekintélye és befolyása egész súlyát a trónviszályok vészében Ulászló serpenyőjébe vetvén s azzal őt a trónon megszilárdítván. Mig mint szörényi bán Magyarország kulcsát, Nándorfehérvárt oltalmazá s Amurát betöréseit megghiúsítá, a bősziált ellen Magyarország előváraitra, Erdély és a Dunafejedelemségekre küldé pusztító zsoldosait. De *Hunyadi* villámsebességgel terem Erdélyben, melynek szintén vajdája volt és Szent-Imre, hol előbb hátrálni kénytelenítettett, majd Vaskapu mellett vívott győzelmei égből származott örömhirekként átfutják Európát és hősíket a kereszténység magasbiletű, fölcent bajnokává avatják.

A török megszegyenülve örök békét kíván kötni, mely tíz évre meg is adatott. Ennek azonban Julián bibornok ekkor — Bajtay szerint — rosz tanácsára történt fölbontása megássa a várnai sírt. De Hunyadit egy magasb kéz még a balsorson is győzedelmeskedni tanítja, ki a gyermekkirály felnötteig az ország főkormányzója lesz és élte folytaig, huszonkét csata közöl husz-

ban győzvé, a törökök rettenetes ostora marad. Temetkezési helyét a károlyfejérvári székesegyházban egyszerű sarcophag jelöli, várát Hunyadon az idő vasfoga marja és dölja; de neve és emléke az eltölt négyszáz év múlva is oly eleven a nép száján, mintha tegnap halt volna meg.

Hunyadinak, ki, ha a könnyen elnyerhető korona után nyul, talán szilárdállású dynastiát alapíthattott, de erényeinek szép koszorujából elejté vala az önzéstelen hazafiság gyöngyét, harcias szelleme átszálla az ötödik László halála után királynak választott fiára, *Mátyásra* is. Választása által világra szólólag adá meg a nép közérzete a „Hunyadi“ névnek azt, mit Cillei s alacsony cinkosai tőle megtagadának, a hála ezer hazafi könnyeitől ragyogó bokrétáját. És ő azt ki is érdemelé; taubizonyossága sírverse, mely maiglan szól százezerek ajakán: „Meghalt Mátyás, oda az igazság.“ Mátyás nem csak atyja munkáját folytatá, miről hazánkban is a Kenyérmezőn hivei, *Báthory* és *Kinizsi* által kivivott győzelem szól, hanem a tudományokat is virágzásnak indítá. Mily gonddal ölelé át Magyarország elővárait, a Dunatartományokat, mutatja azon tény, hogy az egyébiránt is hevesindulatu király a kalocsai főpapot, mivel ez a barbarokkal kötött békességnek alkalmával ama tartományokat befoglalni elmulasztá, saját kezével megtűté *), a törököt bizonyosan Európából kiverendő, hahogy az ország némely nagyai és nyugati szomszédjai annyira el nem foglalják.

Halála után *cseh Ulászló* gyöngesége mind közelebb viszi sírjához az országot. Gyermekkorában utána következő fia a belviszályokat, miket a vallási mozgalmak is növelének, le nem csillapíthatá. Az ország ziláltságát észrevehő és hasznára fordítani ohajtó török 200,000 emberrel 1526-ban az országba ront és *Mohácsnál* sírba dönti az ország virágját, sírba a királyt, ki tíz évig a honi bajoknak csak nézője volt a trónról. A magyar védfal elesék; de még romjai is feltartóztatták, megtörék az ellent. Két idegen faj, idegen Európában, de rokon egymással, önfeláldozásig küzdé ki

*) Bajtay.

Európa és Ázsia vitáját. Az ellen vonaglik; beteljesendik-e nemzetünkön is *Herder* jóslata? Nem, és ezerszer nem! amaz barbarnak akart maradni, nekünk a kereszténység ölében, ezeréves olyan multunk van, mely életet kér; mert élni akar.

VI.

Tisztelt Barátom! A borzasztó mohácsi vész még borzasztóbb lön siralmas következményeiben. A kettős királyválasztás és az abból származott százévnél tovább tartó török járom, a vallási mozgalmak és Erdélynek az anyaországtól való elszakadása, mindannyi sebek valának, melyeken az egykor oly dicső birodalom elvérzeni indult. De ami mindenek fölött a legsajgóbb fájdalommal tölté el az emberbarát és valódi honfi keblét, az azon erkölcsi süllyedés volt, mely amaz előszámlált csapások következtése gyanánt oly általánossá lön. „A Losonciak, Dobó Istvánok, Szondiak dicső példái csak arra látszának szolgálni, — mondja *Fráter György* életének szellemdús írója — hogy az önérdek által vezetett, hasznuknak a közjót mindig alárendelők nagy tömegének romlottságát annál teketébb színben tüntessék fel.” Vagy nem más történelmet írhattunk volna-e, ha például az annyi valóban királyi jelességekkel földiszított *Szapolyai János* Hunyadi önzéstelen hazafiságával birt volna? De így uralkodási vágya felkölté a vihart, mely a nemzet fáját ketté hasítá, ágait százötven évig egymás rongálására verdesé. Ugyanis:

A mohácsi vésztől, tehát 1526-tól fogva 1538-ig tartának *Ferdinand* és *Szapolyai János* között a korona fölötti versengések, amikor is az utolsónak csak a törökök végzetteljes segítségével sikerült a nagy-váradi békekötés nyomán Erdélyt és Magyarország szomszéd-részeit azon föltét alatt birtoka alá kapnia, hogy elhatalával minden birománya *Ferdinándra* visszaszármaztassék.

De Erdélynek Magyarországtól történt elválása, noha azt az említett békekötés csak ideiglenesnek határozá, *Szapolyai Jánosnak* már 1540-ben Szász-Sebesen történt halála után sem szűnt meg; mert vég hagyományának erejénél fogva, dacára a nagy-váradi békekötésnek, néhány hetes fiát, *Zsigmond Jánost* proclamálák királynak,

ki az 1541-ben Magyarországra tört, Budát és az ország egy részét elfoglalt törökök segítségével — melyért évenként tízezer aranyat adóul fizetni köteleztetett. — Erdély és a szomszédrészek birtokát kivívta és a tordai országgyűlésen, hol a három alkotmányos nemzet unióját megújítá, törvényes uralkodóul elismertetett, nagykorúságaig anyja *Isabella* gyámsága alá helyeztetvén.

E válságos időben terjede el Erdélyben a hitújítás kiválólág Szeben kereskedőinek útján, kik *Luther* tanát irataival 1519-ben e városba hozzák, hol az a szászok ispánja, *Pempflinger Márk* törekvései által annyira elterjede, hogy *Szapolyai* minden ellentörekvéseinek dacára már 1529-ben egyedül tartatott törvényesnek. Brassóban 1542-ben *Honterus János* lön az új vallásnak hirdetője, melyet csakhamar az egész szász nemzet kezdé vallani olyannyira, hogy 1545-ben meg is tarták Medgyesen az első zsinatot. *Luther* tanait a magyarok és a székelyek egy része is kezdé követni, minek következtében Erdély püspöksége 1556-ban eltöröltetett, az egyház és a papság javai az államkincstár javára elkoboztattak. A magyarok és székelyek azonban az ágastai hitvallással lassankint fölhagyva, a helvétvallást kezdék követni, mire a két hitvallás 1564-ben az enyedi zsinaton egymástól egészen külön vált.

Ha még fölemlítem, hogy *Zsigmond János* orvosa *Blandrata György* és *Dávid Ferenc*, kolozsvári hitszónok, kik ugyanazon időben *Socin* tanait terjeszték az országban, a fejedelmen kívül, ki katolikusnak születvén és e hitben neveltetvén, rendre mind a három új vallást tartá, több követőkre találtak, úgy hogy vallásuk unitária név alatt a katolikusok-, helvét- és ágastai hitvallásuakéval Maros-Vásárhelyen 1571-ben egyenjogúnak, a törvényesen bevett vallások egyikének országuil nyilvánittatott; rövidben elmondám a négy recepták keletkeztét. Mily fogalmu volt azonban e négy vallás egyenjogúsága, kiderül, ha megfontoljuk, hogy a katolikusok a honi fejedelmek korában csak püspökhelyettes-sel, a községek plébánossal csak a székelyföld katolikusnak maradt részében birhattak. Gyula-Fejérváron a püspöki lak fejedelmi diszt ölt ugyan magára; de a pásztor kiköltöztével árvaságra jut a hivek nyája, és a

székesegyházban, hol egykor *Hunyadi* győzelmeinek örömdala és a halála fölötti fájdalomhangok ezerszeresen viszhangzának, elnémulának egyházunk fönséges imadalai. Vajjon az istenrendelte fő- és alsáfárkodók minden hibája nélkül-e!

E vallási mozgalmak közepett is folytak alkudozások a bécsi udvarral az ország átengedése végett, minek következtében *Castaldo* császári sereggel megszállva tartá darab időig Erdélyt; de nemsokára a lázangás kiszorítá azt az országból és hazánk külön kormányzata újból megerősítették a török segítségével.

Mily szerepet játszó e viszontagságos korszakban *Martinuzzi György*, e rejtélyes jellem, melyre *Hatoani Mihály* legújabb időkben oly szép fényt kezd deríteni: azt hosszasan fejtegetni jutalmazó volna ugyan, de e körvonalazás határain túl esik. Elég itt fölemlítenem, hogy *Zsigmond János* 1571-ben történt elhaltával új, jellemző korszak nyílték honunkra nézt, a Szapolyaiak helyét vetélytársaik a Bátoriak foglalják el, hogy ugyanitt kövessék az elenyészés útján is. Két, gyakran fénylő, egyszer találkozásukban vészthozó csillaga a magyar égnek; mindkettő e kis hon láthatárán futá le pályáját!

VII.

Tisztelt barátom! Kis honunk történelmében alig van esemény, mely figyelmedet inkább leköthetné, mint azon körülmény, hogy az annyira tulnyomólag protestans rendek a katolikus és jezsuitapártoló Bátoriakhoz oly nagy mértékben ragaszkodtak.

Kulcsát kívánod birni ez esemény magyarázatának?

A megkedvelt függetlenség az, melynek leghatalmasb védőit ez, ősi időktől fogva tündöklő család tagjaiban ismerék tel a rendek, s mely függetlenségnek — noha az a török védnöksége mellett csak látszólagos vala — e hon nem ritkán legszebb erejét, legjobb szívverét, nem egy fia, meggyőződéséhez híven, életét hozá áldozatul; pedig most már világos, hogy Erdély azon esetben, ha a Szapolyaiak után Magyarországgal újból egyesül, számtalan bajtól, ki nem mondható nyomortól megszabadult volna és — a mi a fő dolog, — *várme-*

gyeink térein a magyar faj ki nem pusztult volna. E függetlenség föntartása végett tehát választák Erdély rendei *Bátori Istvánt* fejedelmökül, ki választásának megerősítését mind a császártól, mind a zultántól ki is nyéré. Erélyes és a katholikusokra nézt oly áldásteljes kormányzásának — tanulmányi alapítványunk vallásosságának köszöni keletkeztét — nem sokáig örvendhete Erdély; mert már 1575-ben Lengyelország királyaul választatott, honunk kormányát bátyja — *Bátori Kristófra* származtatván. *Kristóf* alatt békésb időket indul élvezni a haza, e jóban még *Zsigmond* fia alatt is részesülvén, míg *István*, ki Erdély ügyeit még a lengyel trónról is vezetni meg nem szűnt és a kiskoru fejedelmet *Gétsi János* gyámsága alá helyezé, élt. De e türhetőbb állapotnak véget vete *Zsigmondnak* éretlen állhatatlansága, kit a rendek tizenhét éves korában Medgyesen 1588-ban nagykorúnak nyilvánítottak. Éretlenségének mindjárt első következtése az volt, hogy a jezsuiták kitűztetését sürgető többségnek, dacára azon ragaszkodásnak, melylyel Erdély katholikusai ez atyák mint egyedüli lelkeszeik iránt — mit ehelyütt különösen figyelmedbe ajánlok; mert ez által nem egy rend főállhatása vagy megszüntetése fölött történt a határozat, hanem a bevett, törvényesen bevett négy vallás egyikének hivei fosztottak meg lelkeszeiktől, kik ellen mi egyéb vádat sem hozhattak föl, mint azt, hogy a nem-katholikus előkelők is kezeikre bízák ifjaikat — viseltettek, a fejedelemség elnyeréseért engedett. Majd *Rudolf* császárral alkudozásokba bocsátkozott, melyeknek folytán a török hűbériség alól, kegyetlen természetéhez képest az azt ellenzők kivégeztetésével, magát kihuzván, Erdélyt Oppulia és Ratisbor hercegségek-, valamint évi 50,000 tallérért a császárnak átengedé és 1598-ban hazájából el is ment. De nem sokára visszatért és a *Rudolfnak* hűséget esküdt rendek által magát ujból fejedelemnek választatá, *Rudolf*sal ujból alkudozásokat folytatván, melyek alatt a kormányt *Bátori András* bibornoknak adá által. E szelid főpapot az ország 1599-ben elismeré ugyan; de kormányzása nem tarta sokáig. Ugyanazon évnek októberében *Mihály* oláh vajda által Schellenberg mellett legyőztetvén, futásában a csiki havasokon megöletett. Erre a zultán *Mihályt* ne-

vezé ki Erdély fejedelmének; de ezt a császár fővezére, *Básta* megveré Mirislónál és kiszorítá az országból, mely eleve *Rudolfnak* hódola ugyan, de miután a kormányzásra kinevezett *Miksa* herceg el nem jött, harmadszor is *Zsigmondot* választá fejedelemnek. Most már maga a császár nevezé ki *Mihályt* Erdélyben helytartójául, ki *Básta* segítségével Goroszló mellett *Zsigmondot* megveré és az országot barbar módra pusztítá, míg *Básta* zsoldosai által megöletett. *Zsigmond* török és tatár segédcsapatokkal még egyszer elfoglaltá az országot; de azt 1602-ben, utoljára, átengedé *Rudolfnak*.

Ime száraz vázlata oly szenvedéseknek, melyeknek részletes leírása most is könyekre fakasztja az olvasót. Mit *Mihály* rablócsordái, melyeknek egy része a fejérvári székesegyházat a várossal együtt földúlá, Hunyadi porait szélnek ereszté, érintetlenül hagytak; mit a döghalál és éhség, melynek csillapítására itt ott a kivégzettek és eltemetettek tetemeit, sőt némely anya saját gyermekét, evék meg, sértetlenül hagyott: azt *Básta* példabeszéddé vált kegyetlensége, zsarnoksága fenyegeté a végvesztéssel. E roppant nyomorok sokasága veté 1603-ban az országot *Székely Mózes* szabadulást ígérő karjai közé, ki azonban Rozsnyó falu mellett még ugyanazon évben elesett, a nemességnek virágját nem csak, hanem zömét is magával a sírba vivén. *Székely* után *Bocskai István* választák fejedelemnek. De minekelőtte erről szólnék, egy különös körülményre akarom föl-hivni figyelmedet.

Nem egy buzgó hazafitól hallám a székely nemzetet azon váddal illetni, hogy mind Schellenbergnél *Bátori András* alatt, mind pedig Rozsnyó mellett *Székely Mózes* alatt az ellen táborában küzde saját honfitársai ellen és segíté megásni az ország sírját. De vajjon őt egyedül éri-e e vád? Nem állának-e szemben Magyarország és Erdély olykor legjobb fiai? E mostoha sorsnak csapása vala biz az, mely a magyart a magyartól szakítá el; de hát ha még odaveszszük, hogy a székely nemzetet saját honfitársai kényszeríték az ellennél keresni, legdrágább kincsét, a szabadságot? A szellem, mely e nemzet fiát *Szapolyai Zsigmond* alatt lelkiismeretök szabadsága, ősvallása védelmére szólítá a Hargita

rengetegeiben, mely elől szégyenülve fordula vissza az új hitet hirdetni akaró kard: az tántorítá el e vitézeknek szülteket a hazájok vesztére vivő utra. „A mult példa legyen.“ —

VIII.

Tisztelt barátom! Hiszem, nem kis mértékben lefoglalta legyen figyelmedet azon körülmény, hogy Magyarország királyainak minden alkudozás és annyi alkalomnyilás mellett sem sikerült Erdélyt visszanyerniök. De ha kissé mélyebben tekintesz a dolog fenekére, e jelenséget természetesnek fogod találni. A függetlenség, ha csak látszatjában is, mely Europa udvaraival érintkezésbe hozá az ügyek vezetőit, a török véduralom, mely borzasztólag megboszulá mindig az elpártolást, az erdélyi rendek többségénél a valláskülönbség, mindannyi akadályai valának az egyesülésnek. Azonban az udvartarthatás csillogó ingereit legyőzte volna a nemzetnek újból való egybeolvadása, a török boszut ellensúlyozta volna az egyesített nemzet vitézsége, a valláskülönbséget árthatlanná tette volna a törvény előtti egyenlőség, ha az egyesülés oly akadály a nem merült volna föl szünet nélkül és folytonosan, mely a keblet szakadatlanul föllázítván, mi nyugpontot sem engede a számító észnek: értem a foglaló sergek vezéreinek bánásmódját.

Bocskai Istvánnak Medgyesen 1605-ben hódolt az ország; de kevés ideig élvezhette erélyes kormányát, minthogy már 1606-ban — mint a gyanu tartá — *Káptai Mihály* által megmérgezve kimult. Őt *Rákóczi Zsigmond* követte a fejedelmi székből; de ez magát a zavart állapotok rendezésére gyöngének tartván, méltóságáról lemondott, becsületes jellemének tanubizonyosságát az által is adván, hogy okiratilag kijelenté, miszerint a jezsuiták semmi bűn, hanem egyedül a katolikus rendek kisebbségben maradása miatt küldettek ki alatta az országból? *Rákóczi* lemondásával újból egy *Báthori* jutta Erdély fejedelmi székére, ki testi és lelki szép tulajdonait, hősiességét a kicsapongó élet foltjaival elhomályosítá. Szebent zaklatván s a katonáinak kicsapongása ellen panaszlókat arról vádolván, hogy a Schellenbergnél szerencsétlen csatát vívott bátyját *Andrást* be nem fo-

gadták, e gúnyos szavakkal utasítá el: „Kegyes bosszu a város szaporítása, cserben hagyott és megölt bátyámért.“ A brassói évkönyvekben is roszenlékü fejedelmet végtül az ország bepanaszlá a töröknek, kitől való félelmében Váradra ment, hol a családi becsületökben általa megsértett *Szilasi János* és *Ladányi Gergely* által megöletett.

Erdély rendei a megölt helyébe iktári *Bethlen Gábort* választák; ezalatt kezde az ország az annyi nyomorral telt örvényből felüdülni. A tartós béke és a lassankint visszatérő rend áldásait a tudományok fejedelmi ápolásával növelé a muzsákat tisztelő fejedelem. Mit *Bátori István*-nak a katolikusok, azt *Bethlen Gábornak* köszönik helvétvallásu honfitársaink, t. i. felsőbb tanintézeteik most is virágzó állapotját. Ő alapítá számukra a később Enyedre átvitt tanodát Gyula-Fejérváron, hová több jeles tudóst hozatott Németországból, köztök a német irodalomban korszakot képezett és Zalathnát megénekelte *Opitzot*, oly nagy kedvelője levén a tudományoknak, hogy 1615-ben még a jezsuitákat is, mint tudós embereket visszahozta, meghagyván nekik, hogy az ország nemkatholikus, ellenök fölingerült népsége miatt papi öltönyeiket ne viseljék.

Honi történetíróink egyetemben nagylelkűnek nevezik e fejedelmet. Szalóban, ha tekintjük, hogy emelkedett lelke nem egyszer azzal foglalkodék, miként kellene a magyar nemzetet a török járom alól örökre fölszabadítani; ha látjuk, hogy dacára azon előnyöknek, melyeket győzelmes fegyverei mindannyiszor kivívtak, valahányszor a szerencsétlen vallás-szakadás bonyodalmai háboruba keverék, a kezébe került koronát — noha Magyarország legnagyobb része neki hódolt — törvényes birtokosának visszaadta; ha tekintetbe vesszük, hogy az országot, mely a nyomorteljes évek hosszú során át megszoká már a folytonos kormányváltozást és ennek következtében a korlátlan uralkodást is, az alkotmányos rendnek áldásaiba visszahelyeztette: e cimettőle megtagadni nem lehet, és a történetíró, ki hazájának annyi vészteljes napjait ugyanannyiszor átérezni kénytelen, a hányszor amaz idők eseményein elmélkedik, szintugy örvend, hogy a kietlen pusztán át vívó

utjában egy kis zöld szigeten legeltetheti szemeit. Nyugodjunk meg mi is, tisztelt barátom! ha talán kissé rövidebb is lett levelem. Ugy is mindinkább közeledünk azon korszakhoz, a mikor az elvált két testvér újból, ha nem is egy hajlékba, legalább egy földél alá kerülve, a béke és a haladás jótéteményeit kezdé élvezni.

IX.

Tisztelt barátom! *Bethlen Gábor* elhaltával nejeire, brandenburgi *Katalinra* szálla a kormány, ki már 1626-ban férje halálának esetére fejedelemnek választaték és 1630-ban *Bethlen István* kormányzónak és tizenkét tanácsnoknak hozzájárultával uralkodni kezdte. A tréfás megjegyzés, miszerint nőnek uralkodása alatt a legkitünőbb emberek szoktak kormányozni, ez egyszer nem teljesedett; mert *Katalint* az ország rendei, mivel észrevevék, hogy *Csáki Istvánt* férjeül és fejedelmül akará választani, még az első évnek lefolyása előtt lemondani kényszerítették. Utána *Bethlen István, Gábornak* édes testvére, ki tiz évig ritka becsületességgel folytató a kormányzói hivatalt, választatott fejedelemnek; de e méltóságot csaknem mindjárt választása után *Rákóczy Györgynek* kellett átengednie. A szerény térfin ugyanis *Katalin* elmozdításával abban, hogy megválasztatik, nem eléggé bizván s attól is tartván, hogy majd olyannak kellend átengednie a fejedelmi széket, ki nem leend inyére, vejét *Zólyomi Dávidot* és fiát *Istvánt* Magyarországra küldi *Rákóczi Györgyhöz* azon titkos utasítással, miszerint megválasztatását embereivel ki fogja eszközölni. Azalatt az ország általános szavazattal megválasztja *Bethlent* és követeket küld, kik *Rákóczyt* a visszatérésre utasítanak. De ezt és követőit, kik már Nagy-Váradra érkeztek volt, a követség a visszamenetelre többé nem birhatta, minek következtében a *Bethlen* és *Rákóczy* közt megállapított, az elsőnek valóban dicséretére szolgált egyezés szerint, az ügy új választásra bízott, mely *Kemény János* közbenvetése nyomán *Rákóczy* javára dőlt el.

Rákóczy belviszályoktól megóvva ugyan ügyes diplomatiája által az országot, sőt kormányzását, több európai udvarral szorosb összeköttetésekbe jővén, némileg

fénynyel is környezé; de Németország vallási villongásaiba belevegyülván és a svédekkel szövetségre lépván, a háboru lángjait a testvérhazában újból meggyújtani nem irtózott. E háborut azonban kedvező föltételek mellett bevégeznie sikerült, valamint azon nyughatatlanságokat is lecsillapítania, melyeket fösვნysége és ebből származott erőszakoskodásai okoztak.

Fia, ki a választás veszélyeinek elhárítása végett már atyja életében, 1642-ben, fejedelemnek választatott és a fényes kapu által megerősítettett, *II. Rákóczy György* szomorú bizonyosságát adá annak, hogy a szerencse elviselhetésére nem kevésbbé nagy, emelkedett lélek szükséges. Ime, kincstára oly gazdag, hogy az atyja tulzott takarékossga által elidegentült houfiakat dús ajándékok által megnyernie és még afelett a tizenötezer aranyból álló adót három évre a Kapura küldenie könnyű volt, Moldva- és Oláhország vajdái évi adósai, Europa csaknem valamennyi udvarainak követei Gyula-Fejérvárt addig nem látott fényre emelik, kiűnn s benn áldott béke mosolyg az áldásaira oly epedve váró ország felé; de ő e szerencsét nem bírja, udvara tivornyák és fényűzés színhelye lesz, lelkét a nagyravágyás, a lengyel korona utáni vágy szállja meg, mely szerencsétlen háborukba bonyolítja és az országot a török boszujának fölkeltése által a nyomoruságok oly örvényébe sodorja, melyből csak a magyar korona alá való megadás folytán szabadulhatott ki. Ugyanis *Rákóczy* az által, hogy a lengyeleket megtámadta, a török Kapu kegyét elvesztvén, 1657-ben lemondani kényszerült, kinek helyébe a rendek *Rédei Ferencet* választották; de ez néhány hónap mulva, midőn *Rákóczy* újból föllépett, visszavonult. Ezért a törökök berontának az országba és azt tűzzel vassal pusztítván, *Barcsay Ákost* emelék a fejedelmi székre. Ezt a török sereg zömének elvonultával *Rákóczy* fogá Szebenben ostromló seregével körül, de Gyalunál a törököktől megveretvén, kapott sebeinek következtében meghalt. Az ország rendei a tétlen *Barcsay* helyébe 1661-ben *Kemény Jánost* hívják meg ugyan; de mint-hogy ezt a törökök beléegyezése nélkül tévék, ezek újból az országba rontottak, és *Barcsay* helyébe, ki ez alatt megöletett, *Apafi Mihályt* nevezék ki fejedelemnek,

mialatt *Kemény* 1662-ben a nagyszöllősi csatában elesett.

A viszályok e hosszú sora a végveszély széléhez hozá az országot, melytől valamint, a török nyomasztó véduralmától eliszonyodva arról kezdének gondolkodni a kormányférnak, hogy az 1686-ban a törökön győzedelmeskedő I. Lipóttal szövetségre lépjenek, melyet a rákövetkező évben lotharingiai Károlylyal megújítottak. Erdély így Magyarország királyának és a római császárnak, I. Lipótnak oltalma alá jött, mit Erdély rendei 1688-ban a fogarasi országgyűlésen ünnepelesen elismertek.

Mi százötven év — hisz ennyi folyt le 1538-tól fogva, a midőn Erdély a nagy-váradai békekötés folytán Magyarországtól elválék, az 1668-ban tartott fogarasi országgyűlésig — mi százötven év, kérdelem, egy nemzet életében? És mégis mennyi változás, mennyi remény és félelem közti aggodalom, mennyi nyomor a kevés — nem jó hanem csak a jó felé való indulás után éré a magyar korona ez elpártolt kis alkotmányát! Valóban drágán, mert megfogyva, adá meg függetlensége árát. Kimertülve kelle a kisebb testvérnek nagyobb testvéreinek nem keblén, csak hajlékában a viszonzítás örömeit élveznie. No de ez is nyereség; így mégis együtt érendi a teljes és boldog felvirágzás ama jobb kora, mely jőni fog, melynek jőnie kell; mert buzgó ima epedez utána százezerek ajkán.

X.

Tisztelt Barátom! Nehogy azt gondold, miszerént én kis hazánk független életét érdeklőleg a tiédétől eltérő véleményt táplállok, halld, mit mondanak gróf *Kemény József* és nagyajtai *Kovács István* ide vonatkozólag az „Erdélyország Történeti Tára” című műkájokhoz irt előszóban: „Erdély a 16- és 17-dik századok folytában saját, külön fejedelmei alatt önállásu ország volt, vagy legalább — annak tartatott. Innen története, viszontagságai nem csak megsokasultak, hanem gyakran az összebonyolódásig egymásra tolultak és tornyosultak: közörömet a benne lakókra ritkán hozván, de igen gya-

korta teméntelen keservet és gyászt.“ S ládd, ennek öntudata és érzete indítá az 1688-ban Fogarasra gyűlt rendeket, hogy Magyarország királyának oltalma alá helyzék az országot.

I. *Apafi* 1690-ben meghala; de *Lipót* császár *Apafi* utódaul már megválasztott fiának, II. *Apafinak* megerősítését elhalasztá, mi némi békételenséget okozva többeket *Tököly Imre* táborába hajta, ki török és tatár csapatokkal az országba berontván, s a császári sereget *Zernestnél* megvervén, fejedelemeül választaték. Ez ugyan utolsó és hamar muló erőlködése vala a töröknek, melylyel befolyását hazánkra ujból érvényesíteni törekedett; de elég arra, hogy a nyomorok hosszú sorát öregbíteni, a sebek gyógyulását megakadályozni segítse. *Tököly* azonban az országból kiszorított, és *Lipót* császárnak az 1691-diki december 4-kén kiadott *Diploma Leopoldinum* név alatt ismeretes okmánya alapja lőn az Erdély és az ausztr. uralkodó ház közt kötött szerződésnek, melyben hazánk három alkotmányos nemzetének jogai megerősítettek. 1692-ben az ország kormányzása egy főkormányzótanácsra — Gubernium — bízott, és Bécsben az ügyek jobb kezelése végett 1694-ben az erdélyi udvari cancellaria lépett életbe, II. *Apafi* 1696-ban a császár javára lemondván, a Zentánál megvert törökökkel kötött béke folytán a török befolyása hazánkra 1699-ben — a dolgok új fordulata általa is elismertetvén — örökre megszüntteteték.

Hiszem, lesznek mindkét oldalról, kiknek e körvalozások szelleme nem fog tetszeni, és különösen a főn érintett új korszaknak illetően föltüntetése nem fog megfelelni. Azonban *Clio* hidegvérrel szokta a történet dolgokat följegyezni, és annak, ki e jegyzést haszonnal akarja olvasni, hasonlólag hidegvérrel kell az olvasáshoz fognia. Mi épen abban, hogy kis hazánk az anyaország uralkodójának hatalma alá jutott, alkotmányát megtartva jutott, s a török befolyása alól felszabadult, nagyobb jót látunk a fényes, de nyomorteljes volt függetlenségénél. És ha hozzávesszük, hogy hazánk téreit 1711-től fogva 1848-ig a háború öldöklő angyala megkimélé: e fölfogásunkat tökéletesen igazolva látjuk 1789 óta új eszmék járák át a világot; mennyiben roszak

vagy jók, azt eldönteni valamint bajos, úgy nem céломhoz tartozó. De azok zsinormértékét a multa alkalmazni akarni, nem a történész hivatása, ki a tényekből az akkori szellemet kiolvasni, nem az új kor szellemének rőfével mérni köteles a multnak tényeit. Ha ettől ovakodván, amazt teszi, akkor lesz a történelem reá és olvasóira nézt az *élet mestere* és oly tudomány, melyet az uralkodóknak — mint *Bossuet* mondja, — még akkor is szükség olvasniok, ha az senkinek sem használna. Uralkodót, az uralkodás jelöltjeit érté a lángeszű író, de szavai mindenkire illenek, ki nemzetére bármi befolyást gyakorol.

Azon időszakhoz jutánk tehát, mely történelmi kézikönyveinkben e cím alatt áll: Erdély az osztrák ház uralkodása alatt a legujabb időkig. Ez időszakban szünidőt tartának a fegyverek; de a pártok tusakodásai ekkor sem szüntek meg, csak szelídebb szint váltottak, nemesb küzdterő a zöld asztal, fegyverők a szónok éle, a tollnak hegye. Küzdésők főtárgya a vallás, míg 1744-ben a *négy recepta* eszméje testté lőn. Majd a fölébredés napja jelöli ki a hazafias erők új pályáját, haladás lesz a legnemesb keblek vezéreszméje és benne a közjó előmozdítása az egy cél felé, de külön-uton elindult lelkesek jelszava. Mint előbb a csaták zaját, úgy viszhangoztatják az ország szélein örködő Kárpátok a tüzes szóviták mindenfelé terjedő moráját. A közjót akadályozó válaszfalak s előítéletek sorai ritkúlnak, egy szebb, *mert természetes uton* indult jövőnek küszöbe már át van lépve, derült napok elé néz mindenki; de a nyugaton emelkedő nehéz vihar... arra int, Tisztelt Barátom! hogy vegyem föl az újból elejtett fonalat.

XI.

Tisztelt Barátom! Hazánk anynyit hányatott hajója — mint láttad — végül 1699-ben a belnyugalom és külbéke és — miután alkotmánya *I Lipót* által megerősítettett — a józan szabadság kikötőjébe jutott, honnan — új erőt nyervén, mondhatni, új életre ébredvén — kedvező szelekkel, újkorszaknak indult, csendesb utra kelt. De ez új utjában is két hatalmas kőszirt fenyegette

lételét. Magyarhonban a nemrég megszilárdult kormányzásnak célzott változtatásából eredt békétlenség egyrésztől, melynek hullámai Erdélybe is átsaptak, valamint a francia udvarnak ez elégedetlenséget szító incselkedései és mindent saját érdekében kizsákmányolni törekvő praktikái *) másrésztől, még egyszer kigöngyölték *Rákóczi György* unokája *II. Rákóczi Ferenc* táborában a legrosszabb rossznak, a polgárháborúnak zászlóját. („Summum, Brute, nefas *civilis bella* fatemur,” mondja *Lucanus* II. könyve 286. versében; és *Livius*: „Factiones fuerunt, eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum vertunt.” *Lib. IV. cap. IX.*)

Rákóczi, ki a szövetségesek, mint magukat nevezék, vagy kurucok, mint a nép jelölé, élén Erdélyben 1704-ben fejedelemnek választaték, eleve szerencsés vala föllépésében. Mert ugyanis *Bercsényinek*, egyik fővezérének szerencsés hadműködései, ki miután *Schlick* Felső-Magyarországon előle hátrálni kényszerült, csapatait Ausztria határai felé indítá és ezzel magát Bécsset annyira megrettenté, hogy savoyai Ödön tanácsára a most rombolják vármtűveket építené, *Forgács Simon*nak elpártolása és seregeinek napoakinti szaporodása által oda vivé dolgát, hogy *I. Lipót*, minthogy *Heister*, *Siegbert*, *Pálffy János* és *Uzicán Károly* hadvezérei csak változó szerencsével hadakozának a fölkelők ellen, békekötésről kezd gondolkodni, *Brunninx* bajor követ által háromhavi fegyvernyugvást ajánlván *Rákóczinak*. De a békeajánlat *Rákóczinak* azon kívánságán, hogy *Rabutin* és *Heister* Magyarországból kivonuljanak, a császár Pozsonyba vagy Budára tegye át birodalmi székrét, *Rákóczi*- és utódainak engedje át Erdélyt, Magyarország minden városából és várából vételessék el a német őrízet, a svéd és lengyel király legyenek a békének kezesei, hajótörést szenvedett.

Minekutána azonban a császár serege és szövetségesei *Höchstadt* mellett a franciákon fényes győzelmet vívtak volna ki, *Rákóczi* pártja is hajlani kezdett a békére, minek következtében tizenöt nap fegyverszünet köt-

*) Honi fejedelemeink idejében divatozott szó = *intrigue*.

tevén, Selmec a megtartandó alkudozás helyeül tűzték ki, hová a császár *Szécheni Pált*, a kalocsai főpapot, gróf *Koháry Istvánt*, gróf *Lamberg Zsigmondot*, *Szirmaít* és *Seilert*; *Rákóczi* pedig *Bercsényit* és *Károlyi Sándort*, az angolok és németalföldiek, kiknek a császár a békesség előmozdítása végett az értekezleten való megjelenést megengedte, *Stepnej Jánost* küldék követjökül.

Azonban ez alkalommal is beteljesedék, hogy a szerencsének elhordozása nem keveseb lelki erőt és nagyságot kíván, mint a balesemények békés elviselése. „Soha — mondja egy jeles történetíró — oly szép alkalom nem nyílt a magyaroknak mindent, mit a dolog első fordulásán innen jót rosztat valaha kértek, elnyerhetni, mint akkor; mert okadataink vannak arra, hogy a császár a hármasháboru miatt, melybe bonyolítva volt és a pénznek akkora hiánya miatt, hogy a templomok és a császárnő ékszereit kellett a katonák zsoldjának fedezésére fordítani, a magyaroknak az adómentességet, *József* halála után szabad királyválasztást és azt akarta megengedni, hogy Bécsbe két követet küldjenek, kiknek tanácsából kormányozná az országot. De miután a *Rákócziak* azt követelték, hogy a császár mindenek előtt *Rákóczinak* követeléseit teljesítené, az értekezlet eredménytelenül oszlott szét, *permultis mox complorantibus* — folytatja páratlan szépséggel az idéztem szerző — *Hungariae sortem, quod temeritate ac superbia paucorum occasionem publicae dignitatis, libertatisque parandae neglexissent.*“

Mindkét részről tehát újból fegyverre kelének és az ellenségeskedés, mely a beállott télnek dacára is folytatott, itt kis hazánkban is pusztítólag dühösködött. *Lipót*, 1705-ben elhalálozván, nem éré ugyan végét e belháborunak, melynek nyomorai halála után is ránehezettek hazánkra; de ennek jövő boldogságát és nyugalmaát úgy megalapítá kiadott diplomáival, rendeleteivel, leirataival és utasításaival, hogy méltán Erdély fejedelemsége második alapítójának mondható.“ (Benkő Transs. I. 316.)

XII.

Tisztelt Barátom! Ha a mult alkalommal föltett célom ellenére is kissé terjedelmesebben szólék a fölkelők-

ről, azt azért tettem, hogy figyelmedet annál inkább bizonyos külső befolyásra fordítsam, mely a rákóczi-féle mozgalmaknak még *Lipót* utódjának, *I. Józsefnek* egész uralkodási idején át is szorgalmas szitója volt. A béke végül 1711-ben visszaadá az országnak nyugalma; de a valódi honfinak köny ül szemében, midőn olvassa. hogy *Pálffy Jánosnak* honszeretetteljes szavai, melyekkel elleneit, kikben honfiait látta, a kecségető, álnok uszítások alól fölszabadítani kívánta, a pusztában elhangzottak, hogy a soha szavát meg nem tartott idegen hittegetéseinek többet hittek, mint fejedelmök és honfitársaik fölszóltatásának és minden csatának leírásánál följajdulni kénytelen, mert itt is ott is honfiakat lát az elhullakban.

I. Józsefnek fivére *III. Károly*, lett az utódja, ki alatt Gyula-Fejérvárnak romjain Károly-Fejérvár épült, az erdélyi püspökség visszaállított és a 17-dik század végén alapított egyesült egyháznak főpásztora, a fogarasi püspök, a balásfalvi uradalmat (1738) nyerte. Ő állítá föl 1715-ben a királyi táblát Maros-Vásárhelyen és építteté a verestornyit. Alatta fogadták el az erdélyi rendek (1722) a *pragmatica sanction*-t, melynek folytán 1740-ben a nagy és még mindig kedves emléktű *Mária Terézia* vevé által a kormányt, kinek negyvenévi uralkodása sokkal elevebben él a honfiak emlékében, mintsem, hogy azt hosszasan fejtegetni kellene. Ő alatta töröltettek el a szebeni országgyűlésen 1744-ben a katolikusok vallásának szabad gyakorlását megszorító törvénycikkék és nyere hazánk a nagyfejedelemségi diszes címet.²⁾

Nagy, századát meghaladott fia, *II. József* terjedelmes birodalmát új elvekből átalakítani és így a népek boldogságát új alapra fektetni, a különböző országrészeket egy egészszé átönteni kívánta, ez okból Erdély alkotmányát egészen megváltoztatván, és előbb 12 vármegyére, majd három kerületre osztván. Mit nagy esze belátott, mit a népek jólétéért dobogó szíve neki sugalt, azt ő egy tollvonással létesíthetni vélte, feledvén, hogy valamint a természetben. úgy a népek életében is *non datur saltus*, s hogy boldogítani sem lehet senkit akaratján kívül. Így történt, hogy midőn a török háborúban be-

tegségbe esnék, halálát legszebb, de minthogy alkotmányos uton kívül létesített, azért céltévesztő terveinek meghiusultán való fájdalma is sietteté. Meghalt 1790-ben, miután néhány héttel azelőtt rendeletcit — a türelmi- és a jobbagyságot rendezőnek kivételével — mind visszavonta és a régi alkotmányt visszaállította.

Rá fivére *II. Lipót* következett, kinek rövid, de kegyes kormányzása az országot belnyugalmába visszahelyezé. 1792-ben történt halála után *I. Ferenc* lépett a trónra. Alatta a hosszas, szerencsétlen francia háboruba bonyolítottatott ugyan a birodalom; de ennek (1815.) bevégeztével husz éven át a legboldogítóbb béke és az alkotmányszerű fejlődés jótéteményeit élvezi a haza, mely fiának *Ferdinándnak* 1848-ig tartó szelid uralkodása alatt is szakadatlanul tartott és a birodalom jóllétét olyanynyira előmozdítá.

Ime, nem Erdély történelmének, hanem az első levelemben ígért körvonalozásoknak végéhez értem! Kész Erdély képének — kerete; e kép egyes vonásait, ha unalmadra nem leszek, ezután szándékom rajzolni. Rendszeres eljárást ebben nem fogok követni; a szabad kéz könnyebben ecsetel és a pongyolaság inkább is fér össze a tárca természetével, szives barátságodnak könnyű leend majd a kép egyes vonásait a keretbe és ebben kellő helyökre illeszteni. Kertész kívánnék lenni, ki tábláiról a legszebb virágokat nyújtja barátjának, de a bokrétának kötését izlésére bizza. Azonban bányász is leendek, ki nem egy arany porszemmel is szolgálandok. Vagy kételkedni mernél azon, hogy kis hazánk egy kert, melyben a virágok milliói diszlenek, vagy egy gazdag bánya, mely még sok kincset rejt? Virányain még a koldusgyermek is szedegeti amazokat, folyóiban a cigánygyerkőc is talál arany porszemet. Vagy talán nem kertészet, nem bányászat a történelem tanulmánya? Ki ama hősiecs vitézségben, melylyel egykor hazánk lelkes fiai az izlam ellen harczoltak, nem a hazafiuság legszebb virágját látja; ki a szent hitért, tehát a civilisatio és humanitás ügyeért ontott drága vércseppekben nem a legszebb drágaköveket látja: arra nézt a történelem nem virágkert, nem aranybánya, az nem érti a dicsőült költőnek szavait, midőn szent lelkesedéstől fölhevülve

fölkiált: „Itt törtek össze rabigát Hunyadnak karjai;“ az — menjen pénzt számlálni és ne álmítson.

Jegyzetek az „Erdélyi levelek“-hez.

¹⁾ Szokássá vált napjainkban az *uniót*, mely e zendülés következtében a nemesek, székelyek és szászok között létesített, mint oly tényt föltüntetni, mely az oláh nemzet ellen céloztatott volna. És ezt némely román atyáknkfiai oly nyíltan teszik, azt állítván, miszerint 1437-ig minden román szabad ember volt s akkor nyomattak el, hogy az igazság érdekében vélünk cselekedni, midőn itt azon történelmi vizsgálókra fordítjuk olvasóink figyelmét, kik ama zendülésnek okmányokra tekintetett leírásával foglalkodtak.

Első, ki valamint azt, hogy a zendülésben nem csak az oláh, hanem a magyar parasztok, sőt nemesek is vettek részt, úgy azt, hogy az idézett *uniót* nem a román nemzet elnyomására, hanem a zendülés elfojtására kötötték a nemesek, székelyek és szászok, okmányilag bebizonyította, Eder, ki *Felmer* historiájához irt „*Observationes Criticae et Pragmaticae*“ című munkájának 70-ik és következő lapjain e tárgyról tüzetesen értekezik.

Édert némileg kiegészíti a több, erre vonatkozó okmányokkal birt *Kemény József* gróf, ki *Kurz* „Magazin“ II. köt. 357. és következő lapjain az ide vágó okmányokat terjedelmesen közli.

Mindkettőnek nyomán indult *Kövári*, ki „Erdély történelme“ II. köt. 50-dik és a t. lapjain hasonlólag írja le e zendülést. Mi itten elegendőnek tartjuk a *Kemény* által elsőnek idézett azon okmányból, mely szerént a nemesség és a jobbágy-ság egyezésre lépett, a következőket kiírni: „... memoriae commendamus, quod nobiles viri Ladislaus filius Benedicti de Sarkad, alter Ladislaus filius Gereu de Szamusfalva, Benedictus de Suk et Dyonisius de Farnas per Universitatem Nobilium ab una, parte vero ab altera providi viri Ladislaus Biró, Vincentius Judex, ac Ladislaus Bana in Alpreth, et Anthonius jobbaggio Egregii Desew de Losoncz in Magyar Bogath commorantes, per Universitatem regnicolarum tam Hungarorum, quam Valachorum... electi.“ Tehát egy részről: *nobiles per universitatem nobilium*, más részről: *providi, per universitatem regnicolarum tam Hungarorum, quam Valachorum* választattak megbizottakul.

²⁾ Lásd az 1744-ben tartott szebeni országgyűlés 7-dik törvénycikkét, melynek folytán testté vált a négy *recepta* egyenjogúságának eszméje. Ma a görög nem egyesültek vallása is a *recepták* közé tartozik. Lásd a kolozsvári 1848-ki IX. törvénycikket.

A székely nemzet eredetéről.

Alig van honi történész, aki, ha a székely nemzet-ről tüzetesen nem tárgyalt is, annak eredetét illetőleg a hazai történetirodalomnak legalább egy úgynevezett jóakaratu véleménynyel nem szolgált volna. Így nőtt időről időre azon sajátságos véleménytömkeleg, melynek rendezetlen fonadékaírói csaknem el lehet mondani: „quot capita, tot sensus,” s mely között maga a tudós és országul ismert Szalay László, a legnagyobb magyar történészek egyike is a székelyek eredetét néző véleményét — hogy magunk iránti kiméletből nagyon is apodicticus sorait állításnak ne nevezzük — a következőkben látta jónak formulázni: „A székelyek eredetét és őstörténetét jókora homály fedi, melyet az újabb időben még nevelt azon körülmény, hogy történet-vizsgálóink a „csiki krónika“ nevével fölruházott fonák gyártmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani. Pray s vele és utána többen csalódnak, midőn a székelyeket a XIII. században költöztetik jelen lakhelyeikbe; *de a székelyeknek Etele hunjaitól származtatása is csalódás.*“¹⁾ Menyköcsapásként lehangoló eredmény; egy legfőbb tekintély szájából jöve, valóságos sisiphusi öntudat azokra nézve, kik eleitől fogva az ellenkezőt hitték, tartották, érzették és tudták, és e tudás teljes meggyőződésre való emelésének biztató reményében működtek, izzadtak, tettek és tesznek manap is éjjelt nappallá! Érdekében fekünnék ugyanis nemcsak a nemzet egyes tagjainak, hanem az egész hazai történettudománynak is, hogy kibontakozva már a véleményezések hálózatából, e tekintetben is szilárdabb megállapodásra jussunk. Nagy földadat ugyan ott, hol az adatokkal vékonyan rendelkezhetünk; de hiszem, hogy szakavatottak által kedvezőbben lehetne föloldható, hogysem a Szalay által kifejezett „csalódás“-ban kellene megnyugodnunk. Távol sem akarok az ellenkező tan vindicansaul ez igénytelen

¹⁾ Magyarország Tört. II. kiad. I. könyv, 9. 1.

sorokban föllépni; egy gr. Mikótól, a legelső és „legnagyobb székel”-től, egy nagyajtai Kovács Istvántól, egy Kőváry Lászlótól kezdve le a magyar történelmi évtapok utósó olvasójaig hála Istennek! tekintélyes számmal vannak azok, kik a Szalayéval ellenkező meggyőződést nemcsak osztják, hanem annak tudományos kimutatására is nálam sokkal hivatottabbak, mert hazánk Cliojának szentélyében avatottabbak. Én egyszerűen csak rendezni kívántam azon historiai kutfőket és segédforrásokat, melyek belém magán tanulmányozásaim közben székel őseink eredetéről a főnebb kifejezettől elütő meggyőződést öntöttek.

Hogy egy nemzet eredetéről való kiindulási pontot annál kéllőbb világosságba helyezhessünk: engedjék meg olvasóim egyelőre föltennem azt, a mit értekezéseni folytán bebizonyítandó vagyok, hogy t. i. a székel az attila-féle hunoknak egyenes maradékai.

Ezt föltéve, szükséges praecupálnunk az attilai húnbirodalom összeomlásakor és után történt azon átmeneti küzdelmek láncolatát, melyekből föltevésünk szerint a székel nemzet is mint ilyen kifejtőzik. —

A világrendítő hún királynak, *Attilának* eldülte után egészen megváltoztak a hún birodalmi viszonyok. Jól lehet a vést előrelátó sasszemű király még életében úgy kívánta, hogy legidősb fia *Ellák*, ki a fekete tengermelléki népek, jelesen a kozarck fölött uralkodott, vegye át a kormányt; azonban a gondatlan fiak az apai örökség fölött versengve, alkalmat szolgáltatottak arra, hogy atyjok világbirodalma egészen tönkre jusson.

Történeti kutfőink Attila sok fia közül ötöt (*Ellák*, *Dengezics*, *Irnök*, *Aladár*, *Csaba*) versenyeztetnek a trón fölött. Némelyek a három előbbinek ¹⁾, mások a két utóbbinak ²⁾, végre mások mindannyinak beszélnek harcáról ³⁾. A kronikák nyomán a korábbi historiographok

¹⁾ A trak *Priscus* jeles Excerpt. Legat-jaiban p.45—46. *Procop de Bello g. l. I. c. I. Marcellin* Ammian. in „*Rerum gestarum libris.*“ V. ö. *Stritter* Memoriae populorum etc. Tom. I. 536.

²⁾ Joan de Thurocz. Chron. Hungarorum. Cap. XXIII.

³⁾ Ant. Bonfini. Hist. Pannon. Decad. I. Lib. 7. V. ö. Jászay. a magy. nemzet napjai a legrégebb időktől. 143—7. II.

is megoszlottak. E személyek azonban és a nekik tulajdonított viselt dolgok olyanok, melyeket egymással megegyeztetni vagy egymás mellé rakni, nekem nem sikerült. Turóci ugyanis állítja ¹⁾, hogy egyik rész a görög császár leányától, Honoriától ²⁾ született *Chabát*, a másik pedig különösen veronai Detre befolyásával a bajor Krimhildtől született *Aladárt* akará tejedelmét látni.

Itt meg kell jegyezni, hogy Honoriát — kiről évkönyveink beszélni akarnak — Valentinian nyugot-romai császárnak nővérét, kinek jegygyűrűjét Attila 434-ben csakis az utána járandott félbirodalom zálogaul vette volt át ³⁾, még a 452-ben Leo pápa által ajánlott békeföltételek mellett követeli nőül ⁴⁾. Ha ekkor Attila Honoriát haza hozta volna is — mi nem bizonyos —: lehetetlen, hogy ettől két év alatt Chabábau oly trónkövetelő fiat nyerhetett, ki Aladárral együtt — Turóci szerint — mind *kor*, mind vitézség tekintetében fölülmulta többi testvéreit ⁵⁾. — Krimhilddel pedig Aladár állítólagos anyjával Attila szintén csak három év előtt nősült ⁶⁾.

Én ezeknél fogva Turócinak és a társkrónikáknak, melyek egy rosszul értett forrás után tévednek, ezen Chabát illető, és mind a kétségbe nem vonható történeti eseményekkel, mind az időszámítással ellenkező adatait mint mesés vagy rosszul értett tényeket a „*Historia Critica*“ széles tudományu szerzőjével ⁷⁾ félretevén, ugyanazon történelmi ítészünk utmutatása nyomán a Chaba név alatt lappangó *Irnak* ⁸⁾ és testvérei történelmét a következőkben állítom össze

¹⁾ I. h.

²⁾ Hogy Turócinál *Honoriat*-t és nem *Honorit*-t kell olvasni, lásd Jászay i. m. 118. l.

³⁾ Jászay i. m. 75. l.

⁴⁾ Oláh N. Attila XVI. c. Jornandes. De reb. geth. c. XLII. v. ö. Jászay. 139. l. — *Stritter*. *Memoriae populorum etc* I. p. 529.

⁵⁾ I. h.

⁶⁾ Jászay, 118. l.

⁷⁾ Katona Steph. Hist. Crit. Ducum. I. pp. 83—87.

⁸⁾ . . „*Irnachum autem Tillemontius apud Prayum Martiano imperatori se cum suis dedisse scribit, qui indubie Chaba est; constant sibi ergo patrii codices, domesticae idcirco traditiones non sunt contemnendae*“ — mondja Podhraczký az általa kiadott „budai krónika“ 30. lapján jegyzetben.

Aladár, vagy — miután ez tekintve a Krimhilddel való nősülést csak gyermek lehetett — ennek gyámja, az Attila udvarában tartózkodott Detre a german fajokkal és a hunok egy részével a többit megtámadja s a tizenöt napig huzódott harc alatt különösen az idegenek részéről annyi vér folyt, hogy évlapjaink szerint a Duna veresen hömpölygött, különösen a vereség súlyát az Aladár-párt viselvén. ¹⁾ Azonban e versengést az Attila által régen meghódított vazallok fölhasználván, fegyvert fogának. Először is Ardarich ²⁾ a gepidák királya támadá meg Attila fiait, s huzamos küzdelem után a hunokat meg is veri s 30.000 hant hagy Ellákkal együtt a csatatéren. ³⁾ Erre a Balaton, Száva s Dráva melletti tartományokat vagyis Ó-Pannoniát kezébe ejté; a a hunok egy része pedig visszamenve ős hazája felé, a Pruth, Szereth és Neszter folyók közt telepedék meg ⁴⁾; tehát a mai Moldva- és Bukovinában, közvetlen a székelly havasok mögött, ha nem egyszersmint azok között. — Egy év múlva 455-ben a még nagy részben itt maradt hunok *Dengezics* és Irnák vezérletök alatt a Dunán átkelve a gothokat megkisérték Pannoniából kivetni; de Valemir goth király őket megveri a Szeremségben s a Duna melletti általok *Hunnivár*-nak nevezett erősségbe űzi. ⁵⁾ E szenvedőleges helyzetben hunjaink a mint lehet szerveződnek s magokat erősbulve érezvén 457-ben Leo keleti császárhoz követeket küldnek, miszerént feledve a multakat, csak a régi adóföltételeket nem, velök békét kötne. Azonban Leo ezuttal nem fosztá meg magát az elleneinek imponáló előnytől. ⁶⁾

¹⁾ Turóci c. XXIII. —

²⁾ Vannak, kik „Aladár“ név alatt a gepida „Ardarich“-ot vélik, és — amint az a már mondottakból is kiviláglik — nem minden alap nélkül.

³⁾ Jornand. c. L. De reb. get.

⁴⁾ Jornand. i. h. v. ö. Jászay i. m. 143. l.

⁵⁾ Jornand. c. LII. — Katona (88. l.) némelyek után nem helyesen érti Jornandes „Danubius“-a alatt *Danaprust* = *Borystenest*; mert a húnok nagy része még — mint a következőkből látni fogjuk — a sajátlagos vagyis daco-pannoniai birodalom határai közt van.

⁶⁾ Stritter. *Memoriae populorum etc.* Petropoli. 1771. Tom. I. p. 535.

Minek következtében a tüzes Dengezics a kelet-rómaiak ellen akara rohanni, de Irnák ezt ellenzé különösen azon okból, hogy a kozárok és perzsák elleni had sem vala még befejezve. Mindennek dacára Dengezics a rómaiak ellen megindul, de Anagasztinak, a dunamelléki őrsereg parancsnokának hatalmas ellenállása következtében végre is úgy boldogul, hogy a szövetség és barátság némi színe alatt Leo uralma alá hajtá magát. ¹⁾

Ez eseménynél jól észre kell vennünk, hogy Irnák eltűnik Dengezics mellől s említett ellenzése értelmében ennek hadmenetében nem vesz részt. ²⁾ S hihetőleg Irnáknak a keletrómaiak iránti ezen békés magaviselete szolgáltatott okot arra, hogy krónikáink az ennek neve alatt rejlő Chabát seregével Honor császárhoz vezetik; ki azonban nem ezen időben, hanem még a mult század végén és a nyugot-római birodalom fölött Rómában uralkodott. A mi való és elfogadandó ezen Chaba-féle költözködésben rejlik, az nem egyéb Irnák szerepénél, ki több írók egyhangu állítása szerint a Dengezicsrel való meg nem egyezhetés következtében még a hún birodalom végleges fölbomlása előtt 15,000 hunjával kis Scythiába visszatért s ott a Pruth, Szereth és Neszter folyók mellett elébb megvonultakkal egyesülvén, új birodalmát a fekete tenger partján kiterjeszté ³⁾; s ekép úgy látszik benne kezd teljesedésbe menni azon Priscus által följegyzett hún jóslat, miszerént Attila nemzetsége megbukni és Irnák által fog megint fölemeltetni ⁴⁾.

Dengezics még itt marad; hol ereje folytonosan gyöngötteték a gothok által; mindamellett kétségtelen, hogy Dengezics mind a rómaiak, mind a gothok ellen vitéz és sikeres támadásokat intézett, miglen 466-ban a rómaiak által Thráciában keményen megviseltetve, három év mulva a mostani Bácskában a gothok

¹⁾ Priscus Rhetor. Excerpt. legat. v. ö. Katona I. 88—89 ll. Jászay, 144. l.

²⁾ Katonánál i. h. „Tillemontius Irnachum a bello hoc abstinuisse ait. Irnák be-nem-egyezését Priscus is érteti i. h.

³⁾ Timon. Imago antiquae Hung. Libr. II. C. VI. v. ö. Katona i. h. Jászay 146. 148. ll.

⁴⁾ L. Priscust fordítva Jászaynál, 109. s a t. ll.

által egészen tönkre verették; de sőt Scythiába menekülése közben maga is elejtették s feje Konstantinápoly kapujára került ¹⁾, s evvel a húnok dicsőséges birodalma, mely egy századig virágzék Európában, lenni megszűnt! . meg a birodalom. —

De a hún nemzet nem; csak az idők és körülmények viszonyainak engedve, átalakulást szenvedett.

Kétségbe még nagy tekintélyek által sem vont és vonható tanuságaink vannak ugyanis arra, hogy a húnok az Attila halála után beállott trónvillongások és folytonos hadiseletek folytán, magokat a régi tekintélyes állásban föntarthatni nem remélvén, csapatonként hagyják el a vérökkel szerzett földet. Így bizonyos, hogy — míg egy részök Ellák eleste után a Pruth, Szereth és Dnyszter mögé vonul; míg egy másik rész Illyricumban „ad castrum Martenam“ neki kimutatott helyeket műveli; míg sokan közölök Romániában telepednek le; ²⁾ míg egy negyedik rész Irnák — vagy honi évlapjaink szerint Chaba — vezérlete alatt régi hazájába visszamegy s a Borysthenes mellett üti föl sátraikat; míg végre a Dengezics-féle maradék az ellenséges fajok közt nyom nélkül szétszóratik: addig és azalatt „Emedzur et Ultzindur consanguinei ejus (sc. Irnachi) in Dacia Ripensi Uto Allivoque potiti sunt.“ ³⁾ Vagyis mint Katona ¹⁾ és mások után Jászay Jornandes ezen classicus helyét értelmezi: kétségbevonhatatlan tény, „hogy Etele két fia Emez és Ulczi bunjaikkal Erdélyben az Olt vize mellett telepedtek le.“ ⁵⁾ — Honi évkönyveink e csapat számát 3000 fegyveresre teszik s a sicambriai 15 napig folyt csatából indítják Erdély felé, őket különféle okokból „Székely“ névvel ruházván föl. Ámbár pedig e menekülés ideje- és a nép mai Székelyföldre való behelyezkedésének körülményeire nézve az évlapi adatok valamennyire különböznek: de azon lényeges dologban, mint bizonyos tényben mindannyian öszhangzanak, hogy

¹⁾ Marcellinus Timonnál i. h. Jornand. De reb. get. C. LII. v. ö. Kat. i. h. Jászay. 146—7. ll.

²⁾ Jornandes, de reb. get. c. L.

³⁾ Jorn. i. h.

⁴⁾ Hist. crit. I. 260. l.

⁵⁾ Jászay i. m. 146. l.

hogy Attila hunjainak egy töredéke birodalmuk összeomlása után Dacia azon havasos részébe menekül, melyet ma *Székelyföld*-nek nevezünk, s melyen a hasonló nevű nemzet, mint Attila hunjainak egyenes maradéka mai nap is él; míg a többi attilai néptöredékek mint ilyenek életemléke fölött ezer év és századok előtt összezsugorodtak a — történelem.

Nevezetes történelmi tény! mely egy kiváló nemzetnek ad eredetet és nevet; mindig méltó tárgy, mely a hazai történelem kedvelőinek figyelmét ne csak egyszerűen megkapja és megkapta legyen, hanem azt méltányosan lekösse és foglalkodtassa — vajha foglalkodtatandotta volna is! Akkor e tény nem tételné jelenben is kérdéssé, melynek megoldása ellen naponként a megoszlott nézetek újabb akadályai merülnek föl.

Bocsássuk el itt történelmi vázlatunk fonalát s a hún birodalom sirratánál kissé megpihelve, a fönnebb kifejezett történelmi tény körülményesebb átértéseül vizsgáljuk meg: vajjon mindnyájan kihaltak-e nyom nélkül az „Isten ostorá“-nak nevezett Attila hunjai az annyi fénynyel tündökiött Hunnia örökségéből, vagy pedig az úgynevezett *székelyek*-ben ma is főállanak?...

Valószínű, hogy e kérdésnek, mely napjainkban csaknem minden szakavatottabbnak egyhangulag nyilatkozó meggyőződése, szellőztetése sokak előtt hiúnak tűnik föl és fölösleges dolognak: ám tűnjék sokakra nézve fölöslegesnek föl; de a kevésbbé avatottakra nézve annak rostálgatása fölösleges nem lesz, mit a szaktudósoknak is kétségbe von egy része.

Adjunk kifejezést tételünknek.

„A székely nemzet azon húnok egyenes maradéka, kik Attila alatt az európai hún birodalmat alapították; ennek összeomlása után nem volt lehetlen néhány ezer húnak Dacia azon részében, melyet ma székelyföldnek nevezünk megmaradni; mikor is a kritikát nem állják ki azon vélemények és állítások, melyek a székelyek hún eredetét el akarják odázni.“

I.

A székely nemzet azon húnok egyenes maradéka, kik Attila királyuk alatt a hatalmas hún birodalmat alapíták.

„A székelyeknek Attila hunjaitól való származását — úgymond Szabó Károly egyik legjelesebb történetbuvárunk — a tizenegyedik századi Béla király névtelen jegyzőjétől fogva, ki az Árpád korabeli telepedésekről még hirt tudomással, egészen a legujabb korig kronikáink és íróink csaknem egyhargulag hirdetik; ennek hite a legrégibb századokból firól fira szállt őshagyománya a székely nemzetnek.“¹⁾ De halljuk az említett történelmi tekintélyeknek századról századra tett saját hitvallását e tény felől A nagyhitelű *Névtelennél* ezt olvassuk: „A székelyek, kik előbb Attila népei voltak, meghallván Öcsőb hírét, mindnyájan békeségesen elébe menének sat.“²⁾ Anonymus e helyét így commentálja a „Commentáriusok“ nagynevű szerzője, beleházi *Bartol* György úr: „Pro posteris Hunnorum se Sicuti quoque in Dacia ferunt, nitunturque testimonio Notarii Belae Regis jam perse amplissimo.“³⁾ — A XIII. században *Kézai* Simon, krónikájába ezt jegyzé: „Fönmaradt továbbá a húnokból 3000 férfiu, kik a Krimhilddeli harcból futás segélyével menekültek meg, kik

1) „Az 1533-ki csiki székely krónika védelme.“ Uj magyar Muzeum 1854. II. kötet, 395. l. Miután a nagytekintélyű Szalay — idéztem szavaiban e krónikát „fonák gyártmány“-nak, az ennek hitelességét megengedőket pedig „némiszesélytől“ elkapottaknak nevezi: mindennek dacára hogy különösen a székely nemzet történelmének ügyében hálára kötelező érdemeket szerzett kolozsvári muzeumi könyvtárnok, Szabó Károly úr kutatásainak eredményeire hivatkozhassem: a fönkitett cím alatt világot látott tudós munkálatáról hozott kritikákat illetőleg a sok fönhangu elismerés közöl a Szalayéval szemben a szintén nagynevű történész Dr. *Horváth* Mihályéira utalom a figyelmes olvasót, melyek Sz. K. „erős okok“-kal történt kimutatása és „tényes diadalmáról“ szólnak. Lásd Magyarország története. Pest. 1860. I. köt. 21. s 29. ll.

2) Anonym. c. L. Lásd az egész mű fordítását, melyet eszközölt Szabó Károly fölvilágosító jegyzetekkel kísérve. 73. lap.

3) Commentariorum libr. I. p. 91.

is félvén a nyugoti népektől Chigle mezőn huzzák meg magokat, magokat nem *hunok*-, hanem *székelyeknek* nevezvén. Ezen székelyek ugyanis a húnok maradékai.“¹⁾ — Hogy a XIV. századi *possonyi*- és a XV-ben Budáni első megjelenéséről *budainak* nevezett krónikák tanúságait, melyek jobbára Kézait látszanak visszaadni, mellőzzem: az I. Mátyás alatt élt *Turócinak* sokkal nevezetesebb krónikáját idézem. Ennek a székelyeket illető több és huzamosb helyei közül ezt olvasom: „Hogy a székelyek a Pannoniába először beszállt húnoknak ma is fönlévő maradékai, az senkitől sem vonatik kétségbe.“²⁾

Ime tehát amit ma némelyek a kétely homályával huznak be: arról Turóci idejében senki sem kételkedett, s ha ide vesszük még az olasz *Bonfini* állítását is „A székely nép a nemes scytháktól származik,“³⁾ meg kell engednünk, hogy a Hármaskönyv nagyhirű szerkesztője, *Verbőci* országos meggyőződésnek és minden kivételen fölülálló tekintélyes és nem valami zugtannak volt tolmácsa e szavakban: „Vannak az erdélyi részekben kiváltságos nemes Scitulosok, kik a Scythia (hún) néptől az ő Pannoniába történt első bejövetele alkalmával származtak el, kiket mi elferdített elnevezéssel *székelyeknek* nevezünk.“⁴⁾ Magyarország törvénykönyvében nyilvánosan letett ezen meggyőző elismerés után, ha még néhány író a székely húneredetre vonatkozólag megemlítek, azt csupán e tan időrendszerénti

¹⁾ „Remanserant quoque de Hunis virorum tria millia ex prelio Crimildino erepti per fugae interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle permanserunt, qui se ibi non *Hunos*, sed *Zakalos* vocarunt. *Isti enim Zakuli Hunnorum sunt residui.*“ Chron. I. c. IV.

²⁾ „Hi Siculi, Hunnorum, prima fronte in Pannoniam intrantium, etiam hac nostra tempestate, residui esse, dubitantur per neminem.“ Chron. I. c. XXIV.

³⁾ „Scythuli populi e Scythia ingenuis oriundi.“ Hist. Panno. Decad. I. Libr. 7.

⁴⁾ „Sunt praeterea Transylvanis in partibus *Schytuli*, *Nobiles Privilegiati*, a *Scythico populo in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati*, quos Nos corrupto quodam vocabulo *Siculos* appellamus.“ Drecretum Tripartitum Juris consuetud. inclyt. Regni Hung. a Mag. Steph. de Verbőcz. Pars III. Tit. 4. De schytulis Transylvanis, quos *Siculos* vocitamus.

leszármazásának nyilvánulmányai- és mintegy történeteül teszem.

Oldak M. esztergomi érsek a XVI. században a székelyekről ekép ír: „A Sicambria alatti mezőn történt harc után, ebből 3000 hún megmenekülvén, gyorsított léptekkel Daciának azon részébe vonult; mely napjainkban Erdélynek hivatik. Ezek, hogy könnyebben elhittessék, (az ellenséges szomszédokkal) hogy nem hún maradékok, a hún nevezet megváltoztatásával magokat székelyeknek nevezték.“ ¹⁾ *Vrancsics* Antal szintén esztergomi érsek, a XVI. század közepe táján ezt ír: „Hogy a székelyek hún nemzetség, senki sem kétli.“ ²⁾ Ezután tüzetesen leírja a székely eredetét és szokásokat. — A XVII. század elején elhalt magasállású és nagy tudományu *Istodanffy* Miklós, ahol a II. Ulászló alatti híres ökörsütést elbeszéli, ezt jegyzi meg: „A székelyek, kik Erdélyben az ettől Moldvát elválasztó Ojtoz hegy körül laknak, a régi scythák nemzetségének tartatnak.“ ³⁾ — Tetemes azok száma, kiket ezen innen a főnebb többféleképen variált tanra nézve fölhozhatnánk; de ezt szükségtelen dolognak tartva, még csak egy mult századi historicust idézek, ki nemzete történelmére nézve soha el nem évülő emlékeket állított magának.⁴⁾ „A székelyek — úgymond a nagy *Benkő* József — kik Atillának igaz, valóságos maradékai, mintegy 376 évtől fogva, melyben elődeik Erdélyt és a hozzátartozandó tartományokat fegyverrel elfoglalták és magokévá tették, azon székely-

¹⁾ „Post pugnam in agro Sicambrico commissam, tria millia Hunnorum eadem elapsa, in eam Daciae partem, quae hac nostra tempestate Transylvania denominatur, celeri itinere appullere. Hi, ut facilius persvaderent se non esse Hunnorum reliquias, mutato agnomine hunnico, se Siculos denominarunt.“ *Atila. c. ult. in edit. Bonfinii. 1690. p. 658.*

²⁾ „Sekulos autem Hunnorum genus esse, nemo ambigit; origo ipsorum talis est etc.“ *Kovachich. Scriptores Rerum Hung. minores. II. 106.*

³⁾ „Siculi, qui in Transsylvania circa montem Aitossam, Moldaviam ab ea dirimentem sedes habent, veterum scytharum genus esse creduntur.“ *Historia. libr. IV. p. 33.*

⁴⁾ Lásd *Benkő* rövid méltányoltatását a gr. *Mikó Imre* ő nagyméltóságától kiadott „Erdélyi történelmi Adatok“ című gyűjt. I. Kötetének „Tájékozás“ föliratu klasszikus prologusában. XIV. lap.

földet, melyet aunyi század alatt sok vérontás által mind e mai napig megtartottak, ősjoggal birják.“¹⁾ — Megemlítem a művében colossalis *Katona* Istvánt, ki a hún székelyeredetet nem csakhogy elfogadja, hanem annak körülményeit az itészet világánál átvizsgálva, védi és támogatja is.²⁾ Századunkban pedig, ki e tekintetben páratlan érdemeket szerzett, az *Kállay* Fer. ismeretes művével a ns. székely nemzet eredetéről.³⁾ Továbbá hálas elismerést érdemelnek: Killyéni Székely Mihály,⁴⁾ Szabó József,⁵⁾ Zsombori,⁶⁾ Kemény József gr.⁷⁾, nagyajtai Kovács István,⁸⁾ Ipolyi Stummer Arnold,⁹⁾ Balassy Fer.¹⁰⁾ Kriza¹¹⁾, Horváth Mihály¹²⁾ különösen Szabó Károly¹³⁾ Kőváry László,¹⁴⁾ és mások.¹⁵⁾

Szabó K. idézett helyen említé magának a nemzetnek *hagyományát* is. Halljuk e tradíciónak néhány nyilatkozatát: „Mi—mondják a székely ősapák — székely nemzetségek, Attila hunjainak maradékai, kik havasi Dáciát lakjuk sat.“¹⁶⁾ A nemzet az 1506 ki agyag-

¹⁾ Imago inclyt. nationis Siculicae. Cib. et Claudiop. 1791. 3—4. p.

²⁾ Historia Critica. Tom. I. Pestini, 1778. 259. et seqq.

³⁾ Hist. Értekezés a székely nemzet eredetéről sat. Enyed, 1829.

⁴⁾ A nemes Székely Nemzetnek Constitúciói sat. kiadása által. Ebben van a csiki Sándor-féle krónika. Pesten, 1818.

⁵⁾ Tudományos Gyűjt. 1827. I. k. 25 s köv. II. értekezés a székely nemzet eredetéről.

⁶⁾ A székely áldozó pohárról Tud. gyűjt. 1835. III. k. 3 s köv. II.

⁷⁾ Fölszámíthatlan idevágó értekezései közül: Magazin für geschichte Sieb. von A. Kurz. II. 255 sat. II.

⁸⁾ Nagyszámu elucubratiói közül lásd Nemzeti Társalkodó. 1833. II. félév. A magyar t. társaság Évkönyvei. VIII. k. 2—29. II.

⁹⁾ Colossalis Magyar Mithológiájában több helyütt.

¹⁰⁾ „A Rabonbánok áldozatai és a székelyek nemzeti gyűlései“ című historico-critikai értekezés. Uj m. muz. 1856 66. s köv. II.

¹¹⁾ Uj m. muzeum. 1853. 175. I.

¹²⁾ Magyarország története 4., 29. sat. I.

¹³⁾ Az 1533 ki krónika védelme. Uj m. muz. 1854. II. K.

¹⁴⁾ L. több tárgyunkat is érintő műve közül legujabban „Erdély történelme.“ I. K. 25. sat. II.

¹⁵⁾ Matusik János s valamennyi újabb történetíró.

¹⁶⁾ A ns. székely nemzet constitúciói sat. 284. I.

falvi gyűlésen, hol a király iránti hűségéről szól, folytatja: ... „hogy így az igen igen nagy Scythiából reánk maradt tökéletes hűségnek dicsérete .. ezután is közöttünk győzhetetlenül maradjon meg“ ¹⁾. De van-e szükség itt bizonyítékokra? Kérdem, melyik azon székely, kinek ha a múlt időkről szól, akár szava, akár irata nem ezen hagyománynak volna őszinte kinyomata? melyik azon székely kebel, mely egy Attila név említésére emelkedőbben meg nem mozdulna, lelkesültebben nem dobbanna? Pedig ha az attilai ivadékság csak csalódás, e benső szikrát kifejezni nehéz.

Megerősítik a székelyek hún eredetét a Székelyföldön nagymérvben elszórt *hún reliquiák*. Iyenek: a) *Balamér* nevezetű falu a Maros partján, a hasonló nevű hún vezértől véve nevezetét ²⁾. b) *Udvarhely*, mint Attilának egy ideig való székhelye ³⁾. c) Az Udvarhely melletti hegyfokon, mely manap is *Budvár* név alatt ismeretes, hajdan főnállott hasonló nevű várnak Attila testvére Buda adott nevet és eredetet ⁴⁾. d) Udvarhely mellett *Kadichfalva*, mely Kadicha, ⁵⁾ és a homoród almási barlangnál — hol Irnák sokáig táborozott ⁶⁾ *Csele tornya*, mely Csele hún vezértől kölcsönözte nevét. ⁷⁾ e) A *Rika erdeje*, Attila első nejétől Rekától nyerte nevét, ki a hagyomány szerint ezen erdőség közepette létezett egy várban, melynek romjait a székely nép jelenben is Attila várának nevezi, halt meg és azon pár négyszög-ölnyi kő alatt nyugszik, melyet a vár alatt csörgedező csermely partján a nép mint Rika sírkövét mutat ⁸⁾. f) Mint a húnoktól eredett sánczat a *hom* v. *hún árka*, melynek nyomai Udvarhely- és Háromszéken a bodzai paesusnak irányulva ma is világosan láthatók, s melynek Erdély- és Magyarhonban való elágazásait Benkő ⁹⁾ és Kállay

¹⁾ I. m. 35. l.

²⁾ Kövály. i. m. 23. l.

³⁾ Benkő. Imago. 19. l. v. ö. Balássy i. munkáját.

⁴⁾ A székely nemzet Constitutioni sat. című gyűjtem. 276. l. v. ö. Benkő, Imago. 19. p.

⁵⁾ Benkő, i. h.

⁶⁾ Székely gyűjt. 283. l.

⁷⁾ Jászay, 37. l. Kövály, Erd. tört. 23. l.

⁸⁾ Új m. Múzeum. 1853. 175. l. Kövály. Erd. régiségei. 63. l.

⁹⁾ Imago, 17—19 l. l.

meglehetősen kimutatták ¹⁾. g) A székelyföldön nagyszámmal talált *theodosius-aranyak*, melyekkel Theodóz római császár Attilának adózott ²⁾. h) A felcsiki havsokból eredő *Olt* (Aluta) folyó, mely a régi Etelköznek (Atelkuzu) nyugoti határa volt, s mely Attilától vette volna nevezetét ³⁾. i) A sok régi hún hely- és családnév. ⁴⁾

k) A Budvár romjaihoz közel eső *Kénos* (Kinos) és *Vágs* nevezetű udvarhelyszéki faluk, melyek a „per media viscera scinderentur“ ⁵⁾ és „per media viscera transfigatur“ ⁶⁾ féle hún sanctiók végrehajtásának színhelyei valának s kétségen kívül inne vevék elnevezéseket. ⁷⁾ l) Végre megemlítem a hún — székely *írmordot*, mely fádba vésett bizonyos hierogliphszerű bötükből állott s melylyel a székelyek történelmi tanúságaink szerint ⁸⁾ még a XVI században is éltek, maradványait pedig a csik szent-niklói templom egy faliratában, továbbá a vásárhelyi és cikmantori harangok oldalán időnkben is lehetett látni; minek következtében a tudós Toldy Ferenc „a magyar irodalom története“ című művében azt mint történeti tényt vette föl. ⁹⁾

Továbbá megerősítik a székelyek hún eredetét a székely nemzet gyökeres *tulajdonainak* komolyabb észlelése és a magyaréival való összehasonlítása, párhuzamosítása. A magyartól pedig nem fogja senki elpörölni Attilától, ha szinte közvetett származását is. Főlöleges a székely nemzeti tulajdonok és jellemvonások tűzetes rajza; azoknak egyszerű megemlítése is elég arra, hogy bennök a magyar édesegységet, testvéri azonosságot

¹⁾ L. Historiai értekezése 38—42 lapjait. Köváry, i. m. 61. l.

²⁾ Köváry i. m. s. i. h. v. ö. Erd. történelme. I. k. 25. l.

³⁾ Kállay, i. m. 43. l. *Attil* v. *Atel* egyébiránt a tatár nyelvekben vizet jelent. Horváth M. Magy. tört. 20. l.

⁴⁾ Iáas ilyeneket Kállaynál a 44. s 114. ll. Továbbá a székely gyűjt. 287. és szomszédlapjain.

⁵⁾ Székely gyűjt. 276. l.

⁶⁾ I. m. 277. l.

⁷⁾ V. ö. Balassy F. idézett értekezletét.

⁸⁾ „Hi, nondum literis Schythicis obliti, eisdem, non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar, utuntur“ Thuróci. Chron. I. c. XXIV. Oláh M. Atilaja végén. V. ö. Kállay tűzetes elucubratióit, Értekezése 18—29 lapjain.

⁹⁾ Cimzett mű 26. lapján.

fölismerjük. Ilyenek az ősök dicső tettein való emelkedés és azoknak önérzetű magasztalása, a szabadság éles ösztöne, a közmondássá vált vendégszeretet és ingyen gazdálkodás. ¹⁾

Végre a *nyelv*. A székely nyelvét nem tanulta a magyartól, sem megfordítva; s mégis, midőn századokon át tartott távollét után a IX. század vége felé egymással kezét fogának, jól megértették egymást azon nyelven, melyet a székely a magyar hazának végső szegletében teljes épségben beszél, ha néhol az eredetiségnek — mi csak előny — föltűnő zománczatában is; beszélí azon legtisztább magyar nyelvet, mely ellen csak a tudatlanság-, az előítélet- és rágalomnak lehet kifogása. ²⁾

Fölsorolt adatainkból kétségtelen tény tehát az, a melyet *Turóci* ekép ír le: „Azon húnokon kívül, a kik Chabát (ami Irnákunkat) követték, ugyanezen nemzetű 3000 férfi az elébb megnevezett csatából szaladás által megmenekülvén, Pannoniában maradt, és először a Chyglamezew nevezetű mezőn vett magának állást; későbbben azonban, tartván a nyugoti nemzetektől, melyeket Attila életében nyugtalanítottak, Erdewelwe-be, tudniillik a pannoniái tartomány határszélére vették magokat, és nem *húnok*- vagyis magyaroknak, hanem, hogy azok maradékaikül föl ne ismertessenek, *siculusok*-, a magok nyelvén *Zékel*-nek neveztettek. Hogy ezen székelyek a Pannoniába először beszállt húnoknak időnkben is fönlévő maradékaik, azt senki sem kétli.“ ³⁾ Turóci

¹⁾ Láss ide értekezéseket: Tud. gyűjt. 1818. VIII. k. 3 s köv. II. a. 1827. I. k. 19. s köv. II.

²⁾ A ki szavaimban tulzást lát, üsse föl a Tud. gyűjt. 1818. VIII. k. 3. s köv. vagy Kállay Értekezésének 44—45 lapjait; vagy legközelebből egy utazó magyarországinak ez érdemben adott ítéletét. Tanodai Lapok. 1861. II. félév.

³⁾ Turóci P. I. c. XXIV. Schvandtner gyűjt. I. 126. l. „Hos praeter Hunnos, qui Chabam comitati sunt, tria millia virorum eadem de natione, praelio de praedicto, per fugae praesidium erepti, in Pannonia remansisse, et primum in campo, *Czyglamezew* voato sibi sedem fecisse; tandem, occidentales nationes, quibus vivente Attyla infesti erant, metuentes, ad *Erdewelwe*, confinia videlicet Pannonicae regionis, se transtulisse, et non *Hunnos* sive *Hungaros* sed, ne illorum agnoscerentur esse residui, *Siculos*, ipsorum

ez elbeszélésben megegyez *Olah* Miklós. ¹⁾ *Otrokócsi* Foris Fer. pedig Jornandes után ezeket mondja: „Hunni militiae et armis addicti, partim Romanis se adjunxerunt, partim in Scythiam minorem sunt reversi, partim in Illyricum se contulerunt, partim etiam manserunt in ipsa parte Hungariae meridionali, in Dacia ripensi — ut loquitur Jornandes — qui fatetur, Hernatum, juniorem Attilae filium, cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegisse; *Eumedzur autem et Ultzindur consanguineos ejus in Dacia ripensi juxta Temeschum et Danubium usque Valachiam.*“ ²⁾ Öntsük össze ezen írók szavait, s ki fog tűnni, hogy Turóci „Chyglamezew“-je ugyanezen hely a Jornandes, illetőleg Otrokócsi által határvonalozott, Temes és Duna közötti tartománynyal; melyet azonban sem nem a Tisza és Duna közötti Cegléd táján kell keresni, sem nem a Banátban, mint Otrokócsi akarja, hanem a Maros és Körös folyók közt, a mai *Telegdmező* környékén. Nem is valószínű, hogy ezen menekülő hún csapat első állandóbb elhelyezkedése az őket megsemmisítő csatának helyéhez közel eső Cegléd táján lett volna; míg ellenben a Turóci Chyglamezew-je és a Jornandes-féle kissé messzeterjedő határvonalak a bihari Mező-Telegddel mind név, mind helyzet tekintetében könnyen azonosíthatók. ³⁾ Világos végre, hogy Tu-

autem vocabulo *Zekel* se denominasse perhibentur. Hi Siculi, Hunnorum, prima fronte in Pannoniam intrantium, etiam hac nostra tempestate, residui esse, dubitantur per neminem.“

¹⁾ Attila. C. ultimo. Bonfini 1690-ki kiadásában.

²⁾ Origines Hungaricae. P. II.

³⁾ Verancsics előadásában *Chikmezút* (Kovachich. II. 107.) Kézainál (Podraczky féle kiadás 33. l.) *Chigle*-t olvasok, mik a mostani *Csik*-széket akarják értetni, szavát az előbbi „ultimum Transalpinae (?) angulum“-nak értelmezvén, az utóbbi pedig hozzáadván, hogy in campo Cigle usq. Arpad permanserunt“; de e közvetlen és úgy szólva egyhuzamban eszközölt betelepülést Csik- és a szomszéd székekbe, Turóci világos és hű elbeszélésének az egykoru Jornandes általi támogatása ellen nem fogadhatjuk el. — Magának a kevésbbé világosan értesült Jornandnak homályos szavait — mik épen a székek kétféle településének összeöntése miatt homályosok — *Katona* ekép fejti meg: „Si *Emedzur et Ultzindur consanguinei ejus* (Irnachi) in Dacia

róci és a többi csaknem egy értelmű krónikás 3000 húnja épen azok, kiket Eumedzur ¹⁾ és Ultzindur előbb Biharmegyébe, és azután az országot előmlesztett gothok- és gepidáktól való félelem miatt a mai székely havasok közé vezetének, hol egyesülve a magát elszigetelt, kevés fegyveres tartalék védelme alatt többnyire agg-, kór-, nő- és gyermekből állott hún telekezetekkel — az oly sok viszontagságos idők után is dicsben fön maradt *székely nemzetet alkotak.* —

II.

A hún birodalom összeomlása után nem volt lehetetlen néhány ezer húnnak Dacia azon részében, melyet ma székelyföldnek nevezünk, a magyarok megérkezteig fönmaradni.

Ez azon esemény, ez azon bökkenő, mely a székelyek hún eredete ellen kétely okaul kezde szolgálni; ez azon lapis offensionis, mely előtt több tekintélyes historikus megkoppantott szarvu csigaként rántá vissza a székelyekre nézve hún eredeztető véleményét, hitét: ezt más mellék utakon fürkészendő; ez azon körülmény, melynek átgondolásánál a nagyhirű *Pray* György így fejezé ki a történelmi tény fölötti habozását: „Credibile

Ripensi Uto, Allivoque potiti sunt; multique Hunnorum proruentes, se in Romaniam dederunt (teste Jornande c. 50.) cur idem de Siculis Turócianis credi non possit, non video. Distingvit autem Jornandes Hunnos, qui Romaniam petierunt, ab eis, quos in Dacia Ripensi consedissee scribit; qua quidem *Aurelianam* proprie sumendam esse constat; at non satis liquet, num Jornandes non optimus geographus Trajani Daciam non intelligat; an non per *Utum Alutam* fluvium accipiat. Si hoc est: eadem omnino his Hunnis sedes, quas Turóczius Siculis, assignat. (Hist. Crit. Tom. I. p. 260-l.)

- ¹⁾ Ezen igénytelenségemet érdekel illető *ur* végztű tulajdon neveket, a régi századokban csak fejedelmeket illetett *ur* elhagyásával Jászay (146. l.) *Emez* és *Ulcsi* szavakban adja vissza, melyeknek elsejében én az *Imets*-ek ősapja nevét látom. Mikép lett az *Eumedz*ből *Imets*? világos, ha tudjuk, hogy a régieknél az eu = ö = c = i. csak egy példát: *esmer* (tájkiejtés) = *ösmér* = *esmer* = *ismer*. *Estván* = *István*. De hogy „pro domo mea“ ne látszassam beszélni, lásd erre nézve Tud. gyűjt. 1827. I. 25 l. Magyarország és Erdély képekben. IV. f. 101. l.

non videtur, exiguum hunc numerum (3000 férfi), quum ceteri Hunni, divulso in partes attilano imperio, ad Borysthenem regnum sibi sub Dengizichio (Igy?) constituerent, ab reliquorum Hunnorum corpore se abstraxisse, ut sponte Gepidarum, qui Hunnorum prius servi erant, imperio se subjacerent. ¹⁾ Egy nagy tekintély százából ennyi elég volt arra, hogy utána a könnyen hívők egész legiója kezdje árnyékát vinni. Schlözer-, Benigni-, Schuller és másoknak alig is lehet vala izleteseb csemegét vetni, hogy azon az amugy is mindig kancsal szemekkel tekintett székely ösiség ellen rágodva, történelmi proselytákká legyenek.

Hogy Pray- és társainak kételyét eloszlassuk, a székely nemzetnek Árpád előtti három százados történelmét kellene mgirnunk; de e történelemre nézve sajnos! egy positiv adatnak sem vagyunk birtokában. A székely nemzet Clio-ja Attila fiaival elnémul s Árpádnak a kárpátokon át harsogó kürtjeire ébred föl. Negatív okoskodások tehát és inductiók azok, miket e kérdésben előhozhatunk; azonban ez eljárás is kielégítő addig, míg ellenteleink különb, azaz: kivételen fölül adatokkal lépnek föl az ellenkező kimutatásában. Mindaddig „melior est pars asserentis.“

Állításunk barátjainak egy része ekép okoskodik: Minthogy a székely nép ellenségnek csekély volt ²⁾, harctárenak pedig sokat ért: a húnokat Attila nagylelkűsége miatt nagyra böcsülő és szivelő Ardarich gepida király nem tartva tőlök, könnyen eltúrte, vagy birodalma oltalmára a longobardok ellen szövetségeseikül — ha úgy tetszik: jobbagyokul — fogadta. ³⁾ Mit ha elfogadunk meg van a hatalmas kérdés a székelyek megmaradásáról oldva, mely a különféle vandal hódítók jobbagyainul magokat felajánló slav s german fajok és oláhok módjára, kik a legközelebbi időkig hason módon álltak fön, kérdést sem szenved. — De mi e megoldásnak egy részét alapos okokból nem fogadhatjuk el, s a nem-

¹⁾ Annal. vet. Hunnor. I. p. 179.

²⁾ „Quo vero pauciores erant, eo minus metuendi Gepidis, ab iisque facilius tolerari poterant.“ (Kat. 261. l.)

³⁾ V. ö. Tud. gyűjt. 1827. I. 27. l. Kőváry. Székelyhonról 52. l.

zetet, mely Árpád előtt sem ismeré: mi a szolgaság, másképen kell megvédenünk.

Legalaposabb azoknak eljárása, kik a mai Székely-Udvarhelyre teszik Attilának udvarát -- mi az általunk is érintett számos és Udvarhely körül csoportosuló hün-maradványok és hagyományok folytán valószínűbbnél bizonyosabb is --, s okoskodásuk fő súlyát a székely-föld könnyen védhető fekvésére fektetik, mely magától a természettől mintegy óriás- és megvívhatlan várrá alkottaték; melynek sáncai a kiismerhetlen rengeteg vadonok, falai és bástyai a ma is alig mászható meredek hegyek; mikhez még ha a mesterségesen alkotott sáncozatok, töltések és a passusoknak százados tákkal történt bevágatásai ¹⁾ járulnak: a székely ős autonómiának megvédése nem tűnik oly nehéznek föl, mint talán egyelőre képzeljük. ²⁾ Ez ma minden elfogulatlanabb szakértőnek állítása, a ki a székely helyi viszonyokkal is ismeretes. — A Székely-föld ezen sajátlagos helyzete, miszerint a Kárpátok legfensőbb magaslatainak nyílásaiba mintegy be van ékelve, volt oka azon tüneménynek, hogy az egymást hullámokként kergető népvándorlás rohamaiban egy kóbor nép scenájának sem volt színhelye. A keletről előtóduló néphullámokat a Kárpátok két ágra csapolák, melyek egyike míg a fölső lengyel határokan sietett beereszkedni a Duna-völgybe: addig a bal-ág a bessarabiai és moldvai folyók völgyein a székely-földet nem érintve osont le-felé.

Továbbá, ha figyelmesen megfontoljuk azon körülményt, hogy illető és — úgy látszik — egymástól nem függetlenül létesült évkönyveink, azon Erdélybe jövő hún csapatnak csak „férfiait,” az az szoros értelemben vett fegyvereseit tevék 3000-re — hogy magát a szövegzést hibázhatásról ne vádoljuk —, s ha megfontoljuk, hogy ezen sereg csak biztosabb helyen tartozkodó övéihez tért vissza: megint nem lesz előttünk lehetlen főnmaradása és önállósága azon székely kisállamnak, mely könnyen oltalmazható bérceire — Szabó Károly úr pontos

¹⁾ Lásd ezen és hasonló erősítésekre nézve gr. Kemény József értekezését: Uj m. Muz. 1854. 44. s köv. II. V. ö. Tud. gyűjt. 1835. III. K. 11. I.

²⁾ Tud. gyűjt. i. h. II. a. 1827. I. 29. I.

kalkulusa szerint ¹⁾ még a hon foglalás ideje előtt kiállíthatott 36000 vitézt. Nagy szám tán azok előtt, kik a Kézai, Turóci és más krónikák 3000-éhez bötti szerint ragaszkodnak; de ha figyelembe vesszük a XVI. századi Oláh M. többször idézett helyeni azon állítását, hogy a székelyek könnyen hadba vihetnek 50000, sőt több vitézt is; ha figyelembe vesszük, hogy a közelebb legördült századokban különféle nyomás következtében sok szabad = katona székely súlyede jobbágyságra: nem lesz csodaszertű a 36000 fegyveres léte az őshajdanban, mikor még a nemzet minden tagja egyiránt szabad és effectivus katona volt. — Arra nézve pedig, hogy a gyakran említett 3000 hún két főember vezérlete alatt övéihez tért a mai Székelyhonba, álljanak még itt Otrokócsi e szavai: „*me non putare eos (siculos) tantum Hunnorum illorum, qui post Attilae mortem et filiorum ejus infelix inperium in extremis Transsylvaniae manserant, esse reliquias; sed illis quidem auctos numerum eorum.*“ ²⁾

De e védelemre is székely őseinknek csak a gepidák uralma alatt *látszik* szükségök lenni. Ezek ugyanis alig fészkelheték meg magokat, midőn az ötödik század végén tartományaik egy részéből a longobardok által kitolatának, miglen 527-ben uralmok egészen ezekre szálla. A longobardoknak szintén nem volt idejük uralmok szélesbítésére. Még félszázad lefolyta előtt átnyomatának Italiába a húnscytha nemzet egy másik faja — az avarok által.

Az avarokról tudjuk, hogy Attila sajátlagos birodalmának elfoglalása után szintén mint hún elődeiknek a keleti birodalom volt ténykedéseik tárgya. Nyugotot, de különösen az elpuhult Byzancot csapdósák. Mily viszonyban álltak székely apáink a rokon avarokkal? nem bizonyos. Némelyek testvéri kezet fogatnak e két fajjal s székelyeinkkel az avarok sorsát megosztják egész a 796-ki katastrophig, mely ezeket az önálló nemzetek sorából kisodorta. ³⁾ De a komoly és bölcs Katona

¹⁾ Székely M. gyűjteménye. 282—3. II. V. ö. Új magy. muzeum. 1854. II. félév. 459—460. II.

²⁾ Origines Hungaricae P. I p. 454.

³⁾ Pray, Annales Hunnor. p. 251. V. ö. *Kürsnak* ily című ér-

István csak ezeket írja: „His (Gepidis) autem emortuis, Avars post unum seculum in eadem sedes successerunt, sub quorum dominatu Siculi per duo secula *luti*, quam sub Gepidis, eandem plagam incolere poterant, quod Avars itidem Hunnico genere prognati essent. Neque bellum, quo Carolus Magnus Avars sub exitum seculi VIII. subegit, ultra Tibiscum pertinuit; ¹⁾ neque Sículos alius aliquis hostis, de quo nobis constet. ante Hungarorum adventum sedibus illis emovit. Non igitur — mondja tovább thesisünket befejezőleg a nagy kritikus — mihi difficile creditu, quod Timoni (Addit. ad Imag. Hung.) visum erat: *hos ulpote non multos et exiguis finibus constrictos inter incursiones variarum gentium in statione permanere quivisse*. Nec enim tot gentium incursiones, quot ille sibi fingit in *Daciae hac parte* post Attilae mortem erant. Nam praeter Gepidas et Avars iis plagis ante seculum IX. positos non legimus.“ ²⁾ S evvel úgy hiszem tételünk második felére megfelelőnk volna. —

III.

A kritikát nem állják ki azon vélemények és állítások, melyek a székelyek hún eredetét el akarják odázni.

Az eddigiekben védelmi szerepet viseltünk. Most állításunkat megerősítve: tekintsük meg az ellentelek erődítményeit is. Kritikai szemlénk míg az ellentét helyzetével megismertet: ügyünkre is újabb fényt vet. Lásunk tehát néhány véleményt, s méltányoljuk mindnyáját kellően.

Első, ki egyébiránt elismerést érdemlő historiáját jónak látta egy idevágó curiosum-mal fűszerezni, palermói

tekezését: „Dacien im neunten Jahrhundert.“ Magazin für Geschichte u. s. w. I. 377—379. —

¹⁾ *Kurz* A. ezzel idézett értekezésében ellenkezőt akar bizonyítani; de adatai közt ezt is olvasom: „Albericus Monachus trium fontium ad annum 813: Regni Caroli Magni terminus fuit a Bulgaribus usque ad Hispanos et a *Dacia* ad Calabros, exceptis adjacentibus quibusdam regionibus, Polonia, Bohemia“ (Magazin für Geschichte u. s. w. I. Band. 369—370.) Mi inkább mellettünk bizonyít.

²⁾ Historia Critica. Ducum Reg. Hung. Tom. I. pag. 261.

Ranzan Péter volt; ki ámbár azt mondja: „Ajunt eos (Siculos nempe) a Scythis habuisse originem“¹⁾; mindazonáltal magának a magyar hazában is rokonokat akarván szerzeni, őseinket — hihetőleg ezeknek a siciliaiakéval épen hasonló diák neve: *Siculus* után indulva — Siciliából származottaknak állítja azon állítólagos sici-
liai seregtől, mely Attila alatt vitézkedett volna. Erre nézve megjegyzem, hogy az említett siciliai seregről egy történész sem emlékezik. Hogy Attila vezérlete alatt sokféle *hódított* nemzet vitézkedett, az áll; de hogy épen a Valentinian birodalmába eső Siciliából, hová a hatalmas Attila hódító karjai nem nyultak ki, jött volna ez alá egy sereg vitézkedni: senki által nem ismértelt, mert magában is valószínűtlen állítás; melyet a páratlan történetbuvár, a nagyérdemű Horváth István még következőleg minőnyösít: „Mindenesetre Ranzán véleménye, mely szerint a mi *Székeleink* az Attila alatt ide költözött (?) siciliai legionak maradványai volnának, — feneketlen állítás.“²⁾

A nagy *Pray* György, ki *Fasching*-gal³⁾ együtt a székeleyeket IV. Béla alatt a XIII. században telepíti lakhelyeikbe, azoknak eredetére nézve *Stilling*-gel⁴⁾ egy nótát fű; Porphyrogeneta roszzul értett helyeiből Erdélyben a honfoglalás után is pacinokokat lát, kiknek a székeleyeket is tartja. Mily fonákul értették azonban *Pray* és követői a császári történésznek⁵⁾ a pacinokokra vonatkozó adatát, kik Konstantin írása idejében (949. körül) az ugynevezett Etelközi (Atelkuzu) laktak; de mily nem igaz az, hogy a pacinokok ezen etelközi birodalma, melyet régebben (894. előtt) a magyarok laktak, Erdélyt is magában foglalta s így az ezt lakó székeleyeknek is eredetet adott volna, — usque ad ultimum apicem kimutatta gr. Kemény József,⁶⁾ híres arabs geograph *Abulfeda* (1273—1331) ezen kérdésünkre nagy

¹⁾ Epitome Rer. Hungaricarum. Ind. I. Schwandtnernél I. 553. l.

²⁾ Tud. gyűjt. 1834. I. köt. 113. l. v. ö. u. a. 1827. I. 11. l.

³⁾ Vetus Dacia. p. 78. —

⁴⁾ In vita S. Stephani. §. 5. —

⁵⁾ De administrando imp. c. 38. —

⁶⁾ Magazin für Geschichte u. s. w. Siebenbürgens. von A. Kurz. II. Band. 255—268. SS. —

világot derítő adatát értelmezvén: „Sunt Magyari gens turcica, dicunt terram illorum sitam esse (Etelköz, t. i.) inter regionem Bedsnak et Sekel, in tractu bulgariensi Extendit se regio illorum in latitudine ad centum parasangas (75 német mértföld) et confines regioni Rum, ultima ex parte deserti.“ ¹⁾ Mely szavaknak jeles elucubratiója után ekép következett: „Wir sehen nun also aus dem bereits schon oben gesagten, dass um das Jahr 884, und 894, das heutige Szeklerland nach den Worten Abulfeda's „regio Sekel“ genannt, die westliche Gränze des damaligen Atelkuzu ausgemacht habe, — folglich war derjenige Theil Siebenbürgens, der auch heut zu Tage noch durch die Szekler bewohnt wird, schon um das Jahr 884, und 894 druch Szekler bewohnt, und konnte eben daher zu jener Zeit durch die Petscheneger nicht bewohnt und unterjocht gewesen sein.“ ²⁾

Az erdélyi székelyek tehát Pacinaciát nem uralták soha, lételőket annál kevésbbé köszönhetik valamely pecsenyeg kinövésnek, minél bizonyosb a mondottak után, hogy az Abulfeda által úgynevezett „regio Sekel“ még a magyarok által birt Etelköznek jeletetik *határraul*; tehát jóval előbb existált mind a „regio Sekel“, mind és a priori: a tartományának nevet kölcsönzött „Székely“ nemzet, mintsem a pecsenyegek = besenyők a székelyekkel szomszédos és a jelenlegi Moldva-, Havasalföld- és Bessarábiából állott úgynevezett Etel-(viz)közt magokévá tették. Abulfeda e tekintélyes adata után tehát Pray és társai véleményével szemben még bizvasabb elmondhatjuk, a mit Katona így compendiált: „Quae cl. Prayus pro Patzinacitis, ex quibus tam Cumanos, quam Siculos ortos tradit, adfert — Annal. vet. P. III. p. 388. — nondum mihi persuadent, Siculos attilanos reliquias non esse.“ ³⁾

Nem nehéz ezek után a már említett szász sógorok *Schlözer* ⁴⁾, *Schuller* és *Benigni* genealogicus vívmá-

¹⁾ I. m. 256. l.

²⁾ I. m. 263—4. ll.

³⁾ Katona. Hist. Crit. Tom. I. 261.

⁴⁾ Kritische Sammlungen zu der Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.

nyaikat méltányolnunk. Hogy a részrehajlásáról szeltében ismert Schlözert, a magyarok nem nagy barátját egyszerűen mellőzzem, csak a két utóbbi doctrináját idézem. Az egyébiránt nagyérdemű Schuller így szól: „Unsere Szekler waren ein späterer Zuwachs einer vermehrten Bevölkerung Siebenbürgens;“ ¹⁾ Benigni pedig: „Sorgfältige Nachforschungen in den geschichtlichen Quellen hätten bewiesen, dass man die Ansiedelung der Szekler in ihren dermaligen Wohnsitzen in das XII. Jahrhundert versetzen müsse.“ ²⁾ Kitől az ellenkezőnek semmi kívánni valót fön nem hagyó kimutatása után azt kérdi a tudós gróf Kemény: „Wer hat aber diese „sorgfältige Nachforschungen“ gemacht? — wo sind sie zu finden? warum werden sie der gelehrten Welt nicht mitgetheilt?“ ³⁾.

Hogy minden tekintélyesb ellenvéleményt sorompóra állítsunk: halljuk még a nem magyar ajku magyar történészek legtekintélyesbjének, a nagynevű *Engel* Keresztélynek szavait: „Während die magyarische Hauptarmee in Grossmähren stand, und den grössten Theil ihrer Greise, Weiber und Kinder und des Vieles unter dem Schutze einiger Bewaffneten aus jenem Stamme in der Ober-Moldau zurückgelassen hatte, verabredete Simon der Bulgare mit den Petschenegen einen Einfall in das Gebiet der Magyaren. Dieses wurde dann verheert, die wenigen Bewaffneten wurden verjagt, die Greise, Weiber und Kinder wurden ermordet. Die bewaffneten entkamen zum Glücke in die nachgelegenen Gebirge, welche das heutige Siebenbürgen von der Moldau scheiden. *Von diesen Entkommenen Stämmen die Szekler*, ein ächt ungarischer Schlag von Menschen, die alle alt-magyarischen Sitten, Gebräuche und Verfassungen am längsten aufbewahrt haben, und eine reine ungrische Sprache reden.“ ⁴⁾ — Megvallom, jobban hangzó eredeztetését a székeleyeknek nem olvastam; mi annál érdeklőbb körülmény, minél bizonyosb, hogy a tudós Engel nem egyedül áll elmondott historiájával. Dr. *Lá-*

¹⁾ Umriss und Kritische Studien I. 29.

²⁾ Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens. I. Heft 61.

³⁾ Magazin für Geschichte u. s. w. II. 265.

⁴⁾ Geschichte des Ungr. Reichs I. Th. 61.

nyi népies modorban előadott, s pályakoszoruzott munkájában fordításban csaknem Engelt adta vissza ¹⁾; sőt maga a koszorus történész Szalay László is ugyanezen történetet teljesen előadja, az előbbiek székely-származtató állítását ezen sokat rejtő kifejezésbe burkolván: „A havasok közt magokat megvédő székelyek kivételével a honmaradtak részben levágattak, részben a Pruthimellé vonultak, hol a Pannoniából visszatérő sereggel találkoztak.“ ²⁾ Azonban azon körülmény, hogy értekezésünk elején idézett véleményét épen a fön elmondott tény subrosajaul látjuk történelmében; másfelől pedig azon körülmény, hogy nagy Szalaynk ismert megjegyzésében míg a Pray-féle állításokat nem osztja, addig az Attila hunjaitóli eredeztetést is csalódásnak tartja: eléggé gyanítatja a figyelmesb olvasóval azon az általa említettek között közvetítő vélemény felé hajlását, melyet főnebb Engel által kifejezve láttunk.

Ha „ad fidem magistri“-féle eljárás barátai volnánk, az eddig általunk más szempontból előadottakra nézve nyomban palinodiát énekelve, félrevetnők jegyzeteinket, bizvást engedve magunkban tekintélyes meggyőződésnek helyet. — De azt ezennel még sem tehetjük. Én roppant érdekelve vagyok azon forrásra nézve, a honnan a tudós Engel s utána mások eme székely eredeztető fontos adatot merítették. Legyen azonban ama kút-fő bármilyen, alig hiszem, hogy az általunk már főlhordottakat alaposan megcáfolva, ellensúlyozhatná; melyekhez én az jelen véleménynyel szemben rövidség okuért egy pár tanuságot hozok fől. — *Guido Raven-*nas Presbyter IX. századi geograph, kinek említett korát és hitelességét *Kurz* Antal idéztem című disquisition-jában sok erősséggel mutatja ki, ³⁾ ezt írja: „Iterum ad partes quasi meridiem, ut dicamus ad spatiosissimam terram, sunt patriae spatiosissimae, quae dicuntur Dacia prima et secunda, quae et Gepidia appellatur, ubi modo Uni, qui et Acari inhabitant.“ Kurz miután a Da-

¹⁾ Magyar nemz. történetei. Pozsony. 1846. 8. l.

²⁾ Magyarország története. Lipcse. I. k. 9. l.

³⁾ „Dacia im neunten Jahrh. Nach Guido v. Ravenna, ein- nem geographischen Schriftsteller derselben Jahrhundert. Kurz Magazin. I. B. 358—367. l.

cia prima alkatrészeit és népét — csak dák — Ravennasból kimutatta: inkább érdeklőleg alapos előzményeiből ekép következett: „*Dacia secunda* bestand im neunten Jahrhundert aus dem östlichen und nordöstlichen Theile unseres heutigen Siebenbürgens... und aus der Moldau bis an der Szeretflusz, oder noch weiter östlich, wurde damals auch noch *Gepidien* genannt und von *Hunnen* bewohnt.

Wenn es nun richtig ist, — und ich wage es zu behaupten: so lange richtig bleiben wird, bis nicht das historische Zeugniß des Guido Presbyter von Ravenna kritisch entkräftet, und die Periode, in welcher er geschrieben, anders bestimmt sein wird — dass im neunten Jahrhundert das zweite Dacien oder Gepidien von *Hunnen* bewohnt wurde; und wenn es ferner richtig ist, dass dieses zweite Dacien nur aus dem östlichsten Theile unseres heutigen Siebenbürgens und einem grossen Theile der an dasselbe gränzenden Moldau bestanden habe: so muss es auch richtig sein, dass das ganze heutige Szeklerland, und der an dasselbe gränzende Theil der Moldau bis zum Seret vor dem Einbruch der Magyaren in Europa von *Hunnen*, die auch *Awaren*, bewohnt war.

Der Ausdruck des Ravenna: „*Uni, qui et Avari*“ darf uns hier durchaus nicht beirren; vielmehr beweiset er dadurch, dass zu seiner Zeit zwischen den *Awaren* und *Hunnen* noch immer ein Unterschied gemacht wurde, und dass diese beiden Nationen, wenn auch mit einander rücksichtlich ihrer Abstammung verwandt, doch nicht in eine, und dieselbe zusammengeschmolzen waren. Dass er die *Awaren* für die Gattung, und die *Hunnen* bloß für einen Zweig derselben betrachtet, ist ihm zu verzeihen, da der Ruf der *Awaren* im neunten Jahrhundert noch nicht ganz verklungen gewesen sein mochte, und sie in der letzten Zeit gerade eine viel grössere Rolle, als die *Hunnen* gespielt hatten, daher ihm die Nennung des Hauptvolkes bezeichnender schien.“¹⁾ Ravennai Guidónak egy elfogulatlan és tapintatos Kurz által ily formán illustrált adatához részünkről nem kell kommentár; még csupán egyet hozok ismétlőleg emlé-

¹⁾ Magazin für Geschichte u. s. w. I. 376—7.

kezetbe vissza: — *Abulfedának* ismeretes geographiai adata Etelköznek, a magyarok kérdéses időbeni hazájának nyugoti határaul székely tartományt, „regio Sekel“-t állít, mi a hasonló nemzetnek, mint ilyennek megelőző subsistentiáját szükségképen fölteszi. Igen, de Engel és követői a székelyeknek a bolgároktól szenvedett vereség után adnak eredetet s még azután „székely“ nevet, Engel ezt a *szökni*, Lányi pedig a *szőkevény* szóból igyekeztén kieroszakolni egy kalandszertű föltevés folytán, mintha a székelyek a magyarok elől meg*szök*-tek s azért a *szőhély*, ma is igen finomul hangzó gúnynévvel ruháztattak volna amazoktól föl. ¹⁾ E töprengést azonban előadni annyi, mint megcáfolni. Tudjuk, hogy a magyarok etelközi hazájokból kiszorítottatva, azt többé visszafoglalni meg sem kísértették, hanem azonnal mostani hazájok elfoglalására indulának. ²⁾ Már kérдем, ha ez így van, s ha a székelyek a minap szétvert s a mostani székely havasok közé menekült magyar csapattól származnak: hol van a megkívántató időköz arra, hogy az etelközi *magyar birtok* határaul „székely tartomány“ nevezetellessék, s hogy ez még mint *állandóan* (mert rövid ideig birt tartományok közvonalozásaul még napjainkban sem rögtönöznek azonnal földiratot,) birtoklott jelöltessék a helyi körülményektől is távol, tehát föltehetőleg későbbben értesült arabs geograph által? Vagyis mikép lesz valószínűvé, hogy a még meg sem szerzett, következőleg nevet sem kaphatott *székely* tartomány tételessék azon *magyar* haza határaul, mely Engélék historiai egymásutánja szerint, mielőtt még a székely támadott volna, nem volt a magyaroké? Oly chronologiai és topographiai viszonyok, melyek közt az Engel-féle vélemény teljesen összemegy. — Az magában megengedhető, hogy az Etelközben szétvert magyarokból egy csapat a szomszéd és már jól ismert székelyeknél keresett menedéket, s ott a hún-féle székelyekkel később talán el is vegyült (mint ezt a „csiki székely króniká“-nak görög forrásokból dolgozó szerkesztői a „terra Turcarum“ ³⁾ = (Hungarorum) kifejezésben gyanít-

¹⁾ Lásd Engel Geschichte-jét az idézett helyen.

²⁾ Horváth M. Magyarország történelme. I. 26. l.

³⁾ Székely M. gyűjtem. 278. l. V. ö. Horváth M. Tört. i. h.

tatják is ¹⁾); de hogy az egész székelységnek egy ily állítólagos csapat adott volna eredetet: azt a sok kétségbevonhatlan, s ellenkezőről tanuskodó tény és körülmény dacára megengednünk nem lehet.

Hát ha még e tekintetben, az említett „csiki krónika“ világos adataira hivatkozunk, melyek Árpád kora előtti székelytörténelmi viszonyokat s állításokat tartalmaznak! ²⁾ De nagy Szalaynk éppen e krónikát nevezve „fonák gyártmány“-nak, a székelyek hún eredetére nézve kimondá a végzetszerű „csalódás“-t. Mennyire csalódunk azonban mi, akik a Szalayéval ellenkező véleményt osztjuk, és mily alapokon s mennyi tekintély után csalódunk: ítélje meg a figyelmes olvasó, ki igénytelen soraimat, melyeknek írására s közzétételére a fönnebbi „csalódás“ indíta, végig olvasta. Én a mondottak után csak azt kérdem: vajjon a székelyeknek kiktől való származtatása nem lesz csalódás?

Solid és nagytekintélyű tudósok tulajdona, minő hála nemzetünk Cliójának! Szalay is, mindent, mi a tiszta igazság sugarait nem látszik teljesen osztani, mindent, mi fölött a vélemények megoszlanak, inkább egyszerűen elvetni, mint hitelességökből egy jottát is kétségbe vonatni engedni: mindazonáltal, ha annit a székelyek eredetéről külföldi de főleg honi, tekintélyes és más helyeiken Szalay előtt is hiteles kútfők és segédforrásokból meritve mondottunk, csalódás: akkor nem fogjuk föl, mily hitellel kelljen magát a magyarok régiebb történeteit is olvasnunk, ha szinte azokat egy Szalay irta volna is meg; nem tudjuk, vajjon nem csalódunk-e itt is, miután például egy legtöbb hitelre érdemesített Névtelen itt csak részletesebben, de ép oly hangon és emphasissal bizonyított, mint rólunk székelyekről, midőn az 50. fejezetben Attila király hunjaitól származtat. Vagy talán Hazánk nagy historicusa az ellenkezőt előtünk ismeretlen, talán külföldi krónikák után tudja? Nagy nyereség, ha úgy van; de mi lehetséges krónikáit nem oly joggal nevezhetjük-e „fonák gyártmányoknak,“ mint Szalay úr a Szabó Károly által tudósan

¹⁾ Az 1533-ki székely kr. védelme, Szabó Károly Uj m. muz 1854. II. 404.

²⁾ Székely gyűjt. 276—277. II.

vindikált és még senki által egy pontjában is meg nem cáfolt csiki, Sándor-féle székely krónikát; azon krónikát melynek adatait fölhasználni egy Horváth István, ¹⁾ egy „Hunyadiak korá“-nak nagytekintélyű szerzője sem kételkedett, ²⁾ mint nem kételkedik fölhasználni azt a hitelesítés után csaknem valamennyi történetírónk. ³⁾ Vagy ha ez uton is csalódástól kell félnünk: akkor dobjuk el a Turóci gyártotta jeles krónikát is, dobjuk el Bonfini Decas-ait, mert néhol fabulosusok; semmisítsük meg történelmi hagyományainkat, melyek alatt Szalay ur is másutt igazságot és pedig csalódás nélkül vél lappangani, midőn például a „Soba magera“ szavakból akar a Chabárolí ismert székely ősmondának értelmet kölcsönözni. ⁴⁾

Ne borítsunk tehát elégséges ok nélkül még homályt oda, hol azt közös jó lélekkel oszlatnunk kell. Fogjunk kezét netalán gáncsoskodás helyett a jeles erdélyi történész — Kövály Lászlóval, ki a székely nemzet hűneredetét néző adataink igazságától áthatottan: „Hogy — úgymond — régi történészeinknek s a székelyek hagyományos hitének ne higgyünk, arra semmi okunk nincs.“ ⁵⁾ —

¹⁾ Tudom. gyűjt. 1834. III. K. 112—127. II.

²⁾ Gr. Teleki József. Hunyadiak kora. V. K. 113. I.

³⁾ Horváth M. Magyarorsz. Tört. I. 29. I. Kövály sat.

⁴⁾ Magy. Tört. I. 17. I.

⁵⁾ Erdély Történelme. I. K. 27. I.

IMECS JÁKÓ.

BATTHYÁNI IGNÁC

és az általa Károly-Fejérvárt alapított intézet.

Midőn Károly-Fejérvár multjára visszatekintve jeles személyességein, nevezetes eseményein azon célból legettetnők szemeinket, hogy azokból a legméltóbb tárgynak leírásával kedveskednénk olvasóinknak, nagyon nehezen esett a választás; hisz nincs időszak ezeréves életében, nincs hely annyi emlékekben gazdag területén, mely főnhangon nem hirdetné, hogy városunk a legnagyobb öröme és fájdalmak emlékeinek helye. Azonban, valamint a legigézőbb természeti szépség, a művészetnek legelragadóbb remeke, a romoknak legandalítóbb tekintete csak félig hat tudványó kedélyünkre, ha a szemlélet mindezen tárgyait meg nem magyarázzák nekünk: úgy, azt hiszem, legcélszerűbb eljárásunk, városunk nevezetességeinek méltánylásában, az leendő, ha széttekintésünk elején azon térfura fordítjuk figyelmünket, ki arról gondoskodott, hogy valamint az égen, úgy a multnak mezején kalauzokat szerezzen számunkra, és azon helyhez közeledünk, hol e kalauzok tárt karokkal várnak. E férfit németujvári gróf *Batthyáni Ignác*, volt erdélyi püspök; e hely az általa alapított intézet. Az elsőnek rövid életrajzát, az utolsó részben leírását veendik olvasóink a következő sorokban.

Batthyáni Ignác gróf Német-Ujvárott, Vas megyében született 1741. június 30. Szülői, Batthyáni Imre gróf, Magyarország főitélőszékének akkori elnöke, s Sauer Anna grófnő, Styria kormányzójának leánya, helyes felfogásában azon elvnek, hogy a nyilvános nevelés több

előnyvel bír a magánnevelésnél, a pesti kegyesrendiek gymnasiumába adák, honnan — annak osztályait elvégezvén — az ékesszólás tanulása végett Nagyszombatba, a nemes ifjak növeldejébe vonult.

A nemes óhajtság, az emberiség — és hazájának a hivatások legnemesbikének mezején használhatni, a papi pályára vonzá a szelid, elüljáróinak épen úgy, mint társainak szeretetét magaviselete által kinyert ifjut. Az esztergami főmegye növendékei közé fölvétetvén, tanulmányában oly szorgalmat fejtett ki, hogy már növendékkorában méltónak találtatott a Szent-György vértanuról címzett járki apátsággal földíszesíttetni. A theologiai tanulmányok végeztével bővebb kiképzés végett Rómába, a keresztény egység e középpontjába küldetett. Lelkének mily hő ohajtásával találkozott elüljáróinak e kegyes intézkedése, kivehető azon magasztaló szavakból, mikkel később irt „Sancti Gerardi scripta et acta“ című munkáját pápa ő szentségének ajánlotta. A fiui hódolat gyöngyei ragyognak ez ajánlat minden szavain, fönhangon tanuskodók arról, mily kegyelettel ragászkodék Krisztus helytartójához. Az Appolinare Collegium nevű intézetben oly szorgalommal folytatá tanulmányait Rómában, hogy ez intézet könyvtárnokává, tanulásának bevégezte és fölszenteltetése után pedig a tudományok iránt lángoló vonzalma és szeretete jutalmául az „Academiai philalethorum“ című római tudós társaság tagjává neveztetett. Itt foganzott meg lelkében azon gondolat, melyet mint erdélyi püspök létesíteni akart, hogy t. i. hazánkban tudós társaságot alapítson; itt kezdé a magyar egyház történelmének adatait gyűjteni, melyeknek nyomán írá később oly nagybecstű munkáit.

Honába a külföldön szerzett szellemi kincsekkel rakottan vissza érkezvén, miután saját megyéjében üres állomás nem volt, Eszterházy Károly gróf egri püspök látogatására ment, hogy itt a főpásztor tanácsa és vezetése alatt kiképeztetését folytassa, ki által Schmedeg gróf kanonok épen akkor történt halálával egri kanonokká, később préposttá neveztetett. E diszes állomásán is hő tisztelője és ápolója volt ő a megkedvelt muzsáknak. Nem csak buzditásaul szolgált amazoknak, kik a

tudományosság mezején munkálkodtak a haza javára, hanem maga is tettelesen lépett a nyilvánosság terére. Ama buzditásnak köszönhető Molnár János egyházi történeteinek kiadását. Ime föllépésének következménye, munkásságának zsongéje amaz Egerben 1779-ben kijött munkája, melyben e cím alatt: „Aganientis Palladii Academiae Philaetorum Socii Responsa ad dubia Anonymi adversus Privilegium S. Stephani, Abbatiae S. Martini de monte Pannoniae Anno MI. concessum proposita“ a szentmártoni apátságnak szent Istvántól nyert adománylevelét tudományos készűltséggel védelmezte, első eredményetül azon fáradhatlan buvárlásának, melylyel pap-sága kezdetétől fogva az anyaszentegyház és a magyar nemzet történeteire vonatkozó adatokat és régiségeket összegyűjteni szokta.

Aldásdús működésének tere 1780. június 28-án nyílék meg valóban, a midőn e bércecs hon püspöki székére emeltetett. Nagy vala Batthyáni Ignác mint püspök; de nagy mint a tudományok kedvelője és előmozdítója, nagy mint hazafi is. Mily atyai szeretettel karolá föl mint főpásztor a megyét és a reá bizott nyáj leendő és az Úr szőlőjében már működő lelkipásztorok ügyét, mutatják több üdvös egyházi rendelése mellett a majd alább elősorolandó vallásos és egyháztörténelmi munkái. Ő ékesíté föl a székesegyházat, benne a nagy oltárt, a kanonoki székeket, a szónokszéket és az orgonát 12,000 forintnyi költséggel csináltatván; ő állítá helyre a püspöki lakot s tevé jövedelmezőbbé a püspöki uradalmat, mely a püspökség újabb alapításán innen mai napiglan oly bő kincstára megyénknek főpásztoraink kezében.

Hazafiságáról tanuskodik azon bizalom is, melyet az egész ország, legnevezeteseb ügyében, benne helyzett; értem a megyei hatóságok azon megbizását, melynél fogva fölkérték, hogy az 1790-ben, Pozsonyban megnyílt országgyűlésen Erdélynek Magyarországgal egyesülését szorgalmazza. a)

Főpásztori teendőinek lelkes teljesítése mellett megtakarított perceit az egyházi és hazai történelem földelirtésére szolgáló adatok gyűjtésére és feldolgozására fordítá a nagy férfiu. Mily mérvben folytatá a különféle

levéltárakban létező okmányok leiratását, mely munkában ő maga is sajátkezüleg tetemes részt vön, mutatják :

1. *Leges Ecclesiasticæ Hungariæ et Provinciarum eisdem adnexarum* című, nagybecsű munkája, melynek első kötetét 1785. Károly-Fejérvárott ő maga; 2-ik és 3-ik kötetét Szepessy Ignác báró erdélyi püspök 1827. Kolozsvárott nyomatta ki. Mily becsű e három kötetű ropant munka, annak bebizonyítására legyen elég *Theiner Antal* „*Vetera Monumenta Historica Hungariorum Sacram Illustrantia*“ című, Rómában 1859. kijött munkája előszavából a következőket idéznünk : „Harmadiknak és ezekhez — Péterfy Károly- és Pray Györgyhez — legközelebb állónak említendő ama nagy férfiú, Batthyáni Ignác, Erdélynek legjelesebb püspöke, kinek kora halálát az egyház, a haza s a tudományok, valamint ezek kedvelői ma is siratják.“ ¹⁾

2. Amaz okmánygyűjtemények, melyek a könyvtárba már besorozvák s alább, maguk helyén, föl fognak említettetni.

3. Több százra menő izei azon, Magyarország különféle levéltáraiból kiirt másolatoknak, melyek az 1. szám alatt említett munkának anyagául szolgálván, félretéve heverték, s melyekből eddig Verancsics Antal számos s Mátyás király több levelét összeszednem sikertült.

4. *Acta et scripta S. Gerardi Episcopi Csanádiensis, hactenus inedita, cum serie Episcoporum Csanadensium Albo- Carolinae, Typis Episcopalibus. MDCCXC* című munkája.

Nyomtatásban jelent meg „*Norma vitæ clericalis*“ című munkája is, Károly-Fejérvárt 1780-ban. Kéziratban maradtak :

1. *Vita S. Francisci Regis*, olaszból fordítva.
2. *Nugæ philosophiæ*, 1761.
3. *Collectanea e SS. Patribus* 1763. 3. köt.

¹⁾ *Tertius denique, isdemque proximus nominandus occurrit magnus ille vir Ignatius de Bathyán, praestantissimus Transylvaniae episcopus, cuius immaturam mortem ecclesia, patria ac literae, earumque cultores lacrymis adhuc prosequuntur.* Theiner Antal az i. h.

4. Nem csak kiadatlanul, hanem — hazai történelmünk roppant kárára — bevégezetlenül is: Martinuzi György- és korának történetei, mely munka — az itészeti készségségből, melylyel írásához fogott, ítélve — nagy hézagot pótolhatott volna; minthogy Ferdinand, Zápolya János és Izabella egész korára terjeszkedett volna.

Ily kedvelője levén a tudományoknak Batthyáni Ignác, nem csodálhatni, hogy őt valamint a „Magyar Nyelvvelő Társulattal“, ugy hazánk első rangu történészeivel is levelezni látjuk. b) Martinuzi történetének is, mint ezt a hátramaradt kézirat első lapján olvashatni, e címet szánta volt:

„*Analecta et Anecdota Historica Diplomatica
de rebus sub Joanne I. et Isabella Regina gestis
praecipue autem
de caede Cardinalis Georgii Martinusii Episcopi
Magno-Váradiensis
Quibus accedunt aliqua Ludovici II.
Ex voto et Sententia Senatus Societati litterariae
edendorum Manuscriptorum praepositi
Edidit, recensuit, dissertatione, ac notis illustravit
Ignatius Comes de Batthyán Episcopus
Transilv.*“

Már 1781. püspöksége második évében, a tudománynak állandó hajlékot szerzendő, azon gondolkodott, hogy tudós társaságot állítson. Magasan repkedő lelke mintegy megelőzni látszék korunk nemzedékének amaz emelő kézségét, melylyel egy ily intézet alapítását a lelkesedésnek tüzevel felkarolni sietett. De a szebeni elemi iskolák akkori főigazgatója és azután ünnepeztünk hasonló érdemű utódja, Mártonfi József azon előterjesztésére, miszerént célirányosb volna a tudós társaságra szánt összeget tökéletesb életbeléptetéseül annak, mit János, Hell és Hartmann tanárok Kolozsvárott kezdeményeztek, egy csillagda- és muzeumnak építésére fordítani, szándékáról lemondott, és az ajánlott tervet helybenhagyta, Mártonfi Antalt a csillagászat megtanulása végett Bécsbe küldvén. Mint keletkezett e terv alapján a Batthyáni-intézet, melyről az alapító életét az „Erdélyi Muzeum“ második füzetében leíró *Döbrentei Gábor* azt mondja, hogy „a tiszteletnek buzgóságától fölhevít-

tetve járulhat abba minden, a kinek szive van örven-
deni“, azt olvasóink alább, annak leírásában veendik.

Battlyáni Ignác, ki nem csak buzgó főpásztora volt
megyéjének, hanem tündöklő példája a keresztény asce-
sisnek is, így Istennek, egyházának és hazájának szen-
telvén életét, 1798. november 17. este hét órakor, fá-
radhatlan életének 58-dik évében e mulandó világot az
örökkévalóval cserélte fel.

Adalékok Batthyáni Ignác életrajzához.

a) Erdély hatóságainak Batthyáni Ignáchoz az Unio érdekében írt levelei.

I.

*Méltóságos Gróf Erdélyi Püspök ur
kegyelmes urunk!*

Azt az igaz hazafiui tulajdonságot, melyet excellentiád méltóságos születése dicsőbbé teszen, és melyet excellentiád a közönség boldogíthatásaért bátor indulatja szabadságunknak unalmas napjaiban mivelünk esmértetni engedett, háláljuk tisztelettel; s tiszteljük szeretettel; a két szomszéd Magyarháznak pediglen ilyen környülállásban midőn alkalmatosságunk vagyon a közös munkálódására, *egymástól szerencsétlenül elszakadott régen egy országot mindeneknek maga tulajdonos sarkalat törvénye megmarasztalása mellett egyesíteni*, és azon egyességre, s annak tökéletesítésére szükséges készületeket megtenni. Excellentiádnak alázatosan törekedünk, méltóztassék excellentiád mind a méltóságos magyarországi Rendekhez bocsátott jelentő levelünk, mind az egyesség módjáról intézett vélekedésünk mellett, melyet maros-némethi méltóságos gróf ifiabbi Gyulai Samuel a közjóhoz nagy buzgóságáról esmeretes hazáját, s uralkodóját egyezőleg szeretni tanult ifiu biztos ur atyánk fia ottan közöl, a lehető és ezen vég haza közelebbi közönséges gyűlésében tökéletességre vitetendő egyességre Magyarország méltóságos Főrendinek indulatait készíteni, és birni, és a következő király elejében terjesztendő feltételek között Erdélynek szabadsága megtartását emlékezetbe hozni, és következőképen mind a királyi esküvésben, mind az országnak adandó királyi ígéret-levéiben Erdélyt is befoglaltatni munkálódní. Mi ezen kötelességet annyival inkább bátorkodunk excel-

lentiád próbált tehetőségének alázatosan ajánlani, mentől jobban vagyunk bizonyosok, mint szereti excellentiád nemzetét dicsőíteni, és hazáját boldogítani. Mi az excellentiád érdemeit, s körüllettünk való vérségi gondolkodását elfelejthetetlen háládatossággal fogjuk általadni a késő maradékoknak is, tiszteletére maradván
Excellentiádnak

N. Enyeden 28-ik May alázatos szolgálói
1790. B. Kemény Pál mp.
Bardocz Ádám, főnotárius.

II.

*Méltóságos Gróf ur
kegyelmes urunk!*

Elbámulásra és méltán csudálkozásra való okot szolgáltatnak ezen *Aranyasszéknek* is, mind a közönséges hirekből, mind az ezen nemes szék résziről a ns. magyarországi közönséges gyűlésre kiküldött követeinknek jelentése, hogy tudniillik, ámbátor majd az egész Erdélyországnak mindenik vármegye és székeshelyek rendei, magak követeket a ns. Magyarország mostani közönséges gyűlésére oly véggel kiküldettük vala, hogy *Erdélyországa nemes Magyarországgal (a honnét az időnek mostohasága miatt hajdan elszakadott volt) viszontlag oly formán és oly feltétellel egyesültessek*, hogy a mi különös törvényeink mind a bévett négy vallásra, mind a három nemzetekre nézve minden megsértődés nélkül megtartassanak, a minthogy az evégre kiküldött követeink s több más hazánk nagyérdemű oszlopai és tagjai közbenjárások által annyira is vitték a dolgot, hogy a tekintetes ns. magyarországi statusok mineküink az iránt benyújtott kívánságunkat felvették és aztat az ugynevezett inaugurale Diploma projectumának czikkelyei közé be is tették;

Még is csak hallani is irtozás, tanálkozotanak hazánknak olyan mostoha fiai, kik az egész hazánk ily nevezetes mozdulásának csupán csak magok fejektől cleiben építeni és ügyekezetünket nemzetünknek gyalázatjára semmivé tenni ügyekezni bátorzkodotanak, kik közül az egyiknek még csak meghitt levél sem adatott arra, hogy az ország dolgában magát beléelegyitse, a másik pedig a nekie adott hitt levélnek tartása ellen cselekedni merészlett, és amint tudjuk annyira is vitték a dolgot, hogy maga a megkoronázandó felséges urunk azt mondotta légyen, hogy a kívánt egyesítés nem közönséges akarátja volna Erdélyországának és hogy a székeleyektől is volna arról levele.

Méltán bámulunk és csudálkozunk ezen történeten, ugyancsak vigasztalásunkra szolgált némely nagyérdemű hazánk tagjainak és azok között excellentiádnak ha-

zánkhoz viseltető tökéletes szeretetének megbizonyítása, és ezen hidegvérü atyánkfiak cselekedetek megtordításában végbenvinni méltóztatott szorgalmatossága; köszönjük is alázatosan excellentiádnak ebéli hazánkhoz mutatott szives indulatját, sőt ezen nemes szék Rendének nevekben és képekben könyörgünk alázatosan, hogy ha a koronázandó felséges urunk koronázása előtt megállítandó inaugurale Diplomának alírása alkalmatosságával Erdélyországnak ns. Magyarországgal a megírt feltétel mellett leendő egyesítésében, a tudva levő két atyánkfiának, vagy akárkinek, ezekhez hasonlónak cselekedetek és mozdulások valami akadályt, és ellenvetést találnának okozni, méltóztassék excellentiád ezen ns. Aranyosszék képiben is hathatósan előadni, hogy az ilyen cselekedet hírünk és akaratunk ellen esett, és hogy mi az evégre kiküldett, de már hazajött követek által egyszer megtett jelentésünktől és kívánságunktól semmiképen el nem állunk és mostonában is a mellett vagyunk és maradni is kívánunk, állandó tisztelettel lévén

Excellentiádnak

Kövenden. Sz. András
havának 3-kán 1790-ben
tartatott gyűlésünkből.

alázatos szolgáló
Nemes József mp
főadministrator.
Balog László mp.
főnotárius.

Külcim: *Méltóságos Gróf Belső Titk. Tancs és Erdélyi
Püspök Batthyány Ignác ur ó Excellentiájának
alázatosan.*

Buda vagy Pest.

III.

*Méltóságos Gróf Erdélyi Püspök!
nagyérdemü kegyelmes urunk!*

Közölvén mivelünk nemes Kolozsvármegye, Sombori Adám, és gróf Gyulai József uraknak, ezen hazánk nemes Magyarországgal való egyesülése aránt tett akadályairól irt levelek mássát, melyet reméljük, hogy valamelyik vármegye, vagy szék fel fog küldeni a mlgs Püspök urhoz is, s azokból bővebben által fogja látni, mely szokatlan dolgot kezdetek mivelni némelyek hazánk elhervadni kezdett tagjai közül.

Megrezenve álmélkodik valójában ezen ns. székek az ilyen személyeknek, oly napfénynél majd nem világosabb dologban tett vakmerőségeken, és egy egész ország megegyezésének, csak ketten való ellenvetésin, nagy megilletődéssel érzi, és ugyan sajnálja ő Felségének, nem különben a ns. magyarországi tkts Statusoknak, másfelől származott balvélekedésit, mert valójában egyebet mit is lehetne gondolni, csupán ide s tova csavargó, és állhatatlan indulatjánál szegény országunknak, midőn már egyfelől készakarattal tett írásával, a fennirt mód szerént egészen ajánlotta magát ns. Mországgal való egyesülésre, ha másfelől moston törekednek, azon egyesülésről tett ajánlást semmivé tenni, és aztot rontván megváltoztatni.

Hogy ezen ns. hazánkat abban ezen ns. székeket becsületinek ily nagy sérelmétől menté tehessünk bátorit bennünköt a mlgs Püspök urban tapasztalt igaz hazafiui szive, mely által minden hazánk jóvait illető dolgok mind eddig nagyobb részen szereztettek, bizakodván moston is excellentiádban ezen ns. székek, nagyalázatosan kérni bátorzkodnak, hogy így történvén a dolog, méltóztassék a hol helyesnek itéli és szükségesnek látja excellentiád, mindenütt azt jól megértetni, hogy azon személyekre a kik ő Felségét ellenkezőképen tudósították volt, épen legkisebb részben is azon dolog reájok bizva nem volt, s nem is lehetett változtatni, *mert mostan is, s ezelőtt is, ezután is azon kijelentett szándékától, melyet ezen ns. szék a ns. Mországi tkts Statusokhoz felküldött*

teljességgel el nem áll, nem állott, s nem is áll, hanem mindenkor kész egyesülni, minden törvényeink, három nemzeteknek szokások, fennálló szabadságok megtartásával, és azon személyeknek csalfa munkálkodásokat magokénak nem ismerik, a mint hogy mai napon ezen ns. székek a mlgs Gubernator ur ő excellentiájának is, ezen dolog ellen tett declaratioja felküldése mellett könyörögni el nem mulatták, hogy ezt ő Felségével is, minden időhaladék nélkül így megértetni méltóztassék, a ki is lejövetele előtt ő Felségének szemei eleiben terjesztvén, és arra kívántató hajlandóságát kinyervén, legrövidebb, egyenesebb uton viheti véghez, küldjük a mlgs Püspök urnak is, szék közönséges petsétje nem léte miatt különös petsét alatt, mai napon tett világos declaratioját ns. székeinknek, oly kéréssel, hogy azt a kiknek illik és szükséges, minden tkts Statusokhoz megmutatni méltóztassék excellentiád, hogy mi egyetemben a több ns. vármegyékkel és székekkel azon felküldöt szándékunkban megmaradni készek vagyunk, és attól teljességgel el nem állunk.

Melyeknek alázatos jelentése mellett, kérjük újra a mlgs Püspök urat, méltóztassék velünk megesmértetni, mutatandó igaz hazafiui szívét s indulatját, s ezekben is megbizonyítani melyet minket illető dologban háláadó szível viszontagolni kötelességeknek fogják esmerni ezen ns. székeink, kik továbbra is gratiájába ajánlottak vagyunk a

Excellentiádnak

Költ Csik-Taplotzán a
ns. két Csik és Kászonszékek tisztjei gyűléséből
Szt. András hava 3-ik napján 1790-dik esztendőben.

alázatos szolgálói
Zöld János mp.
Int. Praeses.
Biró Imre mp. főnotár.

IV.

Valamint ezelőtt, moston is ujabban ezen két Csik és Kászonszékek a ns. Mországi mlgs Főrendeket és tkts Statusokat bizonyosá tenni ezen székek gyűléséből a ns. Erdélyországának a ns. Mországgal kívánt egyesülhetése további folytatása, és tökéletességre való vihetése végett illendőnek s szükségesnek tartotta székek közönséges petsétje még el nem készülvén, más különös petséttel erősített ezen levele által, arról: *hoggy valamint ezelőtt a ns. Mországi mlgs Főrendekhez és a tkts Statusokhoz akaratjuk kiküldetett és jelentetett szándékát nem változtatta, kész aszerént ns. Mországgal minden törvényeinek, bevett három nemzetek lakóainak szabadságainak fenntartása mellett egyesülni, akárkinek is ha volna ezzel ellenkező munkálkodását, melyre megbizattatva nem voltak s nincsenek, s nem is lehettek magáénak nem tartván.*

Költ Csik-Taplotzán a ns. két Csik és Kászon tisztjei gyűléséből Sz. András havának 3-dik napján 1790-dik esztendőben.

Zöld János,
V. Királybíró, és Intr. Praeses.

(LS.)

Bíró Imre, főnotár.
(LS)

Mi nemes Felső Fejér Vármegyének nemes rendjei és tagjai, minekutánna a néhai Flgs. tsászár II. József királyi rendelkezésének következtetésére, törvényeink folyásának 1780-dik esztendőben a néhai felséges királyné asszonyunk Mária Thérézia halálakor szokásban volt módjának, Pünkösöd havának első napjára való visszaállítására ide ezen nms. vármegyében Martonfalvára egyben gyülekeztünk és ugyan ezen alkalmatossággal, édes hazánkunk boldog eleinkről reánk maradt és törvényszerint való dicső királyaink és tejedelmeink által megerősített ősi szabadságának s boldogságának telyes viszsza szerzéséről gondolkoztunk, és tanácskoztunk volna, illetén célunk elérhetése, legelső eszközének lenni azt láttuk, hogy ezen kedvező idő szakaszban midőn t. i. Felséges II. József császár csaknem tiz esztendeig tartó földi uralkodását, az örökkévalósággal, a mindenhatónak titkos rendezéséből felváltotta, és halála előtt minden törvényeinkkel meg nem egyező rendelkezéseit meghíván és semmivé tévén, Magyar nemzetünknek utat nyitott mind arra, hogy sokféle képen megsebhettett ősi szabadságát visszaállítsa, mind pedig, hogy annak örökös állandóságot szerezzen, és egy vérből származott és egy tős törzsekös szabadsággal, s törvénnyel élő *nemes Magyar és Erdélyországok a koronázandó, új Magyar királlyal kötendő szerződésben, királyi hillevelben, és esküvésben együttré foglaltassanak*, és valamely eszközöket nms. Magyarország maga törvényeinek és szabadságainak jövőbeli megsértethetlenségére nézve feltalál és az új szerződésben belékköt, mindazoknak ereje Erdélyországra is kiterjesztessék, mely végre mivel Sz. Iván havának 6-ik napjára határozottatott gyűlése nemes Magyarországnak közelitt, valamint szükségesnek tartották, úgy meg is határozták, ezen nemes vármegye rendei, hogy azon gyűlésre a Mlgs. és tekintetes magyarországi rendekhez követeket ki küldjék és azok által a vármegye rendinek értelmeket, és kéréseket kifejező leveleket benyújtassák; esméretes lévén tehát mielőttünk Erdélyi püspök mlgs. gróf Batthyán Ignatz ur ő exja, és mlgs gróf Bethleni ifjabb Bethlen Gergely uri atyánkfia hívségek,

hazájokhoz való buzgóságok, és reájok bizatandó dolgoknak folytatásában való szorgalmatosságok a nevezett nms. Magyarországi közönséges gyűlésre, közönséges megegyezett akaratunkból kiválasztattuk, kirendeltük, megbíztuk és ezen biztos levelünknek erejével megbíráltuk arra, hogy a fejebb kinevezett értelmünket és kérésünket, magában bővebben foglaló jelentő levelünket, a Mlgs. és tekintetes magyarországi statusoknak a mi képeinkben és nevünkben benyujtsák, és egyébként is Erdélynek az új királlyal kötendő szerződésekben, hitlevélben és esküvésben leendő beléfoglalását tehetségek szerint munkálódják.

Költ Mártonfalván Györgyhavának 28. napján. Nemes vármegyénk közönséges gyűlésében, ezer hétszáz kilenczvenedik esztendőben.

kiadatott
Miskolczi Visolyi
József nemes
Felső Fejér vármegye
V. notariussa által.

VI.

Declaratio.

Nemes Erdélyországának nemes Magyarországgal kívánt egyesülhetése továbbá folyhatása és tökéletességre való vihetése végett, illendőnek szükségesnek tartotta, ezen nemes vármegye a magyarországi méltóságos főrendeket és tekintetes Statusokat ujabban is bizonyossá tenni, ezen vármegye közönséges gyűléséről költ. pecsétetes levele által arról, hogy maga aziránt a nemes magyarországi méltóságos főrendekhez és tekintetes statusokhoz ez előtt követtyeik által nyomtatásban kiküldött s jelentett szándékát nem változtatta. *Kész a szerént nemes mcgyarországgal mindeddig fenn álló törvényeinek bevett négy vallások három nemzetek szokásainak szabadságainak fenn tartása mellett egyesülni, evel ellenkező munkálkodását akárkinek is, ha volna, melyre megbizattatva nem voltak s nem is lehettek, magáénak nem tartván.*

Költ ns. kolos vármegyének
Kolozsváratt mintszent
havának 7-ik napján 1790-ik
esztendőben tartatott közön-
séges gyűléséből.

és kiadatott
a tisztelt ns. vármegyének
Subst. ord. notariussa
Szarvadi Farkas
által.

VII.

Mű nemes szentegyházak, és kápolnák Oláfalvi privilegiált nms. székely lakosok, adgyuk tudtára mindeknek a kiknek illik: Hogy mű bizván mltásagos gróf Batthyáni Ignác erdélyi püspök és erdélyi fő-kormányozói tanácsos ur ő excellentiaja eddig is nagy háladatossággal tapasztalt kegyelmében, és a közönséges jónak elő mozditása iránt való szorgalmatosságában, bölcseségében, és ügyekezeteiben, minthogy innen a közeléb folytatandó tekintetes nms. magyarországi gyűlésben mint tehetetlenségünkre, mint pedig egyéb körülállásokra nézve és a helységnek messzesége miatt magunk különös embereink által meg nem jelenhettünk, azért könyörgöttünk alázatosan a fén tisztelt mltásagos püspök ur ő excellentiájának, hogy az ide alább irt dolgot méltóztatnék, midőn a nevezett országgyűlésére ki fog menni magára vállalni, mely ebéli kérésünköt méltóztatván említett kegyelmes urunk ő excellentiaja meghallgatni. Azért mostan tisztelt mltásagos erdélyi püspök ur ő excellentiájának ezen levelünknek ereje által teljes hatalmat adunk, hogy ő excellentiaja méltóztassék ezen Magyarországi közönséges gyűlésben a mű (kik Erdélyben is a közönséges országgyűlésére magunk megbízattaink által mindenkor különösen szoktunk megjelenni) képünkben és nevünkben miudeneket, a miket ezen erdélyországnak, nekünk és privilegiumunknak közönséges javára fog ítélni, azokat a mű részünkről ottan elkövetni, *nevezetesen pedig Erdélynek Magyarországgal leendő visszaegyesülésiért minden uton módon munkálódni, és véghez vinni*, ez mellevén az ugy nevezett Inaugurationale diplomában *Erdélyről mint a sz. korona egyik tagjáról*, különös emlékeztetett tétetni, és a mely bátorságot fog a tekintetes nms. Magyarország törvényeinek megtartására nézve maga részéről tenni, azt Erdélyre kiterjesztetni. Minden ebéli vigyázását, mozditását, és munkálódását eő

excellentiájának helyben hagyván, ezen alább irt tisztei pecséttyeivel és tulajdon kezek aláírásokkal megerősített hiteles és bizonyító levelünk által. Költ Oláfaluban pünkösöd havának 13-ik napján 1790-ik esztendőben.

Ambrus Albert	és Bálinthfi Abrahám
szentegyházás és kápolnás	a fen irt szentegyházás
oláfaluk király birája.	és kápolnás oláfaluknak
	ordinár. notáriussa.

VIII.

Méltóságos gróf, és erdélyi püspök úr!

Bizonyos tudositásokból most nem régiben igen érzékenyül értvén ezen vármegyei tisztség, édes hazánk, nemes Magyarországgal leendő azon egyesülésének, melyet nemes vármegyénk, és csak nem minden nemes vármegyék is, a közelebb végben viendő koronázás alkalmatosságával tökéletességre vitetni, és a k rályi kötés ievélben is hazánkat beiktatni kértének és ohajtottanak, az uralkodó felséghez bizonyos személyek által be-adott ellenkező irásokkal lett akadályoztatását; Valamint excellentiádnak szegény hazájához viseltető jó indulattyának kijelentését és bizonyítását, eddigelé ezen nemes vármegyei tisztség érzékeny szívvvel vette; úgy jövődre nézve is Excellentiádba helyezetteti egyfelől bizodalmat, és addig is, míg ezen dolgot a nemes vármogye rendeinek összevgyülésén közzé tehetné, az egész vármegyéért, a tapasztalásból vett bizonyos reménységből, bátorkodik jótállani arról, hogy ezen nemes vármegye az egyszer kijelentett és biztossainak is kiadott, nemes magyarországgal, jóokkal moddal leendő egyesülhetésre nézve való akarattyában, ma is tántorithatatlan; annyira, hogy az ellen, akárki mit adott is fel ő felségének, azt a nemes vármegye magáénak telyességgel nem teszi; a mint hogy erőss bizodalommal is kérjük excellentiádat, hogy maga hathatos közben vetése által nemes Magyarországnak főbb rendeit, ezen nemes vármegyének az egyszer kijelentett egyesülés iránt való állhatatos megmaradása felől bizonyosokká tenni, s egyszersmind annak kimunkálódását is eszközölni ne terheltelessék. Alázatos tisztelettel maradván

Excellentiádnak.

A nemes Torda vármegyei
tisztségtől. *Tordán* mindszt.
havának 28. napján 1790-ben.

alázatos szolgál,
Kemény Sámuel
adstra.
Bogáthi Pál notarius.

IX.

*Méltóságos Gróf, Erdélyi Püspök ur!
kegyelmes urunk!*

A felséges austriai ház uralkodása alatt, törvényeinknek, szabadságainknak, és szokásainknak erőszakos megrontásainak helyben állíthatása végett fundamentomot vetni akarván, ezen követünket n. küllősfalvi Lukácsfi László, n. karácsonfalvi Dimény József, és vitézlő Gergely Ferencz atyánkfiai excellentiádhoz, oly alázatos kérelemmel utasítani bátorzkodtunk, méltóztassék azon nemes országgyűlésére való bemeneteleket, és követségek okainak előadására alkalmatosságot nyújtani, és egyszerűs mind kérésünk tökéleteszégre való menetelit hathatósan segíteni, és ezáltal nemzetlühöz bizonyított hathatós pártfogását ujabban is valószínűsíteni, melynek reménye alatt mindenkori tisztelettel vagyunk

Excellentiádnak

alázatos szolgálói
Udvarhelyszék közönséges
gyűlésének rendei.

Udvarhelyszék rendjeinek gyűléséből. Udvarhelyen Pünkösöd havának 10-dik napján 1790-dik esztendőben.

*Méltóságos Gróf udvari Tanács ur.
Nagyszerű kedves Atyánkfia!*

Meg vagyunk győződve a méltóságos gróf ur házját szerető jószívűségéről, és annál fogva hiszszük állhatatosan, hogy midőn látja mindentelé vigan rajzani a nemzeti jóban való izzadozásokat, a méltóságos gróf ur is a haza, és nemzet közjára szapora lépésekkel sietni legfőbb kötelességinek esméri, és tartja. Ugyanazért nemes Magyarország gyűlésire biztosunknak kikérjük a méltóságos gróf urat, ide zárván a mlgs gróf urhoz intézett biztas levelünket, és azon munkáinknak mássait, *melyek szerint kirdnunk nemes Magyarországhoz kapcsoltatni*, és kérjük vármegyénknek régi környékét visszaállíttatani: nem különben Erdély résziről azon gondolatokat, melyek a felséges királlyal való új szerződésre intéztetnek, oly véggel hogy a méltóságos és tekintetes Rendeikkel értekezhezzék Erdélynek czélja, és szándéka iránt a mlgs gróf ur. Azon munkáinknak ugyan mássát, most az időnek rövidsége mián nem közölhattuk a mlgs gróf urral, de postán bizonyosan elküldjük, melyben a mlgs és tekintetes Rendeeknek a paraszt támadás alkalmazosságával esett romlásunkat adjuk fel, és lehető vigasztaltatásunkat kérjük. Mindezekre nézve kérjük biztason a méltóságos gróf urat, hogy részünkről a méltóságos és tekintetes Rende előtt hatatos eszközlését megtenni, és házját szerető tulajdonsága szerint szegény vármegyénk, és a nemzet közjára munkálódni ne terhelhetnék méltóságos b. Bornemisza János urral egyetértve a kik állandóul vagyunk

A méltóságos gróf
udvari Tanács urnak

Költ Körös-Bányán Pünkösd havának 27-dik napján
1790-beu tartott gyűlésünkből.

kötelességgel való
szolgái és atyjafiai
Zarándvármegyének Rendei.

XI.

Mi nemes Zaránd vármegyének nemes rendei, és tagjai, minekutánna a néhai f. császár második József királyi rendelkezésének következtetésére törvényeink folyásának 1780-ik esztendőben a néhai felséges királyné aszszonyunk, fels. Mária Therézia halálakor szokásban volt Modgyának pünkösdi havának 1-ső napjára való visszaállítására, ide ezen nemes vármegyében Körös-Bányára egybe gyülekeztünk, és ugyan ezen alkalmatossággal, édes hazánknak boldog eleinktől réánk maradt és törvényszerént való dicső királyaink, és fejedelmeink által megerősített ősi szabadságának, s boldogságának tellyes visszaszerzésére gondolkoztunk és tanácskoztunk volna, illetén czélunk elérhetése legelső eszközének lenni azt láttuk; hogy ezen kedvező időszakaszban, midőn tudni-illik felséges második József császár tsak nem tiz esztendőig tartó földi uralkodását, az örökké valósággal a mindenhatónak titkos rendelkezésből felváltotta, és halála előtt minden törvényeinkkel meg nem edgyező rendelkezéseit meghíván és semmivé tévén, Magyar nemzetünknek utot nyitott mind arra, hogy sokféle képpen megsebhett ősi szabadságát visszaállítsa, mind pedig hogy annak örökös állandóságot szerezzen, az egy vérből származott, és egy tős törzsökös szabadsággal, és törvénnyel élő Magyar és Erdélyországok a koronázandó új Magyar királlyal kötendő szerződésben, királyi hitlevélben, és esküvésben egytűvé foglaltassanak, és valamely eszközöket, nemes Magyarország maga törvényeinek, és szabadságainak jövődöbéli megsértethetlenségére nézve fel tanál, és az új szerződésben belé kött, mindazoknak ereje Erdélyországrais kiterjesztessék. Ugy nem különben hogy vármegyénk első eredetétől fogva, egész 1744-ik esztendőig fentmaradt törvényes épsége, részeinek, mellyek ezen esztendő táján elszakasztattak, visszaadattatásokkal, helyre állitassék. Melly végre mivel a Sz. Iván havának 6-ik napján határozottatott gyűlése

nemes Magyarországnak közellit, valamint szükségesnek tartották, úgy meg-is határozták ezen nemes vármegye rendei, hogy azon gyűlésre a méltóságos, és tettes magyarországi rendekhez követeket ki küldjék, és az által a vármegye rendjeinek értelmeket, és kéréseket, kifejező leveleiket benyújtassák. Esméretes lévén tehát mielőttünk méltóságos gróf udvari tanács ur hívsége, hazájához való-buzgósága, és réája bizottandó dolgoknak folytatásában való szorgalmatossága, a nevezett vármegye rendei közönséges megedgyezett akaratunkból, ki-választattuk, kirendeltük, megbiztuk és ezen biztos levelünknek erejével megbiráltuk arra, hogy a fennebb kifejezett értelmünket, és kérésünket magában bővebben foglaló jelentő leveleinket, a méltóságos és tettes. Magyarországi statusok ami képeinkben, és nevünkben benyujtsák, és egyébbként is Erdélynek az új királlyal köttendő szerződésekben hit-levélben, és esküvésben lépendő belé foglalását, és részeitől megtosztatott vármegyénknek törvényes eredettszerént való épségire, s környékére léendő visszaállittatását tehetség szerént munkálódja. Költ Körös-Bányán pünkösöd havának 27-ik napján, nemes Zaránd vármegyének gyűléséből ezer hétszáz kilenczvenedik esztendőben.

Zaránd vármegye rendei,
kiadta
Sombori László
fő-notarius.

b) Benkő Józsefnek püspök Batthyáni grófhöz irt levele.

*Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Praesul,
Domine, Domine mihi Gratiosissime !*

Tam sublimes Dignitates, quae munere, et onere suo, solent animos nobilissimos reddere humiles, quam et maxime summa illa ac rarissima eruditio, qua Reverendissimam Vestram Excellentiam ab Altissimo praeditam esse Transsilvania suspicit et admiratur, crearunt audaciam mihi, ut qui frustra, hucusque quidem, conatus sum propria in persona Excellentiam Vestram Cibinii salutare, his nunc literis adirem humillime : quibus oro cumprimis, dignetur Excellentia Vestra, eorum e numero habere me, qui Reverendissimo EJUSDEM Praesulatu Transsilvanico, decus ingens huic Patriae conciliante, toto pectore laetantur et gloriantur ; sed simul etiam ex iis, qui libenter in blattas librariae supellectilis, ditissimae illius, Vestrae Excellentiae, transmutari amarent. Spes enim nos alit firmissima, ex amplissima et peculiari illa Literariorum Instrumentorum collectione, lucem rebus Transsilvanicis, quae meae quoque curae sunt quotidianae, exoriri non vulgarem.

Alterum, quod enixissime oro Excellentiam Vestram est, ut exilibus conatibus meis piam opem, opportuno quolibet tempore, pro insigni SUO in rem literariam studio ferre dignetur. Quod quidem in praesenti benigne faciet Excellentia Vestra, si licentiam mihi indulgendam censuerit, quo *primum* Monumentorum historicorum Transsilvaniae, lingua hungaricâ prostantium *Tomum*, qui *Er-délyi Historiás Szekrény* inscribitur, in unico : (bina enim exarare mihi molestissimum ac ferme impossibile est : librariis vero, quae meae infelicitas est habitationis, angustaeque conditionis, destituor) exemplo, ad Censuram publicam admittere dignabitur ; altero tandem exemplari e Typographeo eidem Censurae submittendo. Quam quidem gratiam si obtinuerō, laetus illico dictum eundem

Tomum, qui lucem videre festinat, Inclitae Censurae offerre haud intermittam. Me interim, meaque studia Benignitati Excellentiae Vestrae obnixe commendo, atque perenno

Reverendissimae Vestrae Excellentiae

devotus cultor, humillimusque
servus Josephus Benkő mpr.

Közép-Ajtae 5. Jan. 1782. Parochus Közép-Ajtensis
in sede Siculicali Miklósvár.

(A fejezőtári püspöki levéltárból.)

A Batthyáni intézet.

Ez intézet halhatatlan emlékü, németújvári *Batthyáni Ignác* gróf erdélyi püspöknek közöni létét, ki 1789-ben Mártonfi Antalt, erdélyi áldozárt s titoknokát az elméleti és gyakorlati csillagászat megtanulása és a hozzá szükségelt eszközök beszerzése végett Bécske küldötte, azalatt a Károlyfejérvárott 1784-ki ápril 13-kán megüzönt *) trinitariusok templomát s zárdáját, melyek akkor már katonai kórházzá alakítottak volt át, a megye számára kinyervén. E templom tetejére, az említett residentiát a növendék papságnak átadván, építteté Batthyáni saját költségén a Bécsben négy évet töltött Mártonfi leérkezéttével, ennek intézkedése szerént, a csillágdát, mely homlokzatán e fölíratot hordozza:

„1794. Uraniae C. Ig. de Batthyán Ep. Tran. posuit.“ Az az: Uraniae Comes Ignatius de Batthyán Episcopus Transsilvaniae posuit. E csillágdához csatolván a könyvtárt s az ásvány- régiség- érem=gyűjteményt, az egész intézetet 1798-ki jul. 31-kén Boncidán kelt adománylevelének erejénél fogva egyházmegyéjének s Erdélynek ajándékozva, föntartására saját pénzén szerzett s 38,200 forintot érő fekvőket s házakat adományozván. Az adomány levél következőleg szól:

„Infrascriptus memoriae commendo tenore praesentium significans, quibus expedit, universis, quod cum miserante Divina Clementia hujus Ecclesiae Transsilvaniae obsequiis jam in decimum septimum annum mancipatus, Ecclesiae meae Cathedralis decorem impensis 12 mill. flor. dedissem, auxissemque: Aedes episcopales, quod diu in votis erat, pene novas excitassem, Ustoriam calcis Metesdiensem ab alienis manibus reluissem, mola papyracea, aliisque binis molis, aliis quoque meliorationibus, aedificiis oeconomicis ubique erectis proventus

*) Lásd a Károlyfejérvári gymnasium ezévi jegyzőkönyvét.

auxissem, praeter haec tale monumentum gesti Ministerii relinquere statuerim, quod Ecclesiae, et Provinciae Transsilvaniae et utilitatem adferret, et ad celebritatem etiam non parum adjiceret, Institutum astronomiae practicae et theoreticae, quod toti etiam societati humanae utile esse nemo ignorat, cum omnium Astronomorum in quavis orbis parte degentium labores navigationibus iter tutum praestent, dirigantque cursum, ac innumeris saepe eripuerint periculis, constituere proposuerim, ut huic Institutioni meae, qualem pro rerum humanarum vicissitudine modulo possum, stabilitatem procurarem, complures fundos immobiles, multa mihi ipsi subtrahendo coemerim, praevidelicet tamen modernum Directorem speculae, et Astronomum *Antonium Mártonfi*, quatuor annorum curriculo, impensisque non levibus Viennae a celeberrimo viro Maximiliano Hell Astronomo Caesareo ita necessariis disciplinis imbui procuraverim, ut rei Astronomicae peritorum communi calculo cuivis speculae praesidere possit cum honore, eoque reduce speculam erexerim, illamque quadrante aeneo mobili, murali, sectore, et culminatorio, tubisque Dollandianis acromaticis, et Gregorianis dotaverim, ad plenam itaque stabilitatem matura deliberatione praehabita vigore praesentium per modum, et formam Donationis inter vivos Ecclesiae, et Provinciae Transsilvanicae Speculam Albo-Carolinae cum omni apparatu organico, seu Instrumentorum, Portiones exiesuiticas in Sárd, Magyar-Igen, et Borbánd septem millibus quingentis florenis coemptas, Inquilinos item A. Carolienses, pro quibus nongentos florenos exolvi, Domos tres in Libera Regiaque Civitate Cibiniensi, quarum duae in platea *Riskasa utcza* dicta existunt, et tertiam in platea *Eöhdta* sitam, pro quibus viginti et unum mille florenos dedi, cum aliis tribus domibus Albo-Carolinensibus, una quippe in Fortalitio domui postalis Officii adjacente tribus millibus, duabus inferioris civitatis platea *Németutcza* duobus millibus quarta denique in Glacis tribus millibus florenis comparatis, portione preti episcopali *Nagy-rét* juncta tercentis florenis itidem empta, vineis item, una Patrum olim Trinitariorum quingentis florenis aquisita, et frusto vinearum eo applicatarum, quae omnia efficiunt valorem Triginta Octo

millium, et ducentorum florenorum danda donanda, conferenda duxi, prout etiam hac donatione inter vivos irrevocabiliter do, dono, et confero, modo, ac forma, quibus possum meliori, modo, et conditione infra dicendis. — Porro quia Albae-Carolinae velut Loco Cathedrali Sedes est disciplinarum Theologicarum, et Mathematicarum amplam meam Librariam supellectilem, quae mihi facile Triginta millibus florenorum stetit, prout nunc ibidem existit, una cum partibus Librorum illuc pertinentium, quos apud me habeo, pariter Ecclesiae et Provinciae Transsilvanicae dono, do, et confero. Non absimiliter Collectionem nummariam, et Mineralium, et Conchyliorum cum omnibus instrumentis fabrilibus torneatilibus, ac compactori necessariis.

„Volo tamen, et constituo, ut nec Institutum Astronomicum, nec Bibliotheca cum accessoriis nunc recensitis, neque alterutrum illorum Alba-Carolina transferri queat, nisi evidens id exposcat necessitas, unanimi consensu Episcopi et Capituli adprobata; accedente ad id etiam Regii Gubernatoris si catholicus sit, et Status Catholici communi assensu. — Hujus Foundationis meae immediata directio apud Episcopos successores meos, et Sede vacante apud Capitulum sit, ita nihilominus, ut quod Lege Canonica cautum est, sede vacante nil innovetur, et sede etiam plena, Capitulum audiri debeat ab Episcopo, cum praefato etiam Capitulo Institutionem hanc meam impense commendem. Protectionem autem Excell. D. Gubernatoris moderni, ejusque in officio suo successorum catholicorum ac Status Catholici devoveo, quae protectio praesertim ad conservandam Institutionis stabilitatem pertineat, Gubernatorumque Regionum pro tempore futurorum commendo. Episcopis successoribus meis, illorumque arbitrio relinquo, an Fundos immobiles supra enumeratos retinere, illorumque annum censum pendere velint, unius tamen Episcopi voluntas successori derogare non possit ita, ut si alteri successori liberet retinere id semper illi liberum sit. Liberum autem volo esse Episcopis Fundos immobiles vendere etiam, si consensus Capitali accedat, verum abalienationis singulum casum a statu etiam Catholico adprobari oportebit. In casu denique abalienationis pecuniam

ad censum elocari ordino. Mihi reservo plenam de toto Instituto disponendi, ordinandique potestatem, ac etiam liberum usum Bibliothecae, quousque vixero, etiamsi me extra hanc Provinciam morari contingeret, Bibliotheca statis horis cuivis pateat, nemo tamen penulatus eo admittatur, neque ullus librum loco suo extractum volvat, nisi a Custode Bibliothecae sibi consignetur, sed quivis librum ad cubiculum lectioni destinatum a Custode adferendum volvat, et revolvat, excerpta faciat, et quaevis describat, prout voluerit. Libri noxii nemini porrigantur legendi, nisi schedam ab Episcopo, vel ejus Vicario Generali adtulerit, libros extra Bibliothecam nemini dare liceat, dempto Episcopo, Canonicis, et Professoribus, idque fiat erga Reversales, singulo Trimestri revidendas. Speculam seu observatorium a nomine meo gentilitio vocari desidero, ut duorum ex hac Gente Antistitum hujus Ecclesiae memoria existat in benedictione. Ipsum autem Institutum Astronomicum, seu Astronomiam, cuivis absque discrimine religionis discendi copia sit, utque discere possint. Director instruat quemvis discendi cupidum, qui sibi de victu et hospitio providere debebit, et omnes partes morigeri discipuli explere, immorigeri, indocilles non tollerentur, neque patiantur pecunias patronorum suorum abligurire. Porro Directori speculae et Astronomo annuos octingentos florenos ex proventibus supra recensitorum fundorum immobilium constituo, quod superfuerit in Adjunctum Astronomiae, famulum, qui una mechanicus sit, et faber serrarius perfectus, pro arbitrio Episcopi pro tempore existentis dispescetur, et Astronomus administrationem illorum habebit erga annum Ratiocinium a morte mea soli duntaxat Episcopo et Capitulo porrigendum. Episcopis successoribus meis, postquam ex hac vita, secundum Dei voluntatem decessero, plena potestas sit Directorem (semper tamen si fieri possit ex Clero Catholico Transsilvaniae) audito Capitulo denominare, uti et Adjunctum, cujus erit una cum Directore speculae Bibliothecam procurare. Quia Institutum hoc toti societati humanae utile esse volo et ordino, ut non solum Astronomus litterarum commercium cum reliquis Astronomis foveat, sed etiam typis publicentur per singulos annos observatio-

nes susceptae, cujus specimen magno cum meo solatio exhibet Liber, qui sub epigraphe: „*Initia Astronomicae Speculae Batthyianae*“ recens prelum evasisit. Atque ita ordino, constituo, decerno do, dono, et confero modo et forma, quibus possum, meliore.

„Datum in Castro Bonczida ipso Festo S. Ignatii Confessoris die videlicet nominis mei in diem trigesimam primam Julii incidente. Anno Incarnationis Dominicae Millesimo septingentesimo nonagesimo octavo.

Ignatius Episcopus Transsylv.
Comes de Batthyán.“

A nagylelkű alapító halála után az intézet, valamint birtokainak kezelését a már azelőtt 800 forintnyi évi fizetés mellett csillagász-kanonoknak kinevezett, Mártonfi Antal vette át, ki azonban már 1799-ki november 19-én meghalt. Utána a csillagda igazgatása 400 ft. fizetés mellett Bede József csillagdei adjunctusra bízván, ki-mellé 1800-ban könyvtárnokul ugyanannyi fizetéssel Cseresnyés András nagytudományu áldozár adatott, az intézet javait Mártonfi József püspök kezeltette, az alig alapított intézet érdekében azon pert is erélyesen folytatván, melyet nem sokára Batthyáni halála után ennek családja azon indokból: mert az üdvözült főpap az ősi jószágra — a Torontálvármegyében fekvő bébai uradalomra — adosságot hagyott, nem csak a hagyaték, hanem maga az intézet és ennek alapítványai ellen is indított. Mártonfi az intézet ily szorult állapotában, annak feles kiadásait nagyobb részt sajátjából fődözte s 1802-ben Bede Józsefet, hogy magát a csillagászatban tökélyesítené, Bécsbe küldötte, ki visszatérte után az intézetet virágzásnak indítá. Midőn 1811-ik év elején a per oda jutott, hogy Mártonfi püspök már biztosan remélhette az intézet fönmaradását, Bede Józsefet 1811-ki junius hó 4-én csillagász-kanonoknak nevezte ki. A pert azonban csak 1820. után Szepesi Ignác püspök fejeztette be, midőn a törvény azon okból, mert Batthyáni az intézetet még életében ajándékozta el és adta át, a pert véglegesen az egyházmegye és a haza javára döntötte el. Szepesi adatta el a szinte romba jutott épüle-

teket; ő szedte rendbe az intézet tőkepénzeit; ő rendeztette s vétette lajstromra a könyveket; ő adott engedélyt, hogy a duplicák és triplicák kicseréltesseken sat. Azóta is folytonosan gyarapodott az intézet Bede József után Kovács Imrében (1825—1833), Buczy Emilben (1834—1839), és Keserű Mózesben (1842—1851) lelkes és tevékeny igazgatókat nyervén. Az 1849-ki események veszélylyel fenyegették ugyan ez intézetet is; de a várnak 1849-ki június 24-én történt lövődöztetése alkalmával minden nagyobb bajtól megmenté a Kurz Antal által figyelmeztetett lövődözők kimélete és Lukácsi Kristóf, akkori adjunctus ébersége, jövedelmi forrásait pedig, melyek ama szomorú események folytán zilált állapotra jutának, 1851-től 1860-igi igazgató, Andrássy István fáradhatlan szorgalma és lelkes ügyszerető utánjárása által, újból folyókká tétettek, ugyannyira, hogy az eredeti alapítványnak csak nem egész kamatja folyamatba jött. De ha egészen folyni fog is, az alapító szándékának — csekély véleményünk szerént — addig, míg az alapítványhoz legalább még ugyanannyi nem járul, *tökéletesen* alig lesz képes megtelevni a csillagda, ha azon igényeket szemügyre vesszük, melyeknek a jelenben ily intézet meg kell, hogy feleljen. A belgiumi csillagda tízenkét ezer forintnyi évi jövedelemről rendelkezett s még sem vala képes ugy alakulni, hogy céljának megfeleljen.

Azonban arra, hogy a nagynevű alapító szándéka a lehetőségig megközelíttessék, a jelenben is minden kitelhető megtörténik. Így legujabb időben főpásztorunk *Haynald Lajos* ő nagyméltóságának kegyéből egy 500 forintos látsóvet, saját erejéből pedig egy 800 forintos órát nyert az intézet. A könyvtárt illetőleg pedig közel azon remény teljesedése, hogy *Kovács Miklós* püspök azon, mindenkorra szóló rendeletét, melynél fogva a könyvtárt újabb jeles munkák megszerzésével gazdagítani parancsolta, a pénztár gyarapultával újból teljesíteni lehetend. *) De lássuk az intézet részeit.

*) Kedves kötelességet teljesítünk, midőn itteni pénzverdei hivatalnok t. c. *Hajós* urnak köszönetünket nyilváníttuk azon heteket igénylő fáradságaért, melylyel az intézet ásványgyűjteményét újból rendezni szives volt.

Csillagda *)

„Midőn én az emberi ész diadalmának ezen fontos szentélyét t. olvasóimmal megismertetni óhajtom, mindenek előtt szükségesnek tartom előre megmondani, hogy annak leírásánál a sajtó útján már megjelent értekezéseken kívül, a hivatalos jegyzőkönyv hiteles adatait, főképp pedig m. Keserü Mózes és Andrássy István kanonok urak mint szaktudósoknak nagybecsű közleményeit használtam fel, kiknek is ezen megelőző szíveségökért köszönetet mondani kötelességemnek tartom.

„A károlyfejevári Batthyáni csillagda, hová 13 ölnyi magasba keletről egy csigaalakú falépcsőzet vezet, az északi szélesség — sarkmagasság — $46^{\circ} 4' 16''$, és a keleti hosznak Ferrótól $41^{\circ} 14' 16''$, Páristól $21^{\circ} 14' 16''$, Berlintől $10^{\circ} 11'$, Béctől $7^{\circ} 12'$, Budától $4^{\circ} 31'$, Kolozsvártól $0^{\circ} 15'$ alatt fekszik, a Maros vize színén felül 36 bécsi öl, a tenger tükre felett pedig 136 bécsi öl magasságban.

A nagy vagyis régi terem, hová legelőbb vezetem be t. olvasóimat egy 36 láb hosszú és ugyanannyi láb széles szoba, melynek belső magassága 20. b. láb Délről három nagy ablaka, nyugatról egy ajtója és két egész ablaka, északról egy ajtója és két félablaka, keletről pedig egy ajtója és két egész ablaka van, melyek összesen deszkatablakkal és vaspléh tologatókkal oly célszerűen vannak ellátva, hogy azokkal a vizsgálatok megtételénél szükségelt világosságot kívánat szerint mérsekelní a legpontosabban lehet.

„Ezen terem nyugatdéli ablakában egy *fali quadrans* van felszerelve, (Bede József csillagász-kanonok kezdette készíteni 1814-ben. L. „Erdélyi Múzeum“ 2-ik füz.

*) A csillagda részletes ismertetését a korán elhunyt Ötöös Ágoston orvostudor szerint adjuk, ki azt a kolozsvári 1855 ki *Hetilap* 14. számában leírta s kitől néhány nappal halála előtt azon szíves ígéretet vettük volt, miszerént ez intézetnek az említett lap 1. és 14, valamint az 1856-ki „Erdélyi Múzeum“ 9. és 10. számaiban megjelent leírását folytatni fogja. De halála megakadályozta ígérete teljesítésében.

8. lap.) mely eszköz a maga idejében célszerű lehetett, de jelenleg, miután a csillagtan főleg e század kezdete óta óriási lépésekkel haladt elő, ha minden részeiben készen leendett volna is, már nem használható; mert valóban! Ki jelenkorunkban ilyeszerű eszközzel tenne csillagászati méréseket, épen úgy járna, mint az egykori nyomdász, ki hogy sajtója jelességét a világnak annál inkább bebizonyítsa, mutatványában régi századbéli elkopott betűket használt. Van még egy más mozgó quadrans, két nagyobb és egy kisebb acéltükrű reflector, Newton után Herscheltől, megint: Greger-féle alakban kettő; van továbbá: több távcső színetlenachromaticus tüvegekkel, (A Dollond-féle legjobb távcső 1849-ben elégett) három csillagászati óra, kettő Sachs Jánostól, egy Fertbauertől Bécsben, ez utolsót gróf Batthyáni püspök a kolozsvári csillagdának ajándékozta. (Ide járul a legújabbban szerzett óra Vorauer Jószeftől Bécsben). Az időhatározat ezen órák és az e teremben felállított culminatorium szerint történik, s midőn dél van a közép-idő szerint, megkondítják a toronyban létező csengetyüt.

„Van itt még egy célszerű újabb lég- s hőmérő és egy szélrosva a szelek irányát mutató jelzővel; ezekkel s az esőmérővel 1843-tól kezdve egész 1846. végéig légtüneményi vizsgálatok tétettek, melyeknek eredménye hirtapilap is közölve volt. *)

„E terem érdekességét neveli azon tizenhat arckép, melyek a leghíreseb csillagászokat ábrázolják, itt van: Kopernik, Keppler, Newton, Tycho Brahe, Ptolomeus sat. arcképe, itt Ábrahám, Atlas, Endimio, Pythea fresco arcképe.

„A csillagda keleti oldalán egy tornyocska áll, ebben a camera obscura azok számára van fölállítva, kik a tudományban is inkább annak mulattató oldalát keresik. E részről van a vidékre is a legszebb kilátás.

„A csillagdának nyugoti részén egy kisebb terem van, melyben két rendületlen, izolált, hat lábnyi magas, ompóicai homokkőből készült s olajoson gyöngy színre festett oszlopon áll az 1843-ban fölállított délkör, mely

*) E légtüneményi észlelések részint a toronyban, részint a növendék papok által 1860-ki júniustól fogva újból folytattnak. V. K.

1600 ezüst forintba, épületestől, a felállítási költségekkel együtt mintegy 3000 ezüst forintba került.“

Könyvtár.

A Batthyáni—intézet legértékesebb részét tagadhatlanul a kéziratokban, könyvnyomdai zsengékben s ritka irodalmi művekben gazdag könyvtár képezi. Köteteinek száma a huszonhárom ezeret felülhaladja. Alakult Migazzi bibornok könyvtárából, *) Mártonfi püspök saját, kivált római classicusokban gazdag könyvgyűjteményéből, Szepessy Ignác püspök alatt szerzett, nagybecsű könyvekből, Buczy Emil kanonok s Kovács Miklós püspök könyveiből. A könyvtár egy a többször említett trinitarius-templom felső feléből csinosan alakított csarnokból áll, melynek háttéri homlokzatán, szemben az ajtóval, az alapítónak arcképe díszlik.

A könyvtárt használni kívánok számára minden nap 11—12-ig nyitva áll az olvasó szóba. Utazók és látogatók máskor is bevezettetnek. Számos — betűrend, tárgy és irodalmi érték szerinti — lajstrom készítésében legtöbb érdeme van a könyvészetben ritka jártassággal bíró Cseresnyésnek, a könyvtár buvárai között pedig mindenkinek előtt Kemény József gróf és Ötvös Ágoston orvostudor dicsérettel említendő.

Könnyebb áttekintés végett a könyvtárt alkatrészeiben szándékunk megismertetni, melyek között a könyvtár legbecsebb részét tesszük a

A.) Kéziratok.

E szép s nagybecsű gyűjteményt úgy véljük a történelem barátjaival legcélszerűbben megismertethetni, ha teljes lajstromát adjuk, a nevezetesebb tárgyakról jegyzeteket adandó alkalommal, tehát az egyes kötetekhez azok címe után függesztvén.

*) „1803-ki április hó 14-én haza meg Bécsben Migazzi Kristóf gróf, bibornok és bécsi érsek, ki anyitrávármegyében fekvő Maróth nevű jószág megvásárlására szükségelt pénznek megszerzése végett könyvtárát, gróf Batthyáni Ignácnak 40,000 forintot adta volt el, ki azt Erdélynek, ajándékozta.“ L. a k. fejeérvári gymnasium jegyző-könyvét.

A.

1. *Acta Commissionis Regiae, in negotio Religionis. 1721 — 1722.* (Másolat. Több 1724 — 1774-ig vallási dolgokban kelt legfelsőbb rendeletekkel.)

2. *Acta Congregationis Generalis Cleri R. Hungariae Posonii 1737.* Másolat.

3. *Acta Dietalia Anni 1741.* (Másolat, melynek eleibe az egri káptalannak ez országgyűlésre választott követeinek: *Aranyasi Ferenc* és *Sztójka Zsigmond*nak adott instructioja és credentialisa eredetiben van kötve.)

4. *Acta Dietalia Anni 1765.* 2 köt. (Terjedelmes, napló alakjában *Nedeczky András* által Posonyban 1765-ki március 21-én készített munka, mely az országgyűlés körül történt dolgoknak legkissebb részleteire is kiterjeszkedik, a nádornak, valamint a személynöknek magyar nyelven tartott megnyitó beszédeit hozza.)

5. *Acta Dietalia R. Hungariae Anni 1790* partim in pressa partim scripta — in fol. (Nevezetes e gyűjteményben: a) a Zágrábi egyháznak régi külön ritusa másolatban, és Batthyáni Ignácnak e ritus kivánt megtartására való észrevételei fogalomban; b) „Erdélynek Magyarországgal való szorosabb egyesülése, és annak feltételei iránt az országtól ezeknek kidolgozására rendelt Deputatio így vélekedik“ című dolgozat hitelesített másolatban; c) az e tárgyban — egyesülés — felküldött erdélyi küldötteknek névsora.)

6. *Acta Dietalia Anni 1751,* 2 köt. másolat.

7. *Acta Dietalia Hungariae 1741.*

8. Az osztrák, cseh és morva szövetségeseknek Mátyással, Csehország jelölt királyával 1609-ben kötött tractatusa. Eredeti, 14 pecséttel. Német nyelven.

9. *Acta publica Comitiorum Hungariae Anni 1764 et 65.*

10. *Actio Ieronimi Láski apud Turcam nomine Regis Joannis 1527.* másolat.

11. *Acta Processualia diversarum Causarum in Variis Judiciis Hungariae agitarum T. 4. in fol. ab anno 1774—1775.* másolat.

12. *Acta Processualia Variarum Causarum in diversis*

Foris Judiciariis Hungariae agitarum Saec. 18. 24 kötetben. Másolat.

13. *Acten- (Religions) von der Gestalt des Lutheranismus in Schlesien im 16 u 17 Jahrhundert.* 7. kötetben. A csinosírásu és szépkötésű kézirat az említett tárgyra nézve valódi kincstár. Szerkesztője Buckisch Gottfried.

14. *Alberti Sermones* 15-ik századbéli kézirat pergamenen.

15. *Album Confraternitatis SSS. Trinitatis A Carolinae* 1716.

16. *Alexandri papae Decreta.* A 14-ik századból. Pergamen.

17. *Anagnostes Transsilvanus, aetatis quartae 1694. de rebus Transsilvanicis.* (Zápolyán inueni, többnyire valósi mozgalmakról szól) Másolat.

NB. E kötet második felét a következő című munka képezi: „*Descriptio Civitatis Claudiopolis ab origine repetita, cum Inscriptionibus in moeniis et aliis notabilibus aedificiis undique conspicuis, pro augmento et varietate Incolarum ac Religionum, Vicissitudinibus Factorum, Directione item Politica, usque ad modernum Statum, continuata et compendiose concinnata Per Deputatos ad hocce Negotium Civitatis. Amplissimos Dominos Paulum Pater, Stephanum Pataki seniore, Paulum Gyergyai, Senatores, et Georgium Tüzéri juratum Civitatis Notarium.*“

Hitelességét emeli a következő bevégzés: *Haec omnia et singula ex antiquis tam Manuscriptis, quam impressis Historiographis, Celaturis, Litteris Civitatis Privilegialibus, seniorumque Traditionibus, de generatione ad generationem in nos devolutis, solidaque Magistratus cura ac diligentia conservatis, ut plurimum de praesenti quoque exstantibus, fideliter excerpta, collecta, ac in hunc ordinem, quo potuit, redacta et concinnata sincero Lectori commendat et offert Magistratus Claudiopolitanus. A. D. MDCCXXXIV. Die 23 Junii. Másolat.*

18. *Analecta publica diplomatica. Seculi 18.* (Nevezeteseb tárgyak: a) *Conventio duarum Nobilium Nationum cum Natione Saxonica* 1693; b) Székelységnek törvénye, Magyarra fordíttatott *Orbán Ferenc* Udvarhely-széknek hites Notarius által 1555 ki April 25-én.

19. *Antiphonale pro quibusdam diebus.* (Csinos hangjegyes mű a 17. századból.)

20 *Antonii A. Episcopi Tractatus pro instructione simplicium Confessariorum.* Hely és év nélkül.) De ez nyomtatva van és a kötet 2. részét foglalja el. Első részében van: a) *Commentarium utile Reymundi de diversis casibus* 1432. b) *Summa poenitentiarum* 1434. c) több hasontartalmu kisebb értekezés.

21. *Antiphonae, et Cantiones variae cum notis musicis Slavonice et Latine.* (Hangjegyes mű a 15. századból.)

22. *Antiphonale cum Cantu Gregoriano.* (Pergamenen irt hangjegyes mű a 16. századból. Egyik lapjának szélén ezt olvashatni későbbi kéztől: „1612. esztendőben conferálta az Istenben elnyugott Evregh Miklós Deák hozván Magyarországról.“ Más helyütt: „Anno 1667. Petrus Szentdamokosi, dum fui pulsator in Sz. Damokos.“

23. *Approbatæ Constitutiones Regni Transsilvaniae et Partium.* (1695-ben Kolozsvárt irt csinos példány. Végéhez: „Brevis deductio Status publici Principatus Transs. a condita Hungariae Monarchia ad praesentia usque tempora“ és „Historia Diplomatis Leopoldini“ kéziratban s az 1744-iki erdélyi országgyűlés nyomtatásban megjelent, Mária Therezia, Gyulafi László gróf és Kozma József által sajátkezüleg aláirt törvénycikkei csatolvák.

24. *Aranyalh Martini Libri terni de publicis Legibus.* (Foglaltatik e kötetben a) Aranyalthnak egyházjogi értekezése; b) Alanus minor értekezése az embert boldogítani akaró erények tanácskozásáról; c) Magister Henricus a papok kötelességeiről 1446-ban irt értekezése; d) több szent beszéd; e) egy hosszabb értekezés az interdictumról, f) több pápai rendelet a 15. századból; g) ugyanazon századbéli zsinatok rendeletei. —

25. *Articuli Diaetales Transsilvaniae ab Anno 1505 — 1614.* 2. kötetben. Másolat.

26. *Articuli Principatus Transsilvaniae Annorum 1617 — 1629.* Másolat.

27. *Ars deperdita.* (Egy vastag, viznyomatu virágokkal ékített különféle színtű lapból álló üres kötet. A címet — mely bekötésén látható — alkalmasint a bekötötté nyomatá reá).

28. *Ars Militaris gallice.* (18. században irt Reglement.)

29. *Articuli in negotio Augustanae et Helveticae Confessioni Addictorum ab Anno 1523—1715 cum reflexionibus.* (Magyarország vallási mozgalmait négy időszak szerint, országgyűlési törvénycikkek és kir. leiratok nyomán tárgyaló, 93 $\frac{1}{2}$ ivű irat.)

30. *Ascetica partim lecta, partim audita.* (Batthyáni Ignác püspöknek különböző vallásos iratokból sajátkezűleg kiírt kivonatai. Életrajzában előforduló azon jegyzetünk igazolására, miszerint B. I. tündöklő példája vala a ker. ascesisnek, álljanak itt e munkában olvasható következő sorai: „Die undecima Febr. 1782. Cibinii. 1. Omni die adscribantur defectus. 2. Pro quovis vel 15 ictus, vel 5 „Famulorum tuorum delictis etc.“ 3. Quotidie poenitentia per quadrantem. 4. Quotidie meditatio per mediam horam. 5. Quotidie cuivis operi, utpote: Catechismo, editioni Conciliorum, actorum Concilii Tridentini, operis S. Gerardi mediam horam impendere, item media hora lectio S. Scripturae et S. Chrysostomi. 6. toto februario 50 actus amoris et totidem resignationis. 7. ad quemvis defectum quinquies „Famulorum“ illico. 8. ad omne opus intentio. 9. bina quotidie examina. 10. omni die mane ad sinistrum pedem Salvatoris, quid illa agendum. 11. vesperi prae-parabuntur puncta meditationis.

31. *Augustini S. Tractatus de Mysteriis.* (Pergamenen irt, csinos kötet a 15-ik századból. Végéhez a római classicusokból vett szemelvények csatolva.)

32. *Auersperg Comitis Praesidis Gubernialis de Statu Transsilvaniae sui temporis.* 1771. (Német nyelven irt hivatalos följelentések gyűjteménye.)

B.

33. *Bartholomaei Anglici de proprietatibus rerum.* (A természetrajz-, embertan-, csillagászat- s a többiből merített értekezések pergamenen a 15-ik századból.

34. *Batthyáni Ignatii Collectanea ex SS. Patribus in privatum usum concinnata.* 1763. 3. köt.

35. *Batthyáni Ignatii Nucae Philosophicae.* 1761. (Heliodorus és Menander közti párbeszédnek különféle bölcsészeti tárgyakról. A hetediknek címe: „De Planetico-

lis." A kötet végén egy kis mathematicai földrajz s „De usu Calicis in Hungaria“ című értekezés.

36. *Batthyáni Ignatii Leges Ecclesiasticae*. Első kötet.

37. *Barkóczi Francisci Episcopi Agriensis Epistola Pastoralis de administratione Sacramentorum*. 1749. (E püspöki levél a lelkipásztorság más ágairól is szól. Másolat).

38. *Belisarius*. Franciából magyarra fordítva. (Marmontel munkájának mult század végén készült csinos iordítása).

39. *Bene Matthaei Stylus Fori Ecclesiastici* 1513. (Én 1517. olvasok).

40. *Bernhardi B. Liber Contemplationum super septem Psalmos poenitentiales*. (E cím alatt van a kézirat besorozva. Azonban — eleje nem lévén — a lajstrom így vezettetik be: „Incipit tabula super expositiones regulae Beati Augustini Episcopi, quas expositiones Frater Humbertus Magister ordinis ad utilitatem ac petitionem fratrum praedicatorum ordinis compilavit.“ A lajstrom végén pedig: „Explicit per manus cuiusdam Martini Craus de Casschovia consumtum et completum Anno Domini Millesimo CCCC-o LXIX.“ És e munka végén van egy hét félivnyi értekezés, melynek végén olvashatni: „Explicit liber contemplationis Bti Bernhardi super septem horis passionis Domini nostri Jesu Christi. p. t. m. p. vefu.“ A borítékon belül olvashatni: „Liber hic MS. mihi Coronae in Bibliotheca Scholae Augustanae Confessionis dono datus est die 2 a Octobris 1782. Ignatius Comes de Batthyan mp. Episcopus Transsilvan. Különös e munkában, hogy a papir a pergamennel váltakozik benne).

41. *Bericht und Bekantnus etlicher Glaubens Artikel der Brüeder, so man die Hueterischen oder Märherischen nennet*. 1559.

42. *Bericht von dem Christenthum in jüdischer Sprach vortragen*. Mult századbéli zsidó irat.

43. *Beschreibung- (Historisch- Geographisch- und Topographische) Daciae Mediterraneae*. 1735. (Erdély földabrosza új készítésének alkalmával irt munka).

44. *Beschreibung der Nürnbergischen Landschaft*. (A 18-ik századból).

43. *Biblia Sacra*. (Valaki első lapjára a 15. században divatozott számjegyekkel az 1141-ki évszámot írta föl. A 13-ik századnál bizonyosan nem újabb mű, pergamenen nyolcadrétben)

44. *Biblia Sacra*. (12. rétb. Egy koru az előbbivel).

45. *Biblia Sacra latina*. (Pergamenen félgót betűkkel írt mű a 14. századból).

46. *Biblia Sacra latina in Merseburg* ante annum 1582. conscripta. (Jeles, pergamenen írt mű. Boritékja belsején ez olvasható: „Hanc Bibliam unus Saxonum Princeps frater Monastery apud D. Petrum in Mersburg manu sua propria conscripsit, ut nobilis ac Rcdus Dnus Philippus Arbogastus SS Theol. Licentiatu Ecclesiae ibidem Cathedralis Decanus referebat, eâque ne tale opus in manus Haereticorum eo tempore per totam Saxoniam grassantium perveniret me donabat. Anno 1582 12. Mai. Henricus a Behaimb. etc.“).

47. *Biblia S. Vetus Testamentum cum quibusdam Commentariis*. 1466.

48. *Biblia S. V. Testamenti*. 15-ik századból.

49. *Biblia Sacra*. (Kezdetben csonka, de pergamenen írt becses mű a 14. századból).

50. *Biblorum SS. Libri Sapientialis Prophetæ et N. Test.* (a 15-ik század elejéből).

51. *Bonati Guidonis Summa de Astrologia*. (15-ik századból).

52. *Bonaventurae opera*. (15-ik századból, pergamenen).

53. *Borgsdorf (Friedrich) Baron von Borgs Relation von Moscovien*. 1699.

54—70. *Breviarium*, 17 darab, a 14. és 15. századból, melyek közül egynéhány valódi remekmű.

71. *Burchardi Conciones*. (Tulajdonképen Sz. Bernárd beszédei, több különböző hittani fejezetekről szóló értekezésekkel különböző szerzőktől).

C.

72. *Capellani Andreae de Amore*. (Férj és nő közti párbeszéd a 15-ik századból).

73. *Capitulare Joannis Fuscaren.* 1625. (Velencei köztársaság bellügyeit illető irat pergamenen).

74. *Capitula ad horas diurnas.* E csonka és rongyolt kéziratnak régiségéről tanuskodnak az első lapokon lévő naptárban olvasható jegyzetek. Így április 9-ke után e jegyzet áll: „Obitus Domini Pauli Benedicti, Anno D. M.CCC^oL Septimo, qui hunc librum propria manu scripsit.“ September 4-ke után pedig: „Hic obiit potentissimus Rex Ludovicus Hung. sub Anno Dni. M.CCC^o octoagesimo secundo.“*) Ugyanazon lapnak szélén: „Anno Dni. Mllmo CCC-moLXXXII. prima die Dominica ante festum nativitatem beate virginis dedicata et consecrata est Capella Corporis Xti. constituta ad latas Ecclesiae scti. Martini Scepus et tria altaria fundata.“ Martius 28-ka után: „Hic obiit v. d. Lampertus Canonicus Scepusiensis 1433.“ Oktober 5-ke után: „Illmus D. Martinus Pethe Archi-Episcopus Colocensis, Locumtenens et Praepositus Scep. obiit 1605.“

75. *Carteggio al Conclave.* 1724. (13-ik Benedek pápa választásáról napló).

76. *Casa di Mechelburg, di Olstein, di Sasso Lauemburg e di Analt, di Lorena, di Savoia etc.* (18. századból).

77. *Casparis Bojthini Pannonii, de rebus gestis Gabrielis Bethlen.* Másolat.

78. *Catalogus Clientum Societatis Jesu ab Anno 1736.*

79. — — *librorum incertae alicujus Bibliothecae.* Sec. 18.

80. — — *Bibliothecae R. D. F. D. F.* (Honnan vette fejeérvári könyvtárunk lajstromának írója e címet, ki nem vehettem; mert ama öt betű sehol sem látható).

81. — — *Bibliothecae Aulicae Graecensis 1672.* E könyvlajstromot készítette I. Lipót parancsából Zeiler Simon könyvtárnok. Van, vagy legalább volt akkor e könyvtárban

*) Kováchich szerint: (L. Scriptores Rer. Hung. Min. Tom. II. 379. l.) egy régi Antiphonarium szept. 11-kéno teszi Lajos halálát, ugyanazon napra János a küküllői esperes, Pray s mások is. Nem bir e azonban adatunk — miután egykorunak látszik — a vélemények eltérése közt legtöbb hitelességgel, annak elhatározását avatottabbakra bízom.

- a) Liber pro Religione Catholica idiomate Hungarico, a Controversisták 124. száma alatt.
- b) Refutatio Calvini idiomate hung. u. o. 64. sz. a.
- c) Der Königen in Ungarn erbliche Gerechtigkeit: Ubi simul Compendium rerum Transsilvaniarum in fol. a juristák 265. sz. a.
- d) Caspar Ens historia hung. in 8. a historicusok 243. száma alatt.
- e) Carinthiae et Transsilvaniae historia et descriptio. in fol. a hist. 424. sz. a.
- f) Joannis Petri et Pauli Manucy descriptio Transsilvaniae in 4. u. o. 487. sz. a.
- g) Leonhardi Gorecy descriptio belli Juoniae Voivodae Valachiae. Huic accessit Joan. Lasicy historia de ingressu Polonorum in Valachiam. in 8. u. o. 213. sz. a.
- h.) Nicolo Doglioni l. Ungheria Spiegata. in 4. u. o. 152. sz. a.
- i.) Ungarischer und Siebenbürgischer Khrieges- Händl Beschreibung. in 4. u. o. 294. sz. a.
- k.) Vilhelmi Dilichij Beschreibung der Länder, so der Türkh bis daher in Europa unter sein Joch gebracht, sammt der ungarischen Cronica. in 4. u. o. 271. sz. a.
- l.) Samuelis Dilbau: Adler der ungarischen Stött Vestungen, welche vom Anfang der Regierung Rudolphi II. mit Krieg belagert wurden Contrafactur in 4. A mathematicusok 18. sz. a.

Kár, hogy az egyébiránt szorgalmas könyvtárnok a munkák nyomtatásának helyét és idejét föl nem jegyezte. Ez esetben több magyar íróra találnánk ama könyvtárban. Például a juristák 7. száma alatt: „Petri Péchi comment. ad regulas Juriscanonicí“ említetik.

82. — — Ismeretlen könyvtár 3. kötetű lajstroma.

83. — — *Bibliothecae Collalt.* (Bécsben 1753-ban nagy szorgalommal készült lajstrom két kötetben. A 2-ik kötet végén ezt olvashatni: „Das sich die in diesen zwey Tomis specificierte Bücher in meiner Bibliothek befinden, bezeige hiemit. Wienn den 9 July 1758 Vinciguerra graf von Collalto. mp.)

84. — — *Virorum in domo Convertitarum Claudio-poli.* (Batthyáni József püspök idejéből.

85. *Catechesis Dogmatico-Moralis*. (Ismerelen szerzőnek munkája.)

86 — — seu *Instructio Religionis Christianae*. 2 köt. (Az unitariusok hitvallása nyomán készült mult századi munka.)

87. *Catharinae Senensis Meditationum liber*. (Végén ez olvasható: „Explicit liber bte vgis Katherine de senis sub habitu bli Dmci, conditus p. ipsam et vulgatus, et denique reductus in ltram simplici latinitate quasi de verbo ad verbum per quendam ex suis filiis minimum ut legant libentius literati. Conscriptus et finitus est liber iste p. me Johannem de flandria in vigilia circumcisionis Domini sub anno eiusdem 1429.“ Regenspogen János — plebanus Ecclesiae S. Jacobi in Lewbena — 1434. az ottani conventnek hagyományozta.)

88. *Chiromantia — Germanice*. 1603. (Szász dialectushan van irva.)

89. *Chrysostomi Opuscula*. (14. és 15. században irt beszédek és munkák gyűjteménye.)

90. *Ciceronis de amicitia*. (A 15. századból.)

91. *Ciceronis, Lucii opera*. (Valamely ékesszóllás tanulónak különböző latin szerzőkből gyűjtött virágos mondatai és kivonatai a 15. századból.)

92. *Collectanea Miscellanea*. (Egyik kötete azon érdekes okmánygyűjteménynek, melyet *Daniél Imre*, erdélyi áldozár, kit Batthyáni Ignác püspök az olaszországi könyvtárak kikutatására a mult század végén Olaszthonba küldött, összeirt és iratott. E kötet florencben készült s az ottani levéltárakban találtak másolatait foglalja magában. Nevezetesb részei:

a.) *Narratio quaedam de Rege Hungariae, qui uxorem ex Anglia duxit, descripta ex Codice 94. Plutei LXXXIX. superioris Bibliothecae Laurentianae chartaceo in fol. Saec. 15. pag. 141. a tergo, olasz nyelven.*

b.) *Giorgi Pálnak Bátori Zsigmondhoz, ki akkor Moldvában volt, Gyula-Fejérvárról 1595-ki jun. 5-én olasznyelven intézett jelentése. *)*

*) Fölemliti, hogy Zsigmondnak ekkor Moldvában 13,000 kozákja, 3,000 magyar katonája, az ottani ország népéből 24,000 lovas és 5,000 gyalog katonája és Oláhországban 10,000-ből álló serege volt.

- c.) Kelemen pápának Pullio Antal, II. Lajos magyar király melletti pápai követhez írt több levele a mohácsi vészt közvetlenül megelőző időszakból.
- d.) Oratio ad Pium IV. Pontificem O. M. Stephani Radeii Electorum Hungariae nuntii 1560.
- e.) Exemplum literarum Regis Galliae ad Comitatus Transsilvaniae 1554.
- f.) Exemplum literarum Oratoris Regis Francorum ad Comitatus. E civitate Lwgass 11. Sept.
- g.) Miksa király 1563-ki aug. 31-én Posonba való menetelének és Sept. 8-án történt koronáztatásának körülményes leírása olasznyelven.
- h.) Nova Capita Dominorum Transsilvanorum, és a Császárnak 1595-ki febr. 6-án azokra adott felelete.
- i) Bátori Zsigmond Gyula Fejérvártt 1595-ki jun. 3-kán kiadott leiratában megerősíti Moldva szervezését, melyet kormány alá vesz.
- k) Paria Literarum Domini Alberti Király Praefecti exercitus Ser. Principis Trans. in Transalpina die 24. Aug. 1595. Melyben leírja Sinan basának általa történt megveretését.
- l) Paria literarum Andreae Cardinalis Bathorei contra Principem Trans. ad Regem Poloniae datarum. Ebben leírja Zsigmond kegyetlenkedéseit.
- m) Istvánfi, Ilyésházi és Bocskainak több levele.
- n) Miksa főhercegnek 1596-ban a keresztény fejedelmekhez írt proclamatioja.
- o) Blandrata Györgynek a lengyel rendekhez fejedelme érdekében mondott beszéde.

92. *Collectanea Bibliothecarum Columensis Chigiae Tabularii, de propaganda Valicellanae Casanofensis.* 1785. 3. kötetben.

93. *Collectanea Bibliothecae Vaticanae Burchesinae, Collegii Romani et Secretioris Tabularii Vaticani* 1785. 4. kötetben. (Magyarország egyházi és világi történelmére vonatkozó okmányok igen becses másolatai, melyeket Dániel Imre Rómában és Olaszország egyéb városaiban összegyűjtött. Ez okmányok egy részét Batthyáni Ignác használta fel „Leges Ecclesiasticae R. Hungariae” című munkájában. De legnagyobb része még nincs ki-

adva. Érdekesekek többek között a Bátoriak korából az udvarán létezett római követek levelezései, melyek becses anyagot foglalnak magukban. Majd — ha Isten engedi felhasználjuk.

94. *Collegium in Herm Coringii Historiam literariam habitum a Clar. Dno. Gottlob Krantzio Eloq. Hist. et Phys. P. P. Vratislav, scriptum a Mathia Muller Saxopolit. Vitembergae Saxonum Anno 1706.* (Terjedelmes irodalmi történelem, mely Sethen kezd, ki Flavius (l. 1. c. 3. Antiquit. Jud.) szerint a csillagokat kezdte vizsgálni).

95. *Collegium Pathologiae.* (A 18-ik századból).

96. *Compendio Breve della potesta Papae e dell origine di Cardinali per Mich. Bussoni 1694* (VIII. Orbán, X. Ince, VII. és VIII. Sándor és XII. Ince pápák választásának leírásával).

97. *Compendium Institutionis Physicae.* 1746.

98. — *Institutionum.* (Jogtan).

99. — *Statutorum Synodaliū Dioec. Vratislaviensis. Sec. 18.* (Az 1279-ben tartott zsinaton kezd.)

100. *Compendium Theologiae.* (Pergamenen irt csinos mű a 15. századból)

101. *Compendium Theologiae moralis Casparis Biesman.* 1716.

102. — *Veritatis Theologiae.* (Egy a 100. sz. alatti munkával, hasonlólag a 15. századból; de papiron irtva).

103. *Commentatio Historico-Politica de Comitibus R. Hungariae.* (Történelmileg okadatolt munka).

104. *Commentarius in epistolas Pauli.* (Csonka mű a 15. századból).

105. *Comment. in epistolas Pauli.* (A 15. századból).

106. — *in Scripturam sacram.* (Ujabb időből kézikönyv).

107. — *in sacram Scripturam.* (Pergamenen irt csinos kötet a 15. századból).

108. *Corpus Juris ad Jus Canonicum.* (A 15-ik századból).

109. *Correspondentiae Georgii Rákóczi junioris in Concept.* (Őtvös is így említi; de az év szám 1696 — a hely, hol irattak — Konstantinápoly — és tartalmuk azt mutatja, hogy Tököli Imre és Zrinyi Ilona levelei.

Oly érdekesek, hogy többet belőlök a II. füzetben közölni szándékunk).

110. *Correspondentiae Principum Transsilo et aliorum ad eosdem ab anno 1500. Négy kötetben.* — (Codex Authenticorum cím alatt ismeretes igen becses gyűjtemény, melynek tartalmát Kemény József gróf „Notitia Historico — Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Alb. Transs.“ című munkája II. részének 89-ik és következő lapjain megismertette, az okmányok rövid kivonatát adván. Itt csak azt akarjuk honi történelmünk barátjainak tájékozása végett megjegyezni, hogy ez okmányok jelen század elején az országos levéltárnak rendezése alkalmával a levéltárból, hol ide s tova hányva vetve heverték, rendbe szedette ide kerültek. A 3-ik és 4-ik kötet hiány nélkül tartalmazza mindazt, mit Keménynek fönidézett munkája 260-ik és következő lapjain olvashatni; az első kötetből is csak néhány szám hiányzik, hanem ebben az okmányok sorozatja másképen van rendezve, mint a Kemény munkájában. A második kötetben a 47-ik számon túl a Kemény munkájában kijelölt okmányokat holmi fejedelmi uradalmi számadások pótolják. E köteteket Kemény József gróf kötötte be; legalább az első kötet első lapjára ő maga sajátkezűleg ezt írta: „Compingi curavit in signum gratitudinis Josephus C. Kemény mp. 1833.“ Azonban, miután ez okmányok nagyobb részét a grófnak gyűjteményében az „Erdélyi Múzeum“ban láthatni, vigasztal az, hogy azok a történelemnek és a történelem barátjainak számára nincsenek elveszve.

111. *Correspondentiae Principum Transsylvaniae et aliorum ad eosdem sicut et alios ab anno 1600. Két kötetben.*

Minthogy e két kötet okmányai még nincsenek megismertetve, azoknak rövid tartalmát ezennel közlöm. Van pedig az:

I. Kötetben.

1. Pálffy Katának Eszterházi Miklósához irt levele, hogy Magocsit el nem temették. Trencsin, 1612. Jun. 21.
2. Thurzó György grófnak Magocsy Ferenchez családi ügyben irt levele. In termis Raycsiens. 1612. Sept. 16.
3. Pázmán Péternek Kernell Györgyhöz irt levele. Bizonyos — a levélben nem említett — dologban szolgálatát igéri a fejedelemnek. Posony, 1634. Marc. 22.
4. Római Császárnak Pathay Sámuel és Vsz Jánoshoz intézett értesítése Szadvárát és Maad-ot illetőleg. 1631. Sept. 3.
5. Rákóczy Györgynek Oxenstiern Axeliushoz irt levelének irodai párja. 1632. Octob.
6. Rákóczy Györgynek Körösi István visszatérte után budai vezérhez irt levele. 1636. Aug. 24.
7. Ugyanannak Pázmánhoz irt levele. 1636. Maj. 31.
8. H. G. d. nek Rákóczyhoz irt levele. 1636. maj. 2.
9. Rákóczy György Pázmán Péternek Bethlen István fölkelése elnyomását illetőleg. Gyula-Fejérvár, 1636. Jun. 20.
10. Rákóczy György sajátkezűleg irt levelének töredéke.
11. Ugyanaz a budai vezirnek magát a ros z hírek ellen igazolólag ir. Gyula-Fejérvár, 1636. Jul. 29.
12. Ugyanaz ugyanannak az ország állapotjáról. Gyula-Fejérvár, Jul. 16.
13. Egy török vezér mint Varadia ura ir Apafy Mihálynak, hogy a kereskedőket utjokban kiraboltatni ne engedje.
14. Kucsiuk Mehemet pasa, tömösvári és jenői végvárainak Beglerbécje és Erdélyben lévő fényes hadak fő Szerdárja Apafy Mihályt magához kéri, hogy vele beszélgethessen a Segesvárra való indulás felől.
15. Interpretatio Mandati a Mahomet Soltan Imperatore Turcarum ad Apasium Transilvaniae Principem. In campis Citalda. (Datum nélkül.)
16. Török Császárhoz menő követek ajánltatnak valakinek a fejedelem által. Fogaras, 1671, April. 7.

17. Uti levél minútája Apafy Mihály neve alatt.
17. Musztafa Pasának Apafy Mihályhoz irt levele, melyben Sebesvár palánkjának kiegészítését sürgeti. Iratott Jeni Seherben.
19. Fővezér Kuprulli Ahmeth Passa Hunyad, Doboka és Belső-Szolnok vármegyék adótefteiről. Költ Drinápolyban.
20. Budai vezér Ibrahim Passa meghagyja Apafy Mihálynak, hogy míg „hatalmas császáruk arról való parancsolatját nem látja semmit se adasson a váradi Passának.” Költ Egrimezőben.
21. Hatalmas Császár levele: Erdélyországban Messias vallásán lévő körösztenységnek királyának Apafy Mihálynak írja, hogy az adót szolgáltatassa be. Datum Drinápolyban Dje ultima Fbris.
22. Apafy köszönvén a császárnak tárházából küldött fényes császári öltözetit, kéri az adónak elengedését. Fogalmazás.
23. Apafy valamely német urnak irt levelében igazolja magát, hogy a szathmári portyázások miatt kénytelen volt fegyvereit a török fegyverrel egyesíteni. Fogalmazás.
24. Apafy felel a német császárnak Caprara által küldött levelére, jelentvén, hogy Dunod Antidius által nyilatkozni fog.
25. Fővezérnek szóló levél, melyben a fejedelem védi magát a váradiak panaszaival ellen.
26. Apafy Mihályhoz irt levele valamely török pasának a váradi ügyben.
27. Bánfi Dienesnek az ország stásusinak egyező értelméből a Római császárhoz történt küldetésére vonatkozó két levele egy ismeretlennek.
28. Lengyel királyhoz irt levél, melyben panasz tétetik, hogy Zabokrzycki Sándor Duklyában Totfalusi Miklós könyvnyomónak könyveit és bibliáit letartoztatta s Apáti Miklóst elzáratta. A szövegből ítélve, maga Apafy írja.
29. Apafynak a Kajmokámhoz irt levele a rablók elzaporodásáról.

30. Az unitarius vallásnak difficultása , melyet az reformatus statusnak ő nagyságoknak és ő kegyelmeknek alázatosan, de bizodalommal és szeretettel kéntelenítették demonstrálni.
31. Zrininek a fejedelemhez irt levele, melyben Fogarashóli elmenetele után haza térését kéri nem tovább hátráltatni.
32. Armbrüsztér György Comes és királybíró, Fejes János szebeni polgármester, Szabó Keresztély szebeni széknak székbírája Szeben nevében hűséget esküsznek Apafy Mihálynak , Bornemisza Annának , második Apafy Mihálynak és Gergelynek , és éjjel nappal őket a városba bocsátani ígérük. *)
33. Kucsuk Mehmet Bassa Dunán innét való várainak fő gondviselője Apafy Mihálynak jelenti , hogy erdélyi emberek pusztítják némely magyarországiak javait.
34. Szulimán Passa ír : „A Messiás nagy rendjének dicsekedő öröme — Jesust valló nagyfejedelmeknek jeles példája, állhatatosságnak méltóságos gazdája és nagy gyűlekezetek nagy dolgainak békességes folytatója , hűséges , igasságos és becsületes barátja Apafy Mihálynak,“ jelentvén , hogy a császárral és seregével Iszakcsi mezejére érkeztek Kamenicz novü vég helyben.
35. Ahmed Aga budai főperceptor Apafyt sürgeti, hogy a harminczadul járó marhát küldje fel.
36. Kapi Györgynek alázatos esedezése.
37. Fővezér Musztafa Passa inti Apafyt , hogy Tököli Imrét segítse.
38. Naláczihoz a hódoltság adójának ügyében ír Apafy.
39. Rhadul Deak, Mihályik Vornik, Tudotzi Vornik, Thomás Vornik, Argyro Bernardinus boérok tanuságot tesznek arról, hogy a Vajda doctora nem verte meg Sándor uramat.

*) Minthogy *Armbrüsztér György* 1680-ki ápril 17-én lett királybíró , *Szabó* másként *Reichart Keresztély* , ki ekkor székbíró volt , 1684-ben polgármesternek választatott , ez irat 1680 — 1684-re teendő. L. Sieb. Quartalschrift 2. Jahrgang I. Heft 75—76 l.

40. Muszli begh lippai gondviselő tudtára adja Lippáról a fejedelemnek, hogy a dévai főtiszt egy szegény embernek mindenét elvette.
41. Az mi kegyelmes urunk méltóságos nevével Rédei Ferenczné asszony ö nsgának szóló levél minútája. — Asszonyunk ö nsga Rédei Ferenczné asszonynak szóló levél minútája. Az elsőben vigasztaltatik Rédeiné a fölött, hogy Huszt várába ország praesidiumát kellett tenni, az annak járó fizetést pedig rosszul mondták, hogy fizetnie kell.
42. Naplótöredék azokról, mik a portán Ujvári Imre elmenetele után történtek és hírül mondattak.
43. Római császárhoz ország nevében egy s a fejedelem nevében más levél. Mindkettőben kéretik a császár hogy Csák László praetensioit kegyesen figyelmében vegye.
44. Intő sorok, hogy az ország lakói hivat maradjanak a török császárnak.
45. Lobkowitz herceg kéretik az ország pártolására.
46. Zulfikar Tefterdar Effendi levele Apafyhoz, melyben írja, hogy Cserei Györgyöt jól fogadta, és ne féljen a portára ment árulótól.
47. Apafy jelenti az országnak, hogy az országrendjeinek tetszésekből küldötte Haller János és társait követeül a római császárhoz.
48. Apafy Mihály Radnótra országgyűlést hirdet.
49. Fővezér Kihája Mehemeth Aga rendeli, hogy a hatalmas császár táborába, ki a muszkára akarja fordítani fényes hadait, hatszáz, három három bokor ökrütele szekér élést vigyenek.
50. Wallis de Reg. cs. kir. kolozsvári parancsnok inti Erdély népét, hogy Apafy Mihálynak — bizonyosan a török császár által kicsikart fegyveres szolítása után ne induljanak.
51. Az ország nevével Caraffa Generalisnak Bethlen Miklós ur irta levél, melyben mondatik, hogy a rendek 400,000 forintot és az ezredek számára naturálékot ajánlanak.
52. „Levelemben includált Clavissnak fordítása“ című levél,

melynek végéből csak ennyit vehettem ki: „Béld; még ott helyben van, szabadulása felől is nincsen semmi reménység.“

53. Kuprilli fővezérnek szóló levél minutája a váradi adódolgában.
54. Jelentés arról, hogy a magyar megyéket megadásra szóló levél némelyeket azok közül a porta hűségére vonzá, melyek szabadságukat írásban biztosíttatni kéri.
55. Ugyanaz.
56. Csáki Lászlónak — felesége Bethlen Évához rabságából irt levele.
57. Váradi Kajmekam a belényesi bányászoknak Bánfi Dénes által tett kárát visszatéríttetni kívánja.
58. Váradi Huszám Passa jelenti, hogy a budai vezér Halil Passa megtudta, miszerint erdélyiek a magyarok segítségére mentek és inti Apafyt, várja be a portának kegyelmességét, mert egyébiránt busulni fog.
59. Lengyel és muszka mozgalmakról szóló tudósítás. —
60. Instructio pro Spectabili ac Generoso Francisco Rédei de kis Rede, Civitatis Colosvariensis Supremo Capitaneo.
61. Havasalföldi Vajdához 21. augusti irt levél, melyben Apafy köszöni a vett tudósításokat és hasonlókkal szolgál a német hadnak távoztáról.
62. Apafynak valaki a római császár részéről jelenti, mennyi buza repartíáltatott országára.
63. A török fővezér a nándorfehérvári táborból felszólítja Apafyt, hogy az adót rögtön felküldje.
64. Az adó föl nem küldhetését igazolja a fejedelem.
65. Apafy Boér Zsigmond követe után országos, három nemzetbéliekből álló követséget indít és erről a fővezért, a Kajmekamot, magát a császárt mind saját mind az ország nevében tudósítja.
66. Apafy a római császárnak és a moldvai fejedelemnek írja, hogy az utolsó által követelt 5000, arany fizetésére nem kényszeríttethetik.
67. Értetlen levéltöredék.
68. Apafy írja Daczó Jánosnak, hogy ha utban volna is, a fővezérnek szóló levéllel György deákat indítsa vissza.

69. Ahmed Aga tudósítja Apafyt, hogy a császár parancsára Váradra indul.
70. Török császárnak a római császárhoz irt levele, melyben jelenti, hogy megfogja támadni.
71. Musztafa Aga Erdély fejedelme királyának ír egészségi állapotáról.
72. Apafynak az oláh Vajdához irt levele Catacuzeni Constantin gyilkosát illetőleg.
73. Punctumok, melyeket Boldai Márton a fejedelem credentiaaria mellett lött Instructio szerint váradi Szokoly Ali Passának beadott.
74. Tofter Kihája Ali Efendi jelenti, hogy a Szobonya István követ által küldött leveleket megkapta.
75. A török vezérnek jelenti Apafy, hogy hadaival megindult.
76. Psoni, budai vezéreknek és Mehmed passának a magyar rendekhez irt levelei.
77. Fővezér Ahmed passa köszöni Apafynak az éléssel küldött ajándékot
78. Königszeg generalisnak a török fővezirhez küldött levele párban.
79. Haller János gubernátor halála ő felségének följelentetik a gubernium által. Datum nélkül. Meghalt oct. 18-án. Az évszám nincs kitéve.
80. Bethlen Gergelynek a római császárhoz irt memorialéja.
81. Musztafa passa inti Apafyt a császár iránti hűségre.
- 82 Instructio pro Balthasare Macskási ad Generalem Heizler ablegato data.
83. Budai vezér Ibrahim Passa örömmel veszi, hogy Apafy Beszermény várát városát megvette, elégettette és Szathmár városát hűségére meghódoltatta.
84. Ugyanaz a Tömösvár és Jenővár körül csavargók pusztítása iránt.
85. Cserei Györgynek Béldi Pálhoz irt levele.
86. Apafy Mihálynak fejedelemmé lettekor tisztségére irt latin versek.
87. Paria literarum ex Castris ad Párkány 2. Aug. axaratarum.
88. Bethlen Miklósné, gróf Redei Julisnak mennyéhez irt levele.

89. Károlyi Sándornak az erdélyi generalis Comendirozóhoz irt levele.
90. Névtelennek Apafy Mihály halála után kelt és ifjabb Apafy ellen intézett memorialéja.
91. Ahmed Cancellarius a világ mulandóságáról ir Apafy Mihálynak.
92. Bánffy Farkasnak és Pruszki Jánosnak, Bethlen Gergely, Mikes Kelemen, Daczó János és Barcsai Mihály neve alatt adott Instructio.
93. Fővezér Musztafa Passának a tatár Chámhoz irt levele fordításban. Inti, hogy Erdélyt ne pusztítsa, miről Apafyt is tudósította.
94. Debreczeni Mihály a thordai templomban történt kihágást panaszolja a thordai főispánnak.
95. Szebeni Képiró János conventióját kifizeti Bornemisza Anna.
- 96.—180. A fejedelem jószágának kezelését illető levelek, reversálisok, conventiok, számadások és a hatalmas Bornemisza Anna rendező kezére mutató iratok. —

II. Kötetben:

1. Rákóczy Györgyhöz a brodi várból 1637-ki aug. 7-én barátságát ajánló levele a szomszéd fejedelemnek.
2. Csáki László Adorján nevű várból 1637-ki Jun. 19-én irt levelében ajánlja magát Rákóczy Györgynek.
3. Rákóczy Györgynek Bánfy Zsigmondhoz sajátkezűleg irt levele. Gyula-Fejérvár 1639, aug. 26.
4. Premislei püspöknek Solinka nevű rabló elfogatása iránt Rákóczy Györgyhöz irt levele. Varsó, 1641, Sept 30.
5. Rákóczy György hűségére tett eskünek töredéke.
6. Apafyak Ebesfalván létező jószágáról valami osztólevélnek fogalmazási töredéke.
7. Libellus suplex ratione cedendi templi in Lœuka evangelicis. 1640.
8. Szentkatolnai Polos János instantiája Rákóczy Ferenczhez köz jóra kiadott pénzének bonificatioja iránt.
9. Privilegium Alexandri magni Regis Macedonum Scla-

vis et eorum lingvae concessum ex quodam graeco libro vetustissimo de verbo ad verbum translatum et in latinum redactum apud Constantinopolim repertum. (Valóban curiosum.)

10. Hogy ha Kolozsvár városának s annak lakosinak az nemesi szabadságot föl kelletik venni, annak módjáról írott punctumok. (A 16. század első feléből.)
11. Perény Gábornak Apafy Mihályhoz írt levele Csengeri István uram lovai állapotjáról.
12. Extractus ex Mercurio Historico Gallice scripto. (Tudósítás arról, hogy Magyarország királynője engedvényeket szorgalmazó protestans alattvalóinak ügyében jelentést tett Rómába és onnan azt a feleletet nyerte, hogy cum cautelis ne praejudicium Religioni Catholicae inferatur, engedhet.
13. Balogh László és csávási Máté kezes levelet irnak borzasi Ádám János nevére.*Gálfalva, 1652 apr. 22.
14. Galgoczi János beadásáról való levele. Ebesfalva, 1654, márc. 26.
15. Görög Mártonval való bébeség levél. Ebesfalva, 1655, máj. 18.
16. — 144. Uradalmi számadások, udvarbirák s más cselédek reversalisai, kontók, nyugták, Apafy Mihály és Bornemisza Anna országlásuk alatt.
145. II. Apafy Mihálynak római császárhoz írt levele, melyben visszakéri a 126,500 ftot, mikkel a császári udvari kamara neki tartozott. („Qui ultra 90 mill. debeo, neque a Creditoribus momentum quietum habeo“, mondja e levelében ifjabb Apafy Mihály. Másolat. — *)

112. *Correspondentiae inter Ferdinandum I. Regem, Sigismundum Regem Poloniae, Isabellam atque alios.* (Murray Miklós által 1721-ben leírt másolat. A 685. lapig terjedő gyűjtemény legnagyobb része 1539 és 1540. írt leveleket foglal magában.)

113. *Concilium Salisburgense* 1549. Később írt másolat.)

*) Ez okmányok legnagyobb része keleti hely és idő nélkül vannak; mindez azonban sok helyütt hozzávetéssel pótolható. Lásd a 32. számot.

114. *Concionale de Sanctis*. (Pergamenen kitűnő nagy betűkkel irt Codex. 150-ik lapon olvasni: „Hec scripsit scripta scriptor Nicolaus de Buda; Merces aeterna sibi detur in arce superna. A 15. századból.)

115. *Concionale inaestimabile*. (Miért inaestimabile? Nem tudom. Egyébiránt nem rossz beszédek 1528-ból. Hátsó tábláján négyvonalu hangjegyek vannak s alattuk: „Batya batya mely az wt bechkerekere, vram vram ez az wth bechkerekere).

116. *Conciones diversae*. 1763.

117. *Conciones diversae Christianae*. 1531. (Rebeka, Goliáth, Eszter és más ószövegségi személyeknek német rímekbe foglalt történetei Wolf Sailertől. Például:

„Ein Anders liedt: Aus der Geschicht Hester gezogen: und im gsang gestelt: zu der melodey: von Eines Königs Tochter.

Vor Zeüten ist gesessen,
Zu Sussan in dem Schloss,
Ein König hatt gehaisen
Mit Namen Ahaswrus,
Hundert sieben und zwanzig Land,
Von Juda bis gen moren,
Hat er regieren than.

Ein anders liedt, gezogen Ausdem propheten Daniel, von Abgott Bel, unnd seiner falschen Brüederschaft. Im thon: es wonet lieb bey liebe, oder: ein miler ist gesessen, oder: hilf Gott das mir gelinge sat. Ezután jó Riderman Péternek Gmündenben, Hessenben és másutt készített negyvenkét éneke, Zuckenhamer János, Schmidt Heinse, Saimer Péter és másoknak több, hasonlólag vallásos tartalmu költeménye, mind a tizenhatodik századból:

118. *Conciones Festivales*. (A 15. századból).

119. *Conciones variae*. 1758. 3 köt..

120. — *variae*. 1680.

121. *Concordantiae Gregoriana*. 1732.

122. *Concordantiae Evangelistarum*. (14-ik századból) mű. Ezt azonban megelőzik a vasárnapokra rendelt leckék feletti postillák és követi a miserészek valamint a „Mi atyánk“ értelmezése ugyanazon századból).

123. *Concordantiae veteris et novi Testamenti.* (A 15. századból).

124. *Confessio Unitariorum Transsilvaniensium, concinnata per Michaellem Szent-Abrahámi* 1740. Másolat.

125. *Considerationes asceticae.* (Német nyelven írt elmélkedések a 18-ik századból).

126. *Constitutiones et Statuta provincialia Ecclesiae Tusculanae et Salisburgensis Dioecesis.* (A 15. századból). Ezt követi: *Sexta, septima et octava Partes Rationalis Divinorum Officiorum Guillel. Duranti. Scriptae per Michaellem Frey* 1446.

127. *Constitutiones Societatis Jesu.* Inscript. Resid. S. J. Cibin. 1744.

128. *Constitutiones Familiae Hungaricae F. F. Minorum.* (Részint Athijában — Ujlaki custodiában — 1499-ben, részint Budán 1505-ben keltek.

129. *Constitutiones Asceticae Congregationis Austriacae S. Benedicti.* 1618.

130. *Constitutiones Hungariae Philippi quondam Legati circa Reformationem Praelatorum et Cleri.* (Az 1279-ben kelt constitutiók másolata).

131. *Contorino Aloysii Ducis Venetiarum Ordinationes et Decreta.* (1437—1681-ig kelt rendeletek gyűjteménye pergamenen, olasz nyelven.

132. *Chronica Fratrum Minorum de Observantia in Provincia Bosniae et Hungariae.* (18-ik századból).

133. *Csete Stephani S. Sermones.* (Nagy-Szombatban a 18-ik század elején elmondott egyházi beszédek).

134. *Cura Infirmorum.* (Német nyelven írt imák és intelmek a betegeket látogató pap számára 18-ik századból).

135. *Cyrilli Epistolae.* (15-ik századból).

D.

136. *Danielis Emerici Diarium Historicum itineris Italici.* 1785. (Sok érdekes dolgokra kiterjedő, csinos latinsággal írt utazása azon áldozárnak, kiről a 92-dik szám alatt emlékeztünk).

137. *Danielis Emerici Diarium itineris Italici cum scriptis ab eo collectis.* 1785.

138. *Das Gulden ABC.* 1740.

139. *De Anatomia in genere.* (18-ik századból).

140. *Decisiones Curiae Regiae ab Anno 1753.*

141. *De Constitutionibus et de beneficiis.* (Nagyszerű mű a 15-ik századból).

142. *Decreta Sigismundi et Uladislai R.* (1563-ban készült másolat).

143. *Decretalium Liber I.* („Casus decretalium a Bernardo Papiensi episcopo facti“ a könyvnek valódi címe, mely két részre szakad. Az elsőben „Liber primus“ cím alatt IX. Gergely pápa Decretales című öt könyvének nevezetesebb fejezetei példákkal értelmezettek; a második rész „De judiciis“ cím alatt az egyházjogról értekezik. Pergamenen írt munka a 14. századból).

144. *Decretales cum Glossa.* (14-ik századból, pergamenen).

145. *Descriptio Civitatis Claudiopolis.* (A 17. szám alatt említettnek mása).

146. *De Statu Ecclesiastico.* (1467-ben végzett mű).

147. *De virtutibus moralibus.* (Pergamenen írt olasz munka a 13-ik századból).

148. *Denkhbüechl, darinnen wirt begriffen und angezeigt, was sich seit dem 1524 Jahr mit dem Rechtchristglaubigen menschen hat zugetragen. Durch Ambrosium Reesch zusammengetragen.* (Napló, mely 1524—1623-ig előbb ugyan a protestánsokról általában, majd a morvai testvérekről hoz rövid adatokat, ezeknek sorsát jegyzeteiben egész Al-Vincig Erdélyben kísérvén. És minthogy annak fölemlítése után, hogy 1622-ki októberben Morvaországnak 24, általa följegyzett helységeiből ki kellett költözködniök, így szól: „Wir begaben uns aus Mähren in Hungarn“ látszik, hogy e napló írója is e kivándorlottak egyike volt. Hogy nem született morvák, hanem németek voltak, mutatja a társak német neve és írónak azon panasza, hogy azon országból kellett távoznio, „darinen wier bey Achzig Jahren in aller Erbarigkait und Redligkait gewohnt.“

149. *Denckbüechl, darinnen s a t.* (Ugyanazon mű, csak terjedelmesben és 1642-ig lehozva. Ugy látszik tehát, hogy amaz ennek kivonata. E példányban azonkívül magát a naplót az ó és új szövetség rövid kivonata, némely szentek élete, és mintegy bevezetésül Huet-

ter Jakab és az általa alapított község történelme előzi meg. Végén pedig egy 77. szakaszból álló, Huetter, Amon, Lanzenstiel és mások dicséretét magában foglaló ének olvasható).

250. *Descriptio personarum V. Testamenti.* (Kettős szótár. Az elsőben a betűrendbe foglalt latin szavak latinul értelmeztetnek. Például:

Alma interpretatur virgo abscondita.

Aaron interpretatur mons fortis, vel m. fortitudinis

Bizonyosan e két név vezette a lajstomzót arra, hogy *Descriptio personarum V. Test.* címet adott a munkának. Pedig mindjárt alább olvashatta volna:

Achademia dicitur villa, in qua studuit Plato. Inde

Achademiatus i. e. Platonius vel Philosophus. Továbbá:

Caballus, Cavallus, qui pede cavat terram.

Innuba, quae nulli nupsit. Vultum non velat.

Inbecillis sine baculo.

Tumultus a tumeo, es, ere.

A második latin- német szótár. Például:

Affectus Begerunge, lust des leybes.

Azima osterteich.

Ethica zettlich kunst (Sittlich).

Eucharistia gottesleichenam.

Qualitas zogetonheit.

E második szótár, minthogy a 14-ik században készült, a német irodalomra nézt nem kis becsrel bír.

150. *De vita et honestate Clericorum morali et Canonica.* (Nagy, csinosan irt munka a 15-ik századból).

151. *Diarium medicum de Febribus et Capitis doloribus.* (Ujabbkori munka 3 kötetben).

152. *Diarium Missionis Societatis Jesu Maros-Vásárhelyensis 1742. inchoatum.* (A vásárhelyi katolikusok hitéletéről szóló okmány a mult századból).

153. *Diarium Commissionis Systematicae in Juridicis.* 1717. (Az 1715-ki 24-ik törvényczikk értelmében kidolgozandó „Systema Juridicum“ elkészítésére kijelölt biztosok munkálata Prilesky Páltól. Tisztán irt másolat).

154. *Diarium Missionis Societatis Jesu M. Vásárhelyensis.* 1717. inchoatum. Két kötetben. Lásd a 152. számot.

155. *Diarium Dietae Soproniensis a. 1681.* (Csonka).
156. *Diarium Functionum Episcopatum Archi-Episcopi Viennensis a Kollonich ab Anno 1716.* (Német kézirat).
157. *Dissertatio Historica de Dacia Mediterranea 1699.* (Bzenszki Rudolf munkája másolatban).
158. *Dissertatio de Statu Ecclesiae Veteris sub lege naturae.* (Angerer Konstantin kegyesrendi áldozárnak Manzador Pius — akkor főnökének ajánlott műve).
159. *Directio processualis circa causas in Comitatus ventilari solitas.* Sec. 18.
160. *Dictionarium Turcico-Persicum.*
161. *Dictionarium et Nicolai de Lyra Communio Sanctorum.* (A szótár itt ott német értelmezést is hoz. Végén ezt olvashatni:
„Libro completo, saltat scriptor pede laeto.“ A 15-ik századból).
162. *Diotelleri in Psalmum „Miserere“ ex Italico vertit Joannes Molndr.* 1761. (Kinyomatott Barkóczy herceg primás költségein Nagy-Szombatban 1763).
163. *Dissertatio de numero librorum Canonorum.* 18-ik századból.
164. *Dissertatio de Philosophia rationali.* 1758.
165. *Divisio articulorum fidei.* 15-ik századbóli kézirat. Egyik tábláján:

Du scholt gelauben in ainen got
 Nicht swer pey got ist dasz ander pot
 Dy heyiligen tag feyer gern
 Vnd hab vater vnd mueter in ern
 Nicht vergeusz desz mensch seyn pluett
 Vnd stil deinem nachsten nicht seyn gut
 Nicht vncheusch ausz der ee
 Mit falscher tzeugnusz nyemant bey stee
 Deines nachsten weyb vnd gut nicht peger
 Das ist der tzehn pot ler.

166. *Doctrina Ecclesiae Catholicae circa fidei et morum articulos, proposuit Gallus Castier.* Sec. 18. (Migazzinak van ajánlva).

167. *Dominicale et Festivale*. Két kötetben, pergamenen a 15-ik századból. *)

168. *Drexeli Compendium*. (Rövid kivonatok különböző írókól).

169 *Drammata varia*. (Vallás-erkölcsi szindarabok a 18-ik századból latin nyelven).

170. *Döller Isac. Ankunft der Kirchen Christi. ab anno 1332—1570. Isacc Dröller Buechbinder geschriben 1638.*

- *) A lajstromzó mind a két kötetet a 15-ik századból valónak tartá s azért egy címet adott is mind a kettőnek. De én a második kötetet legalább is a 14-ik század elejére teszem. Okaim ezek: a) a betűk formája abból a századból való, ha nem régiebb; b) a könyv végén *későbbi kéztől* ortenburgi gróf *Albert* trienti püspöknek 1381-ki március 3-káról egy rendelete olvasható, melyben Funckenberg Jánost vicariusává nevezi ki. Már pedig hogy Albert, ortenburgi gróf e tájban élt, s tehát a levél datumát jól olvasom, azt bizonyítja *Hack György* „*Monumenta Ecclesiae Tridentinae Vol. 3. Pars altera, Tridenti 1765*“ című munkája 109. lapján, hol ortenburgi Albert mint 1363—1390-ig való trienti püspök fordul elő.

A gyulafejevári irgalmasnók leányiskolája.

Általánosan elismert elv, hogy a valláserkölcös nevelés, azon nagy befolyásnál fogva, melylyel az anyák gyermekeik szívére vannak, a családban kell hogy nyerje alapját. Minden valódi emberbarát ugyanezért méltánylandónak találja korunk azon törekvését, mely azon van, hogy leány-növendékeink jó anyákká neveltessenek.

Gyulafejevárnak már 1858 óta van ily magasztos-célú intézete, melynek keletkeztét és jelen virágzó állapotát megismertetni, ez igénytelen sorok célja.

A paulai szent Vincéről nevezett irgalmasnók vezetése alatt álló gyulafejevári leányiskola erdélyi püspök főt. *Hajnald Lajos* úr ó nagyméltóságának köszöni létét, ki annak első alapját 1856-ki ápril 23-án tevő le, midőn a gyulafejevári határon létező és 3040 ezüst forint árán személyes birtokába jutott *Nemesek rejtét* egy városunkban felállítandó leányiskola vagy nevelő intézet számára adományozta, mely jelenleg 351 osztrák értékű forint évi jövedelmet hajt. Az erre vonatkozó adománylevél így szól:

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: quod Nos maturo animo perpendentes, quanta exinde in Ecclesiam et Statum civilem emolumenta redundent, si in familiarum, e quibus humana coalescit societas, gremio, matresfamilias verae religionis et pietatis zelo excellant, timorem Dei christianamque vitae honestatem cunctis rebus praeferre et suis instillare asvetae; — multum inde ab exordio episcopalis Nostri muneris, quod auxiliante Deo iam quartum in annum gerimus, de eo solliciti fuerimus, ut mediis quibusvis melioribus institutionem ac educationem tenellae pu-

bis foemellae, olim in mulieres timentes Deum, quarum laudem et pretium procul et de ultimis finibus esse sacrae paginae testantur excrescentis, procurare possimus.

Nos igitur, postquam Deo primum Nostrum ad promovendam nominis eius gloriam et animarum salutem studium misericorditer obsecundante — de meliori unici, quod in Dioecesi Nostra Cibinii sub institutione Monialium divae Ursulae existit, Instituti educatorii puellaris catholici provisione tam spirituali per evocationem aliquot zelosarum e Bavaria ac e Dioecesi Brixiensi Monialium, quam vero materiali per depositum aliquod fundationale Capitale, praestitaque alia subsidia prospeximus; — ut etiam Albae-Carolinae in loco residentiae episcopalis, ubi actu pro puellis nonnisi misere dotata schola existit, parvis Nostrae episcopalis sollicitudinis et pronae indigentis Fidelium divinitus Nobis creditorum succurrendi voluntatis monumentum relinquamus: implorato in humilitate cordis Nostri — Dei qui incrementum dat, auxilio et Immaculae Beatae Mariac Deiparae Virginis patrocinio, Fundationem aliquam ad procurandam in civitate Alba-Carolinensi religioso-moralem puellarum institutionem et educationem, pro perpetuis quibusvis temporibus valituram, in Domino stabiliendam decrevimus.

Ad hunc scopum assequendum Pratum sic dictum *Nemesek rétje* in territorio civitatis Alba-Carolinensis situm, quod annis superioribus ob potentiose diminutos proventus beneficiales e braxatorio currentes, a civitate Alba-Carolinensi pro parte immediati Nostri in Episcopatu Transsilvaniensi antecessoris fundamento latae per Forum legitimum iudicialis sententiae executum, et quia Communitas Civica illud intra praefixum legalem terminum haud redimeret; eidem antecessori Nostro per iudicialiter exmissos Executores perpetuo possidendum traditum, post mortem vero illius e posthuma eiusdem substantia titulo bonificationis deteriorationum Domini episcopalis, iuxta Complanationis Instrumentum dto. 19-ae Martii 1853 initum atque altissime ratihabuit, in 3040 id est ter mille quadraginta florenis conventionalis monetae Nobis resignatum, atque demum numerata per Nos ad bonificationalem Domini Episcopalis Albensis Cassam praedicta 3040 florenorum M. C. Summa in plenam ac exclusivam Nostram personalem possessionem devo-

lutum est, in perpetuam Foundationem donamus atque transponimus sequentibus sub conditionibus

1-o Curam et directionem erigendae taliter scholae vel pro re nata Instituti educatorii puellarum Alba-Carolinensis catholici tam quoad Magistri vel Magistrae docentis denominationem, quam quoad totius institutionis ac disciplinae in eodem observandae determinationem et pro adiunctis temporum organisationem Nobis Nostrisque in Episcopatu hoc Transsylvanien-si Successoribus per expressum reservamus atque asserimus.

2-o. Si nunc aut temporum successu plena Episcopi hoc Institutum moderandi potestas per quemcunque demum sive restringenda, sive quocunque modo limitanda attentaretur, exhibendaeque contra talem a me non stabilitum influxum remonstrationes effectu suo frustrarentur, plenam Nobis reservamus, Successoribus Episcopis autem attribuimus potestatem, imo hos coram tribunali aeterni Iudicis in conscientia deobligamus: ut fructus stabilitae huius Nostrae Foundationis ad dotandum aliud Institutum puellare in hac ipsa vel quacunque alia Civitate existens aut erigendum confessionale catholicum transferre possint et debeant.

3-o. Administrationem Prati fundationalis Nemesck rétye Venerabili Capitulo Cathedralis Ecclesiae Nostrae Albensis Transsylvaniae, de cuius pronissima vota Praesulum succolandi voluntate, illustribus actis contestata, plene convicti sumus, concedimus et conceditam manere volumus; Item Venerabile Capitulum fraterne requirentes: ut Pratum hoc quantum fieri poterit aut profuturum esse judicabit — non domestice administrandum, sed licitatione mediante plus semper offerenti, prout adiuncta suadent, ad unum vel tres successivos annos in censum locandum et de censu juxta dispositiones Praesulum Transsylvaniae pro tempore existentium in dotem Instituti mei puellaris effective converso documentatas Praesuli — et non alteri — Rationes quotannis exhibendas procuret. Pratum ipsum cum fine anni currentis Eidem praeaudato Capitulo resignabimus, ita, ut census ex eodem, anno futuro profluens, iam ad dotandum Institutum puellare catholicum converti possit.

Atque ita damus, fundamus, conferimus, attribuimus, concedimus, et executioni dari volumus, Omnipotentem Deum humiliter exorantes: ut hanc Nostram Foundationem saluti dile-

ctorum Nostrorum Fidelium Alba-Carolinensium, quorum terrenam ac aeternam felicitatem per eandem promovere intendimus, in aeternum profuturam misericorditer concedere dignetur.

Datum Viennae Austriae sub ipsis conferentiis Episcoporum totius Monarchiae, die Festo S. Adalberti Pontificis et Martyris, Anno Salutis: Millesimo octingentesimo quinquagesimo sexto, Episcopatus vero Nostri quarto.

LUDOVICUS,

Popus.

Ad gratiosum Suae Excellentiae
Episcopalis mandatum
Franciscus Lönhárt,
Cancellariae Epplis Director.

Ez első jövedelmi forrásul szolgáló adományozását csakhamar annyira növelte ő nagyméltósága, hogy már 1858-ki aug. 15-én kiadhatta az alapítványi oklevelet és ugyanazon hónap 18-án a fejevári lakosok valódi lelki öröme és roppant részvéte mellett az irgalmasnőket zárdájokba be is vezethette. Minek bizonyságaul és emlékeül ide igtatjuk magát az alapítványi oklevelet, mely így hangzik:

„Nagyontisztelendő Strasser Xaveriának, a szathmári irgalmasnők zárdája főnökének üdvözetünket és áldásunkat az Úrban!

Megfontolván, mily áldásdus eredmény származik az egyház és államra nézt ott, hol a családok keblében valóban vallásos ájtatosságban és tevékeny hitbuzgóságban tündöklő nők vezetik a háztartást, kik az Úrnak félelmét és a keresztény élettisztaságot mindennél többre becsülni és a gondjokra bizottakba beplántálni törekszenek: főpásztori hivatalunk kezdetétől fogva, melyet Isten kegyelméből hat év óta viselünk, szakadatlanul arra törekedtünk, hogy a serdülő nőnevelendékek célszerű növelését minden tehetségünkben álló eszközökkel előmozdítsuk.

Isten, kitől minden jó adomány és minden tökéletes ajándék jó, alázatos törekvésünket annyira megáldotta, hogy a szebeni, szent Orsolyáról nevezett zárdanők eddig Erdélyben egyedüli leánynöveldejét, céljának előmozdítása végett, valamint több buzgó zárdanőnek Bajorhon- és Tirolisbóli meghívása, úgy más eszközöknek odafordítása által képessé tehetjük, hogy a vallásos-kölcös nevelés mezején áldásthóó sikerrel működhessék.

Istennek kegyelme arra is megsegített, hogy Fejérvárnak, püspöki lakhelyünknek is főpásztori gondoskodásunk részben hasonló növendékeinek istenes nevelésére célzó bizonyosságát adhassuk, az erre szükséges eszközöket kirendelhessük és jelen alapítványi oklevelünk erejénél fogva örök időkre biztosíthassuk.

Az e célra szánt eszközök a következők:

1. Az Úrnak 1856-ik évében, szent Albert napján kelt alapítványi oklevelünk rendjén, melynek hitelesített másolatát ide zártuk, egy 36 holdnyi rétet, mely éjszakra a rom. kath. lelkész rétjével, keletdélre a Marossal, nyugotra Dindár család és a püspöki uradalom maros-portusi rétjével határos, és 3040 ezüst forint árán személyes birtokunkká lett s közönségesen Nemesek rétjének neveztetik, alapítványul főtisztelendő káptalanunk kezelésére biztunk.

2. Folyó évben földtehermentesítési kötelezvényekben, melyek saját személyünknek jövedelmül utalványoztattak, hét ezer ezüst forintot ugyanazon káptalan kezelése alá adtunk.

3. Rendeltük, hogy a boldogemlékü eldődünk által egy itteni leányiskola alapítására szentelt, 800 ezüst forintból álló s a kamathátralékok hozzá kapcsoltatása útján 1200 forintra szaporodott tőke,*) a főnemlített két tőkével együtt az irgalmas nők ellátására fordíttassék, kiket mi ez iskola növendékeinek oktatására és nevelésére meghívni szándékozánk.

4. A kegyes szamariáról nevezett és a 188-ik szám alatti intézethez tartozó, délre Rothe Károly, éjszakra Metz, keletre Bujkán Miklós és Péter telkeivel, nyugotra pedig a köz piaccal határos telken egy, három szobából, konyha-, kamara- és pincéből álló, zárdaul illően instrualt, kibutoroztatott és kellő kőkerítéssel ellátott, 10200 ezüst forintba került lakházat építettünk, annak 160 négyszögü ölnyi kertjét Bujkán Péternek hasonlólag 160 ölnyi és 800 ezüst forinton megvásárolt kertrészével megnagyobbitottuk és 64 ölnyi kőkerítéssel körülvettettük.

5. Minthogy az említett zárdaeépületet az oktatással megbízandó irgalmas nők lakásaul rendeltük, az irgalmas szamariáról nevezett intézet telkén álló más két épületet is, még pedig

*) Hálával emlékezünk meg itten néhai *Eröss Sándor* kanonok urról, ki 1848 előtt az ezen alapítvány kamatjaiból tartott tanítónőnek 1848-ban történt haláláig sajátjából a leánykáknak varrásbani oktatásaért külön évenkénti jutalmat adott. V. K.

az éjszakra fekvőt iskolaul, a délre fekvőt pedig egy majd idővel létesíthető tápláldaul részben saját költségünkön helyreállítottuk.

6. Az ugyanazon telken létező kápolnát hasonlólag egészen megújítottuk, abban az irgalmas nők számára külön ajtót csináltattunk.

7. Hogy e kápolnában mindennap isteni-tisztelet tartathassék, és a növendékek a keresztény vallásban sikeres oktatást nyerhessenek, főpásztori gondoskodásunkban az e kettős hivatásban eljáró áldozár jutalmul 2000 ezüst forintnyi tőkét alapítottunk urbéri kötelezvényekben és azt káptalanunk kezelése alá adtuk.

Alázatos szívvel hálát mondunk a Mindenhatónak, hogy kegyelmét nyújtotta és nem csak az előszámlált építéseket bevégeznünk, az említett alapítványokat tennünk, hanem azt az örömet is megérnünk engedte, miszerint az 1858-ki jun. 19-én, Szathmáron, Nagyontisztelendőségeddel és az irgalmas nők ottani zárdájának főliszt. igazgatójával történt egyezkedésünk folytán az általunk alapított, főnirt zárdá és kath. nőnevelő intézet, mint a szathmári irgalmas nők anyazárdájának fiókintézete azon kötelezettséggel vétetett át, melynél fogva a fejevári fiókszárda az oktatás- és nevelésben jártas négy irgalmas nővel ellátandó, kiknek buzgó működésétől a fejevári leánytanításnak örvendetes haladása várható, s kiknek benső ájtatossága, a zárdai fegyelemnek a szerzet szent szabályai értelmében állhatatos megtartása világító példaul szolgálанд mindazokra nézt, kiknek a hit és erkölcsösség pályáján kell az örök üdvösségnek elnyerése végett vándorolniok.

Azon kötelezettségünknek megfelelőleg, melynél fogva a fejevári fiókszárdát mindig a szathmári anyazárdából fogjuk népesíteni, elhatároztuk az Urban, hogy a főnemlített alapítványokat a szathmári anyazárdából ide rendelt és rendelendő irgalmas nőknek átadjuk, valamint ezennel ez alapítványi oklevélünk erejénél fogva ünnepélyesen át is adjuk és odaajánljuk

1) az általunk építtetett zárdát a kerttel együtt,

2) a nemesek rétjét, az általunk alapított 7000 ezüst forintból álló tőkét és ez alapítványi oklevél 3-ik pontjában említett 1200 ezüst forintot, és rendeljük, hogy az illető kamatok káptalanunk által, melynek kezelése alatt a nevezett rét, va-

lamint az említett tőkék és az intézet hitelemzőjének jutalmazására alapított 2000 czüst forintnyi tőke is állani fognak, gyulafejevári fiókszárdánk irgalmas nőinek pontosan kiszolgáltatassanak, —

3) a kápolnát és az irgalmas szamariairól nevezett intézethez tartozó főnkijelölt két épületnek az oktatás és növelés céljára való használatát, azon kikötéssel azonban, hogy a jobb kézre fekvő épületnek aggházi célokra való, részbeni használatát magunknak föntartani kívánjuk.

Továbbá föntartván magunknak, hogy e fiókszárdát, melyet püspöki utódainknak is bizalomteljesen ajánlunk, ezután is minden lehető főpásztori segedelemmel gyámolíthassuk, a zárdát és a leányiskolát az erdélyi püspöki hivatal kizárólagos rendelkezésére bízván, a fejevári fiókszárda tisztelendő irgalmasnőit arra kötelezzük és intjük az Urban, hogy

a) a leánykák tanítását két, vagy a körülmények szerint három osztályra folesztva, azon vallásos buzgalom és szorgalommal, azon gondosság- és körülnézéssel vezessék, melyet valamint hivatásuk, úgy a rájuk bízott leányok üdve is megkíván,

b) a zárdai fegyelmet pontosan, szerzetők szabályai szerint mindig lelkipróbáltan megtartsák, a buzgóságban jó példát mutassanak, megfelelvén Jézus Krisztus következő intésének: „Ugy fénylőjék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket és dicsőítsék Atyátokat, ki mennyekben vagyon.“

És így alapítjuk tehát a teljes szent Háromság, Atya, Fiu és Szent-Lélek Istennek nevében a fejevári irgalmas nők fiókszárdáját, kérvén a mindenható és irgalmas Istent, hogy ez alapítványunkat szent nevének dicsőségére, az emberiség üdvére, a hit és erkölcsösség terjesztésére virágoztatni, és mindazokat, kik' ez intézetben tanítani és tanulni fognak szent kegyelmével megáldani méltóztassék.

Kelt Károlyfejevártt, püspöki székhelyünkön, Mária menyemenetele napján, az üdvnek 1858-ik évében, püspöki fölszentelésünk hatodik évnapiján.

L. A. J. O. S. mk.

A főtisztelendő püspök úr ő nagyméltóságának kegyes parancsára.
Lő n h á r t F e r e n c. mk.
oldal melletti kanonok.

Mennyire felelt meg főpásztorunk e nagylelkű intézkedése városunk és vidékünk közszükségének, mutatja azon körülmény, hogy az akkor mindjárt beállított leányiskola növendékeinek száma meghaladta a kétszázat.

A nagyméltóságu püspök ur gondoskodása itt azonban meg nem szűnt; mert

a) 1860-ki martius 24-én a zárdaépület föntartására 500 ezüst forintot,

b) 1860-ki szept. 9-én az irgalmas nők eltartására 1600 — és a zárdaépület föntartására 500 ezüst forintot,

c) 1860-ki dec. 24-én az irgalmas nők eltartására szánt alapítvány növelésül 400 ezüst forintot újból alapítani és

d) 1860-ki jul. 11-én egy novitiának eltartására egy évre 200 forintot utalványozni kegyeskedett.

A kegyes alapító példája nem maradt utánpótlás nélkül, kik tehetségökhöz képest e jótékony intézetet gyámoltani siettek.

Igy fejérvári nagy prépost főt. *Ráduly János* úr ő nagysága 1859-ki aug. 1-én fekvő javakban 4168 ftot és 50 krt adományoz alapítványul a zárdának, adománylevelének 1. pontjában az egyik adományzott házat a kegyes szamariáiról címzett intézeti aggok lakóhelyül jelölván ki.

Fejérvári kanonok főt. *Andrássy István* ő nagysága az intézet alapítványi tőkéjének növelésére 100 ezüst forintot áldozott.

Györfy Iván tanító, *Kleeblatt József* vasáros — ki az intézet iránt sok szivességet tanusít, — *Dániel János* és *Dergán József* kereskedők némely iskolai kellékek kiállításában elismerést érdemlő segítséggel, *Kabos László* tanácsos — míg Fejérvártt volt — évenként két öl fával gyámoltották az intézetet.

A Hedlicska- Matzal család az intézeti kápolnának egy, a szent kereszt részecskéjét magában foglaló gazdag monstratoriumot ajándékozott.

*Mihelyesi Zsigmond*ő egy karinggel, *Publig József* négy csinos, oltárhoz való gyertyatartóval, egy kereszttel, csillárral és szőnyeggel, *West Edmundné* két gyö-

nyörti oltárpárnával, *Öleös Katalin* egy szép misekönyvvvel, *Zangerl Károlyné* egy díszes albával, *Pozsgay Zsuzsdna* egy ezüst lámpával, *Néhai Lipótné* chinai ezüstből való két gyertyatartóval és egy pár ampullával látták el a kápolnát.

Egy valaki, ki a kápolnát éven át a szükséges viaszgyertyával szokta ellátni, a kápolna számára vett:

egy fekete casulát 35 forinton,

„ veres „ 80 „

„ fehér „ 155 „

„ fehér veres „ 35 „

„ kelyhet 25 „

és az iskola számára:

egy földgömböt 25 forinton,

„ éggömböt 20 „

„ planiglobot 25 „

Europa térképét 17 „

Az intézet e jóltevője, kit tiszt. olvasóim közül sokan ismernek, ha nem is nevezem meg, a mellett, hogy dicsérendő buzgósággal viszi az intézet vezetését, halála esetére az „Anker“ című bécsi társaságnál 2000 forintnyi tőkét biztosított az intézet javára.

A leányiskola, melynek alapítását ime lerajzoltuk, három osztályból áll, melyekben a következő tárgyak taníttatnak: vallás, magyar és német olvasás, írás, irálygyakorlatok, általános földleírás, Erdély földrajza és története, régibb és újabb fölfedezések ismertetése, ének, mindennemű női munkák.

Az 186 $\frac{1}{2}$ -ki iskolai évben a fölserdült leányok számára egy külön munka-osztály nyitattott.

Az iskolás gyermekek száma eddig évenként 200 és 250 között változott. Az 186 $\frac{1}{2}$ -ki szám így állott:

római katolikus volt 126,

görög katolikus 10,

helvétvallásu 9,

ágostai hitvallásu . 9,

görög nem egyesült 18,

izraelita 72,

összesen 244.

Ki személyesen meg akar győződni azon önmegtagadó, magát feláldozó és mégis vidám tevékenységről, melyet az Istenért és nem földi jutalomért működő ir-

galmas nők Isten kegyelme által erősítve tanusítanak, látogassa meg ez intézetet, figyeljen ama gyöngéd kapcsolatra a szeretetnek, mely tanítónő és tanítvány között létezik. És ha tapasztalni fogja, mint sietnek a növendékek még ebédjüket is odahagyva az iskolába, áldja a Gondviselést, mely anyaszentegyházunk keblében a nevelésnek ily bajnokokat támaszt. Ez irgalmasnők egyébiránt fogadalmukat föltételesen teszik le, míg t. i. a társulat tagjainak maradnak. A gyulafejevári intézet alapításakor hárman; de már 1858. végén 4, és most ötön foglalkoznak az oktatással. Isten áldása kísérje működésöket. —

Dr. Ötvös Agoston.

szül. 1811. meghalt 1861.

Ha az elaggott családátya, ki már unokáit ringatta térdein s számos utódokban biztosítva látja emléke főnmaradását, költözik el atyjáihoz, a vesztes okozta fájdalom könnyebben enyhül; hisz mindnyájunk sorsa e földi vándorlást egyszer bevégezni. De a koporsó, mely körül még növendék gyermekek gyötörtetnek veszteségek fölötti fájdalmukban, a sir, melybe oly férfit látunk költöztetni, ki munkásságának közepette szólították ki ez életből, oly fájdalmat kelt a részvevő kebelben, melyet csak az Isten akaratjábani keresztény megnyugvás képes enyhíteni.

Ily érzelmek között kísérok e folyó évi october 27-én *Ötvös Agostonban* hazánk egyik nemes, áldozatkész fiát, városunk derék polgárát az örök nyugalomra. Koporsóját édes anyja is ásztatta könnyeivel, ki maga azt várta, hogy őt példásan tisztelő fia kísérje a nyugalom helyére. S ha kevésbbé avatott tollam siet itt megadni az elhunynak az utolsó tiszteletet, mi cimmal teendiezt. hol a könnyűk árját már annyi fájdalom megindítá? Teendi vezéreltetve azon érzéstől, melylyel az ujoncot veterán bajtársának sirjánál látjuk némán állani, kiben a küzdőtéren buzdítóját vesztette el. --

Ha van hely hazánkban, mely a lángkeblű ifjat a mult idők fölötti merengésre képes vonzani, ugy Gyula-Fejérvár az, Erdély egykori főhelye. Itt született Ötvös Agoston 1811 aprilhó 27-én. Atyja Jakab köztiszteletben álló kereskedő volt; minthogy fiában a tudományos pálya iránti hajlamat jókor fölisnierte, a helyi gymnasium osztályainak bevégezte után a bölcsésznet kétévi tanfolyamát is, ugyanitt, a püspöki lyceumban hallgatni engedte. Tanulásbani buzgalmával, szerény magaviseletével nem csak iskolatársai rokonszenvét, hanem tanárainak becsülését is kinyeré magának, mely utóbb ha-

láláig tartó barátsággá szellemülve, annál égetőbbé fokozá a hálás tanítványban egyszersmind barátját is sirhoz kísérő tanár fájdalmát. *) Gymnasiumi és bölcsészeti tanulmányait dicséretesen bevégezvén, erejét, életét a szenvedő emberiségnek szentelendő, 1828 az orvosi tudományok hallgatása végett Pestre ment. Itt mutatkozott már Klihoz való vonzalma, történelmi buvárlatokra ösztönző hivatása; mert rendes orvosi tanulmányain kívül a történelmi előadásokat is hallgatta. Elvégezvén Pesten orvosi tanulmányait, 1834-ben Bécsbe ment, hogy itt az orvosi gyakorlatban magát kiképezze. Mennyire buzgott már ekkor hazája érdekeinek szolgálhatni, mutatja azon körülmény, hogy 1836-ban „Erdélyország Gyógyvizzei“ című orvosi értekezését, legelső az erdélyiek közül, magyarnyelven írta. Ugyanazon évben orvosi oklevelét is elnyervén, szülővárosában telepedett le, gyakorlati orvosi pályáját itten folytatandó. Hogy e pályára, melyet halála orájáig folytatott, — még azon délután egyik barátjának orvosságot rendelve, — s melyen szülővárosának tiszteletét oly nagy mértékben kivívnia sikerült, érző szívet is hozott, mely szenvedő embertársán sajnálkozni tud s rajta felebaráti szeretetből is kíván segíteni, tanúsítja azon levertség, mely mindjárt pályája kezdetén több napig kinzá, hogy egy, emberi számítás szerint meg nem menthetett gyermeket nem sikerült meggyógyítania. S ez érzékeny rokoszenve betegek iránt a sírig lelkesíté. Ki nem emlékeznék, ki orvosi segélyét igénybe vette, azon nyájas módorára, melylyel betegek körül forgolódott, rendelkező utasításait vigasztaló szavakba öltöztetvén, a betegség okát, folyamát, az adott orvosság leendő hatását oly részletesen, mintha orvos-társával értekeznék, s mégis oly népszerűen magyarázván, hogy a beteg minden szavát megértette, már megjelenésekor magát jobban érezte. Soha a meghívást, történt legyen ez a legutolsó kunyhóba, el nem utasította, még ott is, hol az értetlenség az orvosok meghívásában — az orvos iránti bizalmat a betegség hullámozó fordulataihoz mérvén — a változékonyságot

*) Főtisztelendő *Keserő Mózes* apát és kanonok ő nagyságát értem, ki — miután püspök ur ő nagyméltósága maga végzé a háznál a beszentelést — az elhunytak temetését vezeté.

szereti, úgy járt el, hogy sem az orvosi collegiálitás gyöngéd igényeit, sem a szenvedők iránti kötelemét soha meg nem sértette. Ilyen vala Ötvös Ágoston mint orvos, felejtethlen mindazok emlékében, kik orvosi segélyzését élvezvén, közelebbről ismerték. —

Alkotmányos életnek azon előnye is van, hogy a haza s a közjó szolgálatára nem csak a szorosabb értelemben vett tisztviselők erejét veszi igénybe, kiket bizalomból meghív és némileg anyagi ellátásban is részesít, hanem azokra is számít, kik közvetve szolgálják s kiket csak bizalmával jutalmazhat. Ez utolsók sorában látjuk Ötvöst is mindentől érdekeltetni, mi az 1848-ki évet megelőző korszakban, az eszmék játékony, az alkotmányosság medrét magasra megtöltő ugyan, de a kiáradásra még nem kényszerített forrongás e szép korában a haza és közelebbről városunk javát célozta. Nem volt ugyan is közérdek, mely őt a küzdők első sorában nem látta volna. Szecsényi nagy szelleme mozgatá akkor újítási terveivel a gondolkodni szerető elméket, lángoló fel a honért dobogó kebleket. A társasulás nagy eszméjét hinték el veséig ható szavai, hogy lenne tér, melyen a közérdek bajnokokat toborzhasson. Városunk is, kicsiny voltához képest, megindula a haladók után és 1844-ben casinoi együletet alakíta, mely Ötvöst, mint létrehozásában tevékenyen munkálkodót, igazgatójának választá. Polgártársainak e bizalma azonban itt meg nem állapodott, mert őt, ki már 1839-ben Alsó-Fejérmegye tiszt. táblabírájának, 1846-ban pedig az erdélyi udvari cancellária által fejérvári kir. pénztárnoknak tétetett, 1848-ban Erdély utolsó országgyűlésére e város egyik képviselőjének választá, azzal jutalmazván hazafiasságát, melynél szebb jutalom nem létezik alkotmányos polgárra nézt.

Az alkotmányos életben 1848 után beállott tétlenség alatt azok sorában találjuk Ötvöst, kik a socialis téren működésben keresének és találának kárpótlást. Ez, áldozatkészséggel egybekötött működésének köszönhetette azt a kitüntetést, melyben mindenfelől részesült s melylyel a szerény férfin még közvetlen környezetében sem dicselkedett soha. Így 1856-ki március 12-én az erdélyi gazdasági egyesület *alapító*-, 1856-ki március 15-én a

„Siebenbürger Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt“ *rendes-*, az erdélyi muzeumegylet, melynek „500 ftott és sok becses muzeumi tárgyakat adott“ — így szól 1861-ki ápril 10-én kelt kinevezési okmánya — *igazgató* tagjául nevezte ki. Alapító tagja vala ő azonkívül a Szent-István-társulatnak, *rendes tagja* a „Verein für siebenbürgische Landeskunde“ című egyletnek és a kolozsvári nemzeti színházat pártolók vidéki bizottmányi tagja. Mily szép elismerésre talált e hazafias tevékenysége, annak bebizonyítására utalom a t. olvasót az e rajz végén olvasható két okmányra, melyekben a magas vezérírók elismeréssel nyilatkozván a derék munkás érdemeiről, a tudomány és hazafias ügyek iránti saját érdekeltségök oly szép és lelkesítő bizonyítványát adták. —

A nemes kebel a hivatásában töltött időből nyert és tündetésül használandó perceket is nemes foglalkozásra szokta fordítani. Ez elv követésének folytán találjuk Ötvöst a honi történelem mezején is. Eleve, mint a szorgalmas méh, az adatok gyűjtésével foglalkodott, s minden tevékenysége az itteni Batthyáni-féle könyvtár és országos levéltár falai között lelé határait; de fűrkészetei és buvárkodásai e két helyen oly mélyek valának, annyi előkészülettel megkísértve, hogy bátran állíthatni, miszerént e kincsek aknáiba Kemény József gróf kivételével senki sem hatolt mélyebben, mint Ötvös Ágoston. Fáradtságot nem ismerő buzgalmáról e tekintetben tanúságot tesz azon jártassága, melylyel nem csak a legrégibb írások olvasásában, hanem a titkos iratok felfejtésében is tündöklött. Munkásságának eredményével e téren 1848-ban lépett legelőbbször a nyilvánosság eleibe, midőn „Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából“ című munkáját adta ki. A helyeslés és méltánylat, melylyel ekkor a tudós világ részéről találkozott, mindenkorra Klio zsámolyához láncolá, ha azelőtt talán habozott volna is az irodalom nemének választásában. De mi, kiindulva azon körülményből, hogy ő már mint orvosnövendék e szakban folytatott tanulmányai mellett történelmi előadásokat is hallgatott, azt hisszük, hogy félreismerhetlenül e térre vonzatott, s hogy „A Gyors-szekér“ című szindarabja, melyet Pestről hazaérkeztekort irt, s melyet Fejérvár és vidéke egyébiránt

lelkesedéssel fogadott, csak költői kinyomata lehetett azon érdekeltségének, melylyel minden haladás irányában viseltetett.

Az 1848 után beállott korszakban, mely általában ha nem egyébért, legalább a multbani vigasz fölkeresése végett a történelem mezejére utalá és terelé a gondolkodó elméket, Ötvös is megkettőzteté szorgalmát e téren, kutatásainak gyümölcseit már sűrűbben honi lapjainkban, időszaki folyóiratokban és munkákban közöl-vén. Gróf Mikó Imre „Erdélyi Történelmi Adatok“, című munkája, az „Uj Magyar Muzeum“, a „Hazánk“, a kolozsvári „Hirlap“, Magyar Futár“, „Közlöny“ és a temesvári „Delejtű“ számos régi okleveleket és történelmi értekezéseket hoztak tőle. Ide járul, hogy kettős hazánk több történetbuvára, valahányszor valami, az itteni könyv- és levéltárban található adatra szüksége volt benne mindig szives, szolgálatkész munkatársra számított. E tevékenysége arra indítá a magyar tudós akademiát, hogy őt, kit a királyi magyar természettudományi társulat már 1841-ben tagjának kinevezett, 1860-ki dec. 16-án levelező tagjául megválasztotta.

Mint mikor a kertész eddig rejtett virágos tábláját, melyről csak egyes bokrétákat osztogata, hirtelen közszemlére bocsátja: úgy nyitá meg e megtiszteltetés is Ötvös szekrényét, hová több évi fáradságos, de titkolt lelkesedéssel folytatott kutatásait — az anyagot hordó napszámos szerény szerepébe öltözvén — leraká. I. Rákóczy György- és korának történelme vala a munka, melynek minden megtakarított percét szentelé, vala az épület, melynek fölállítására gyűjté az anyagot s melynek „Brandenburgi Katalin“ című székfoglaló és az idei „Magyar Akadémiai Értesítő“ II. köt. II. sz. 153. és köv. lapjain megjelent értekezése csak előcsarnoka leendett. Az előcsarnok ott diszlik; de maga az épület, noha minden alkotó része meg van, még nincs fölállítva. A művész keze ellankadt, meghűlt, minekelőtte művét bevégezhetette volna. Kik tudják, mily hal-maza az egybegyűjtött kincsnek hever feldolgozva, csak az utolsó rendezést, az élet belehelését várva, és az ol-vasó, ki „Brandenburgi Katalint“ ama leendő munká-nak bevezetését olvasta, egyiránt érzik, miszerint Ötvöst

valóban munkássága közepett ragadá el a halál. Mily hálálkodva fogadá halála előtti napon a vigasztalást, melylyel azon sejtelmét, hogy munkáját be nem végezheti, cáfolni törekedtünk, mily várva várta székfoglaló beszédjének megjelenését, e megjelenésben, mint az akademia jóváhagyásában leleudván tanuságát annak, hogy nem hiába fáradozott, miről önmaga meggyőződni szerénykedett. Megjelent, még pedig baráti kezek gyöngéd intézkedése nyomán siettetve, a kijavított ivek; de — tizenöt órával kimulta után.

S szóljunk-e e művéről is?

Ötvös adat- és okmánygyűjtő volt, egyike azoknak, kik történelmet akarván írni, az adatok fürkészésébe bonyolódnak a végtelenig. Így monographiája is ez adatok oly részletes egybehordása, hogy a Kassaéra érkező hercegnő hintájának még szegeit is lerajzolja. De midőn az ember e monographia végén azt veszi észre, hogy szemei előtt *Brandenburgi Katalin* egész valója, minden tette, szóval oly tökéletes életrajza fejlődik ki e kisszerűeknek látszó, egyszerűen elmondott részletekből, minél szebbet kívánnunk nem lehet, nem hálát fogunk-e az írónak titokban szavazni, hogy a képnek összeállítását — nem akarván saját eszméit ránk erőszakolni — magunk erejére bizta, itt is szerénysége sugallatát követvén, mely szép tulajdona volt.

Ez vala Ötvös nagyobb mérvű tevékenységének kezdete a történelemírás terén; de a folytatást megállítá. Az, kinek tanácsai végéremehetlenek, de mindig igazságosak és irgalmasak is egyszersmind. Folyó évi október 25-éndélesti 5 órakor szólíttaték ki e mulandó életről.

Tetemei Gyulafejérvár köztemetőjében nyugsznak; de emléke élni fog mindazokban, kik ismerték.

Ompolyi

I.

Tekintetes asszony!

A nekem megküldött *szomorú jelentésből* megilletődve értettem szeretett fiának épen oly gyászos, mint nem vélt kimúltát. E pár sor legyen gyöngé kifejezése azon valódi benső részvétnek, melyet érzek a nemes férfi halálán, mint a *ki az ő érdemeit ismertem, a ki az ő közügyeink iránti aldozatkész buzgalmát gyakran vettem igénybe, és a kit ő viszont szíves volt bizalmával megtisztelni.* Enyhítse a tekintetes asszony fájdalmát az, hogy szeretett fiának kora halála minden jóknak, különösen pedig a tudománynak vesztesége, melynek ő oly hű munkása vala. Isten nyujtsa a vigasztalás balzsamát megsebhedett szíve sebeire, legyen a tekintetes asszony a néhai elköltözött helyett ezentúl gyermekeinek édes anyja s ápoló dajkája. Jó indulatiba ajánlja magát

A tekintetes asszony
Kolozsvártt, nov. 3-án 1861.

köteles szolgálja
Gróf Mikó Imre.

II.

Euer Hochwürden!*)

Die in den letzten siebenbürgischen Zeitungsblättern ertheilte Nachricht von dem unverhofften Ableben des Herrn Doctors Augustin von Ötvös zu Karlsburg war für mich ebenso überraschend, wie schmerzlich berührend. *Seiner zuvorkommenden Freundschaft verdanke ich manche Aufklärungen in unserer Literatur* und mehrfache Beweise wahrer Freundschaft. Als Freund der vaterländischen Geschichte betraure ich aufrichtig den frühzeitigen Hingang dieses Geschichtsforschers zu einer Zeit, wo er *die schätzbaren Resultate mühsamer Forschungen* — wie ich aus seinen eigenen Aeusserungen weiss — gemeinnützig zu machen gesonnen war. Mögen diese schätzbaren Arbeiten, und unter denselben die Monographie über die verwittwete Fürstin Gabr. Bethlen, Catharina von Brandenburg, welche der

*) Az elhunytak egy barátjához írva.

Selige zum Antritts-Vortrag bei der ungarischen Akademie bestimmt hatte, nach des Verfassers Absicht zur Oeffentlichkeit gelangen, *) und in Euer Hochwürden Person den würdigen Herausgeber finden!

Ich bedaure in dem Dahingeshiedenen den Verlust eines Freundes, den ich zu Anfang dieses Jahres auch in der Verwaltung seines Hauswesens und in seinem Familien-Verhältniss näher kennen und höher achten zu lernen Gelegenheit fand.

Endlich und vorzüglich bedaure ich die betagte Mutter, welche diesen harten Schlag des Schicksals erleben musste, die liebenswürdigen Töchter, und den gemüthlichen Schwager und die Schwester des Verblichenen, mit welchen ich zur erwähnten Zeit näher bekannt zu werden das Vergnügen gehabt habe.

Meine Gefühle drängen mich, diese meine Theilnahme den geehrten Hinterbliebenen an Tag zu legen, und, da ich weiss, dass Euer Hochwürden mit denselben von jeher in freundschaftlichen Beziehungen standen und meine Gesinnungen theilen, so erlaube ich mir die geziemende Bitte, der Dolmetsch dieser meiner Gesinnungen bei der leidtragenden geehrten Familie seyn, und derselben, nebst den Euer Hochwürden zu Gebot stehenden geistlichen Trostgründen, meine Empfehlung ausrichten zu wollen. Das Andenken an den wackern Mann wird in mir nie erlöschen!

Wien, am 15. Nov. 1861.

Joseph Trausch.

*) Kijött már a Magyar Akademia idei Értesítőjében.

T A R T A L O M.

	<i>Lap.</i>
Erdélyi levelek (Legelőbbször az „Idők Tanuja“ 1860-ki I. foly. I. kötetében jelentek meg.	7.
A székely nemzet eredete	39.
Batthyáni Ignác gróf élete	66.
A Batthyáni-Intézet	92.
a) Csillagda	98.
b) Könyvtár	. 100.
A gyulafejevári irgalmasnők leányiskolája	127.
Dr. Ötvös Ágoston (Necrolog)	137.

